

EDİRNE

II. BAYEZİD

KÜLLİYESİ

Fatih MÜDERRİSOĞLU

Tarih ve Sanat Tarihi ilişkileri açısından, mimari yapı çerçevesinde, bir müessesenin toplum içindeki fonksiyonunun ortaya konulmaya çalışıldığı bu araştırmamızda, bitiminin 500. yılında Edirne II. Bayezid Külliyesi ana hatları ile ele alınmış, konuyla ilgili olarak yayınlanan belgelerin ve araştırmaların yeni bir değerlendirmesi amaçlanmıştır¹.

Osmanlıların ikinci başkenti olan Edirne'de, 889-893 H./1484-1488 M. yılları arasında inşa edilen II. Bayezid Külliyesi, Osmanlı külliyelerinin en büyük ve önemlilerinden birisidir². Külliye'nin banisi Sultan II. Bayezid'tir (d. 1447-1448, ö. 1512)³. Mimarının kimliği tartışmalı olan yapı topluluğunun inşa nedeni tarihi bir olaya bağlıdır⁴. II. Bayezid, 1484 yılı

1. Bu konuda mimari ağırlıklı bir çalışma tarafımızdan Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır. Bkz. M.Fatih MÜDERRİSOĞLU, *Edirne II. Bayezid Külliyesi*, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. 2 Cilt. Ankara 1986.

2. Edirne II. Bayezid Külliyesi, yapı tipi ve sayısı, külliye düzeni, alanının genişliği, personel sayısı ve gelir-gider düzeyi gibi faktörler gözönüne alınacak olursa, XV. Yüzyıl örneklerinden İstanbul Fatih ve Amasya II. Bayezid, XVI. Yüzyıl başkent örneklerinden II. Bayezid, Şehzade Mehmed ve Süleymaniye Külliyesi ile, menzil külliyelerinden ise Gebze Mustafa Paşa, Lüleburgaz, Payas ve Havsa Sokollu Mehmed Paşa Külliyesiyle aynı grup altında incelenerek karşılaştırılabilir.

Birinci el kaynaklar, 889 H./1484 M. yılında temeli atılan külliye'nin, dört yıl sonra, 893 H./1488 M. yılında tamamlandığında birleşirler. Buna gerekçe olarak da iki veriden söz edilir. İlki, caminin portal kitabesinin son satırında yer alan "Hayrun Cemil" ibaresinin, ebced hesabıyla 893 H./1488 M. tarihini vermesidir. Kitabede İbare Zenbilli Ali Efendi'ye, yazı ise Şeyh Hamdullah'a aittir. Bkz. A. Hibri Efendi, *Enisü'l-Müsamirin*, T.Y., 1046/1636, III. böl., var. 15 b; H. Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, II, İstanbul 1279-1280/

1862-1863, s. 4, 42-43, 212; Evliya Çelebi, *Seyahatname* (A.C.), III, s. 435; A. Badi Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, T.Y., I, 1322/1904-1905, var. 37-38; P.J. von Hammer, *Devlet-i Osmaniye Tarihi* (çev. Mehmed Ata), IV, İstanbul 330/1911, s. 10. Günümüz Yayınları: O.N. Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1939, s. 69; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, II, Ankara 1948, s. 181; **Gökbilgin, Liva**, s. 357-358; İ.H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, 3. Fas., s. 382; N.Şehsuvaroğlu, "Edirne II. Bayezid Darüşşifası", **Arm. Kit.**, Ankara 1965, s. 257-258; H.S. Selen, "Yazma Cihannümaya Göre Edirne Şehri", **Arm. Kit.**, s. 306 (Katip Çelebi'den naklen); **Onur, Kitabeler**, s., 133-134; F.Th. Dijkema, *The Ottoman Historical Monumental Inscription in Edirne*, Leiden 1977, s. 44-45; İ.A. Yüksel, *Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri*, İstanbul 1983, s. 117.

İkinci veri devrin ünlü bir şairi olan Bursa'lı Veliyüddin oğlu Ahmed Paşa'nın külliye'nin tamamlanışına dair şiirine düşürdüğü tarihtir. Şiirin son mısrasındaki "Hurrem-i Bina" sözü, yine ebced hesabıyla 993 H./1488 M. tarihini bize vermektedir. Bkz. A. Hibri Efendi, *a.g.y.*, var. 10 b; H. Sadeddin Efendi, *a.g.e.*, II, s. 212; Evliya Çelebi, *Seyahatname* (A.C.), III, s. 435; A. Badi Efendi, *a.g.y.*, I, var. 90; O. Şevket, *Edirne Salnamesi*, 1310/1892-1893, s. 173. Günümüzün yayınları: O. Peremeci, *a.g.e.*, s. 69; **Gökbilgin, Liva**, s. 357-358; İ.A. Yüksel, *a.g.e.*, s. 117.

3. Külliye'nin banisinin Sultan II. Bayezid olduğu, tarihi bilgiler dışında, cami inşa kitabesinden, şair Ahmed Paşa'nın şiirinden ve vakfiye nüshalarından ortaya çıkmaktadır. O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s. 69; **Gökbilgin, Liva**, Vakfiyeler Bölümü, s. 12; **Onur, Kitabeler** s. 134; F.Th. Dijkema, *a.g.e.*, s. 44-45; İ.A. Yüksel, *a.g.e.*, s. 117.

4. Külliye'nin mimarının, dönemin ünlü mimarlarından Hayreddin olduğu araştırmacıların çoğu tarafından kabul edilirse de, bu konuda kesinlik söz konusu değildir. Hayreddin üzerinde birleşen araştırmacılar şunlardır. O.N. Peremeci *a.g.e.*, 17,84; **Aslanapa, Edirne 49**, s. 62; L.A. Mayer, *Islamic Architects and their Works*, Geneva 1956, s. 81-82; B. Ünsal *Turkish Islamic Architecture in Seljuk and Ottoman Times 1071-1923*, London 1959, s. 96; **Kuran, İlk Devir**, s. 23; **Aslanapa, Edirne 1965** s. 226; B.N. Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s. 258; U. Vogt-Göknal, *Osmanische Türkei*, München 1966, s. 20; **Kuran, Early Ottoman**, s. 57; G. Goodwin, *A.History Of Ottoman Architecture*, London 1971, s. 143 dipnot 1-2, 151; O. Aslanapa, *Türk Sanatı*, İstanbul 1984, s. 242; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986, s. 125. Bu araştırmacılara karşın **Meriç**,

baharında, Tunca Nehri kıyısında yer alan Kili ve Akkerman Kaleleri'nin fethi için İstanbul'dan hareket etmiş, ordunun Rumeli öncesindeki ilk önemli durak ve ikmal merkezi olan Edime'de bir süre konaklamıştır. Bu sırada şehir halkı Sultan'dan, yokluğundan dolayı büyük sıkıntısı çekilen bir darüşşifa (hastahane) yaptırmasını istemiş, hayırseverliği ile tanınan sultan da, halkın bu isteğini kırmayarak başta darüşşifa olmak üzere, çeşitli ihtiyaçlara cevap verecek yapılardan oluşan külliyesine ilk harcı bizzat kendisi koymuştur⁵. Böylece, Tunca Irmağı'nın sağ kenarında, Eski ve Orta İmaret adıyla tanınan mevkiler ile Yeni Saray'ın yer aldığı Sarayıçi semti arasında, şehir merkezinden nisbeten uzakta ve daha önce iskân görmemiş olan, önemli sayılabilecek bir bölgede cami, tabhane (misafirhane), medrese, darüşşifa, mutfak, fırın, depo, yemek salonu, ahır, köprü, çifte hamam,

Mimar s. 4-76, bil. 27-28'de Mimar Hayrettin'in kimliği tartışılır ve külliye'nin mimarı olmadığı belirtilir. Yazara göre, Amasya, Edime ve İstanbul II. Bayezid Külliyesi arasındaki bazı üslup benzerlikleri, yakın tarihlere inşa edilmeleri ve Mimar Hayrettin hakkındaki belge eksikliği, külliye'nin mimarının Yakup b. Şah olacağını düşündürmektedir. Konumuzun kapsamı gereği tartışmaya girmeden, külliye'nin mimarının, XV. yüzyıl Osmanlı mimarisinde önemli rol oynayan, XVI. yüzyıl ve Mimar Sinan'a etki eden ve mesleğinde başarılı bir mimar olduğunu kabul edeceğiz.

5. Kili ve Akkerman Kaleleri'nin fethi için İstanbul'dan hareket zamanında ve Edime'deki külliye'nin temelini atılış tarihinde, kaynaklar arasında bazı farklılıklar görülür. Ay ve gün hesabına dayanan farklılıklar bizce o kadar önemli değildir. Esas olan 893 H./1484 M. yılı içinde temel atılmış olmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. B. Şehsuvaroğlu, *a.g.m.*, s. 257-258; C. Baltacı, *XV-XVI. Asırda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 612 dipnot 4; İ.A., Yüksel, *a.g.e.*, s. 103, dipnot 5-6. Şehrin kapsamlı bir külliye'ye ihtiyacı olduğu nüfusundan dolayı tahmin edilebilir. Bu konuda bkz. **Barkan, Demografi**, s. 1-26, bil. s. 22. Araştırmacı, 1521-1530 yılları arasında yapılan tahrir'e göre, şehirde 4061 hanenin mevcut olduğunu ifade eder ki, yaklaşık 20.000 civarındaki bir nüfusa karşılık gelir. Şehrin nüfusu yüzyılın son çeyreğinde ise 5.480 haneye ulaşacaktır.

6. Külliye, 'Yeni İmaret' ismini, kendinden önce yakın çevrede inşa edilen iki imaret nedeniyle almıştır. İlk olarak Sultan I. Bayezid (1389-1403), 1390'lı yıllarda 'Aina' adıyla tanınan yerde külliyesini inşa ettirmiş, daha sonra ünlü komutan Gazi Mihaç, XV. Yüzyılın ikinci çeyreğinde külliyesini tesis edince, ilkinde, 'Eski İmaret', ikincisine 'Orta İmaret', Sultan II. Bayezid, külliyesini yaptırınca da sonuncuna 'Yeni İmaret' denmiştir. Dolayısıyla zamanla külliyeler etrafında oluşan mahalleler de kurucularına izafeten, onların isimleri ile günümüze kadar yaşamıştır. Yalnız burada imaret sözcüğünün külliye anlamında kullanıldığına dikkat çekmek isteriz.

Vakfiye nüshalarında şu yapıların ismi geçmektedir. Cami, medrese, darüşşifa, imaret, tabhane, kütüphane, çifte hamam, köprü, dükkanlar, meskenler, su dolapları, değirmen, Bkz. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl, (A) Vak., s. 14-18. Külliye inşa sahasının daha önce iskân görmediği vakfiye nüshalarındaki bilgilerden anlaşılabilir. Bkz. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl, s. 10 vd. Kaynaklardan külliye'nin Kili, Akkerman ve Besarabya fethinden elde edilen ganimetlerle inşa ettirildiği yazılıdır. H. Sadeddin Efendi, *a.g.e.*, II., s. 43; R.O. Tosyavizade, *Edirne Rehnuması (763-1337)*, Edime 1336/1920, s. 36; O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s. 69.

7. Edime dolayısıyla II. Bayezid Külliyesi ile ilgili belli başlı tarih kaynakları ve seyahatnameler şunlardır. A. Hibri Efendi, *a.g.y.*, 14 böl.; H. Sadeddin Efendi, *A.g.e.*, II; O.

su değirmeni ve dolaplar, tuvaletler, dükkanlar ve meskenlerden oluşan büyük bir külliye'nin temeli atılmış olur. Külliye'nin kuruluşuyla birlikte, yoğun iskân görmemiş olan bölgenin etrafı hareketlenmiş ve böylece külliye'nin kuruluş amaçlarından biri olan mahalle dokusu kendiliğinden oluşmuştur (lev. 1). Yeni kurulan mahalle de Yeni-İmaret adıyla tanınmaya başlanmıştır. İnşaat için sarfedilen paranın miktarı bilinmese de kaynağının Besarabya fethinden elde edilen ganimetlerden sağlandığı düşünülmektedir⁶.

Külliye ile ilgili olarak gerek tarih kaynaklarında ve seyahatnamelerde, gerekse günümüz araştırmacılarının yayınlarında bilgi bulunmakla beraber, mevcut bilgiler değerlendirilecek olursa, bunların konumuzu tam olarak açıklığa kavuşturamadığı görülecektir⁷. En önemli birinci el kaynağımız, şüphesiz vakfiye nüshaları ve cami kitabesi olacaktır (lev.13)⁸.

Şeket, a.g.s.; Evliya Çelebi, Seyahatname (A.C.) III, s. 435-470; A. Badi Efendi, *a.g.y.*, I; C. Gurlitt, "Die Bauten Adrianopels", *Orientalisches Archiv*, 1-2 (1910-1911), s. 1-4, 51-60; P.J. von Hammer, *a.g.e.*, V; R.O. Tosyavizade, *a.g.e.*; H.S. Selen, *a.g.m.*, s. 303-305 (Katip Çelebi, **Cihannüma**, İstanbul 1145/1732 naklen); **Evliya Çelebi, Seyahatname (Z.D.)**, V, s. 314-316, VI., s.7, 16-17, 20-22; LadyMontagu, **Türkiye Mektupları (çev. Aysel Kurutluoğlu)**, Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi 12, İstanbul tarihsiz. Günümüzün yayınları şöyle sıralanabilir. O.N. Peremeci, *a.g.e.*, s. 68-72, 110-111-114; **Gökbilgin, Edirne**, s. 107-127, bil. 122-125; **Aslanapa, Edirne 1949**, s. 62-82; **Gökbilgin, Liva**, s. 357 vd. ve Vak. Böl. 3-184; S. Eyce, "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir müessesesi: Zâviyeler ve Zâviyeli Camiler", *İ.Ü.İ.F.M.*, 23 (1962/1963), s. 45; **Meriç, Edirne**, s. 439-536; **Kuran, İlk Devir**, s. 23-30; **Aslanapa, Edirne 1965**, s. 223-232; Edime, **Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara 1965; F.Aksoz "Türk Külliyesi", *V.D.*, 8 (1968), s. 303-308, bil. s. 307; **Kuran, Early Ottoman**, s. 57-60; G. Goodwin, *a.g.e.*, s. 143-150; **Onur Kitabeleri**, s. 27-28, 132-134; Anonim, "Edime" maddesi, *M.L.A.*, IV, İstanbul 1973, s. 67-76; O.Onur, **Edirne Minareleri**, İstanbul 1974, s. 60-65; T.Reyhanlı (Gandjei), **Osmanlı Külliye Mimarisinin Gelişmesi**, İ.Ü. Ede. Fak. San. Tar. Böl. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974, s. 60-63, 252-255; C. Çulpan, **Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna kadar**, Ankara 1975, s. 115-116; C. Baltacı, *a.g.e.*, s. 480-487, 612-613, 617-619; **Onur, Edirne**, s. 48-49; F.Th. Dijkema, *a.g.e.*, s. 44-45, 220; D.Kuban, "Architecture of the Ottoman Period", **The Art and Architecture of Turkey (Ed. Ekrem Akurgal)**, Oxford 1980, s. 143; R. Kazancıgil, **1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları ve Bu Kurumlarda Çalışan Personel**, İ.Ü. Tıp Fak. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1981, s. 19-26, 28-39; Anonim, "Edime" maddesi, **Yurt Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1982, s. 2351-2473; A. Dündar, **Edirne, The Khan Award for Architecture**, İstanbul 1983, s. 2-3, 8-13; İ.A. Yüksel *a.g.e.*, s. 106-127; O. Aslanapa, **Türk Sanatı**, İstanbul 1984; M. Cezar, **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik İmar Sistemi**, İstanbul 1985, s. 61-62; Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul 1986, s. 125-133; Z. Ahunbay, "Edime ve Korunma Sorunları", **İslâm Mimari Mirasını Koruma Konferansına Sunulan Bildiri. İstanbul 22-26/4/1985**, İstanbul 1987, s. 269-283; U. Tanyeli, **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11-15 yy.)**, İstanbul 1947, s. 139-142.

8. Külliye'de sadece tek kitabeye rastlanır. Cami portalinin giriş kapısı üzerinde yer alan inşa kitabesinden başka herhangi bir kitabeye karşılaşılmaz. Tek kitabenin mevcudiyeti sorun teşkil etmemekle birlikte, diğer yapılara ait kitabe de beklemekteyiz. Belki cami kitabesi yeterli görülmüştür

Edirne II. Bayezid Külliyesi, sanat ve mimarlık tarihi açısından külliye mimarisine getirdiği yenilik kadar, içinde cereyan eden ve çevresine yansıyan tarihî olaylar açısından da büyük önem taşır. Daha doğrusu külliye, tarih disiplini açısından incelenecek olursa, hem başkent dışında inşa edilmiş külliyele içinde, hem de II. Bayezid dönemine (1481-1512) ait külliyele arasında en karakteristik örneği teşkil eder⁹. Bu eser, döneminin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatına ışık tuttuğu gibi, bize banisi olduğu II. Bayezid'in kişiliği hakkında da gerçeğe yakın bir fikir vermektedir¹⁰.

Külliye'nin birinci el kaynaklarının yorumlanmasında geçecek olursak, ilk ele alacağımız ana kaynaklar vakfiye nüshaları, Tapu Tahir ve Masraf Defterleri olacaktır¹¹. Külliye'nin gelir kaynakları konusunda her üç kaynak da bize yardımcı olmaktadır. Özellikle vakfiye nüshaları incelendiği zaman, gerek şehir merkezindeki gayrimenkul gelirleri (külliye'nin dükkan ve çifte hamamının geliri de dahil), gerekse kır alanlarından elde edilen çeşitli gelirlerin yekûnunun oldukça büyük bir meblağa ulaştığı görülmektedir. Meselâ, 892 H./1486-87 M. yılına ait gelir toplamı 551.420 akçe¹², 894-95 H./1488-89 da ise 578.663 akçedir. İkinci gelirin % 27.6 sı olan 159.696 akçesi Edirne'deki 218 dükkan, bir hamam ile İstanbul'daki üç

hamamın kirasından oluşuyordu. % 72.4'ü olan 418.967 akçe ise Edirne, Dimetoka, Gümölcine, Filibe ve Prevadi kazalarındaki 57 kadar köyde bulunan bağ, bahçe, tarla ve bostan gibi yerlerden sağlanmıştır. 418.967 akçe olan kır alanı gelirinin % 78.8'i (330.507) ürün olarak, % 21.2'si (88.460) ise bazı ziraî ürünleri satışından elde edilmiştir¹³. Bu hususta oranlar dikkat çekici olmaktadır. Çünkü Ö.L. Barkan'ın, bir kaç külliye'yi örnek olarak yaptığı çalışmada Edirne II. Bayezid Külliyesi, şehir emlak gelirlerinin yüksekliği, buna karşılık kır alanlarından sağlanan gelirin nisbeten düşüklüğü ile diğer külliyelelerden ayrılmaktadır. Bu konuya işaret etmekte fayda görüyoruz. 898 H./1492-93 M. tarihinde 782.930 akçe olan gelir¹⁴, vakfedilen yerlerin sayısının artması ile birlikte, XVI. yüzyılın ikinci yarısında 1.552.131 akçeye ulaşmıştır¹⁵. Büyük bir meblağa yükselen gelirin % 78.3'ü yani 1.214.968 akçesi nakdiyeden, geri kalan % 21.7'si olan 337.163 akçesi ise nakdiye dışından sağlanmıştır. Buna karşılık 894-95 H./1488-89 M. da, külliye'de masraf olarak 657.971 akçelik bir meblağ karşımıza çıkmaktadır. Bu meblağın 244.698 akçesi (% 37.2) personel giderlerine, 413.273 akçesi (% 62.8) de yiyecek içecek gibi daha maddeleri alımı ile onarım ve diğer masraflara gitmiştir (Bkz. Tab. 1)¹⁶. Gelir oranlarında olduğu gibi giderde-

(bkz. not. 2). Külliye'nin orijinal ve kopya halinde düzenlenmiş çok sayıda vakfiyesi mevcuttur. Vakfiyelelerden ilki henüz inşaat tamamlanmadan önce düzenlenmiş, sonra ihtiyaç hasıl oldukça kopyalara ve ek vakfiyelelere gerek duyulmuştur. **Gökbilgin, Liva.**, s. 358-362 de, üç asil vakfiye ile kopya nüshalardan söz eder. Bahsedilen asil vakfiyele ve nüshaları şunlardır.

I. Arapça Vakfiye 892 H./1486-1487 M.

II. Türkçe Vakfiye 895 H./1490 M.

III. Türkçe Vakfiye 898 H./1493 M.

Üçüncü vakfiye'nin dört nüshası bilinmektedir.

1. Türkçe Orijinal Nüsha

2. Türkçe Kopya Nüsha

3. Türkçe Kopya Nüsha 913 H./1507 M.

4. Türkçe Kopya Nüsha 1214 H./1799 M.

Bu vakfiyelelerden Arapça olan orijinal nüsha tarihinden dolayı külliye tamamlanmadan önce yazıldığı anlaşılmaktadır. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Arşivi'nde yer alır. Vakfiye 2113 no.lu defterin 106. sahifesinde 26. sırada kayıtlıdır. 1958 yılında kısmen tercüme edilmiştir. Tercüme 2148 no.lu defterin 59-82. sahifeleri arasında karşımıza çıkar. 1490 tarihli olan Türkçe vakfiye faksimil ve transkripsiyon olarak Araştırmacı M.T. Gökbilgin tarafından **15-16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul, 1952, Vak. Bül. s. 10-184'de Bayezid II Vakfiyeleleri başlığı altında, Vakfiye (A) ve Vakfiye (B) tanımlamalarıyla yayımlanmıştır. Biz de bundan sonra, notlarda (A) ve (B) vakfiyesi başlığı altında söz edeceğiz. Bu durumda 1490 tarihli vakfiye (A) Vakfiyesi, 1507 tarihli kopya ise (B) Vakfiyesidir.

9. Daha önce ifade edildiği üzere, külliye tarafımızdan incelenmiş, yalnız yapılan çalışmada mimari boyuta ağırlık verilmiştir. Biz bu yazımızda, konuya farklı bir açıdan yaklaşarak

külliye'yi tarih disiplini açısından da ele alarak disiplinler arası çalışmaya örnek bir deneme ortaya koymak istedik. Çalışmalarımız sırasında özellikle Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim üyelerinden Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız Bey'den büyük yardım gördük. Kendisine bu vesileyle teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Hayır İşleri ve Sosyal Hizmetler Daire Başkanı Nazif Öztürk Bey'e de teşekkür ederim.

10. Bilindiği üzere, Sultan II. Bayezid, pasif, duygusal, çalışkan, etki altında kalan, sadeliği, barışı ve geri çekilmeyi bilen, siyasette gerekmedikçe mücadeleye girmeyen, daha çok gelenekçi bir kültürün tesirinde olan bir kişidir. Bununla birlikte, ilme ve sanata verdiği değer özellikle de imparatorluğun farklı bölgelerindeki çok sayıda yerleşim merkezinde inşa ettirdiği yapı ve külliyele, onun karakterini yansıtmaya açısından ayrı bir çalışmaya malzeme olacak kadar özel bir konudur. Nitekim İ.A. Yüksel a.g.e., nin büyük bir bölümü II. Bayezid Dönemi yapılarına ayrılmıştır.

11. Edirne II. Bayezid Külliyesi ile ilgili olarak en şanslı olduğumuz taraf, bazı vakfiye nüshalarının yayımlanmış olmasıdır. Külliye'nin orijinal ve kopya halinde düzenlenmiş aynı zamanda da transkripsiyonu ve tercümesi yapılmış olan vakfiyele, külliye dolayısıyla dönemi ile ilgili sosyal, ekonomik, hukukî vb. konularda kesin ve doğru bilgiler vermektedir (bkz. not. 8). Vakfiye nüshalarına ilaveten diğer orijinal belgeler için bkz. **Gökbilgin, Liva.** s. 358-363; **Barkan, İmaret Siteleri**, s. 239-296, bil. tab. 1-11.

12. Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv Dairesi 2148 no.lu defter s. 60-72.

13. **Barkan, İmaret Siteleri**, s. 253, tab. 1; M. Cezar, a.g.e., s. 354'deki tablo.

14. **Gökbilgin, Liva**, s. 363.

15. **Gökbilgin, Liva**, s. 363-526, bil. s. 378.

16. **Barkan, İmaret Siteleri**, s. 287, tab. 9 ve s. 292 deki tab. 11 ile M. Cezar, a.g.e., s. 353 deki tablo gözden geçirilerek tab. 1 oluşturulmuştur.

ki harcama kalemi oranlarında da diğer külliyelerden farklılaşma söz konusudur. Edirne II. Bayezid Külliyesi, personel gider oranının düşüklüğü buna karşılık personel dışı diğer masrafların yüksekliği ile dikkat çekmektedir.

kadıyla ilk yıllarda bu miktardan daha az harcanmıştır. Bu husus henüz külliyyede büyük çapta bir onarıma gerek duyulmamasına bağlanabilir. Diğer masrafların 8.451 akçesi ise yeni inşa edilen sa'athâneye(?) sarfolunmuştur.

Tablo-1: Külliyyenin 894-95 H./1489-90 M. Yıllarındaki Gideri

Harcama Kalemi	Gider (Akçe Cinsinden)	%
Personel Gideri	244.698	37.2
Mutfak Masrafları	306.606	46.2
Darüşşifa	72.000	11.0
Onarım	16.286	2.5
Diğer	18.381	2.7
Toplam	657.971	100.0

Tabloda da görüldüğü üzere, gelirin yaklaşık % 50'ye yakın bölümü mutfak masraflarına gitmektedir. Vakfiye nüshalarında, külliye için satın alınacak yiyecek ve içecek türündeki gıda maddelerinin cins ve miktarı ayrı ayrı tesbit

Külliyyede görevli sayısına gelince, vakfiye nüshalarının tarihine göre, bu müessesede değişik yıllarda farklı sayıda kişinin çalıştığı anlaşılmaktadır (Bkz. Tab. 2).¹⁷

Külliyyenin oldukça kalabalık olan persone-

Tablo-2: Külliyyenin Muhtelif Birimlerindeki Görevli Sayısı

Yıl	Ortak Hizmet Gören Personel	B i r i m l e r				Toplam
		Cami	Medrese	Darüşşifa	İmaret	
893 H./1487 M.	22	62	23	20	28	155
896 H./1490 M.	28	63	23	21	30	165
913 H./1507 M.	30	63	23	21	31	168

edilmiştir. Malzemelerin gerek alımında, gerekse hazırlanmasında özellikle Edirne'de kullanılan dirhem, mudd, kantar, keyl ve vukkiye gibi dönemin ölçüleri esas alınmış ve miktarlar ya gün olarak, ya da senelik olarak verilmiştir. Bu arada satın alınan, ya da vakfedilen yerlerden sağlanan malzemenin bir kısmının konuklara tahsis edildiğini de unutmamak gerekir. Buğday, et, un, bal, sadeyağ, pirinç, nohut, tuz, soğan, paça, yemiş, turşu, reçel, arpa, bazı tatlı ve diyet malzemeleri, külliyyenin deposuna giren kuru ve sıvı yiyecek maddelerini oluşturmaktadır. Özellikle et, sadeyağ, pirinç ve bal ile tatlının temininde konuklar da düşünülmüştür. Mutfak malzemesinin yanı sıra, günlük hayata dönük tüketim maddeleri ve demirbaş eşya için de ayrı bir bütçe söz konusudur. Odun, mum ve kandil yağları, buhurdanlık, çanak, kâse, tepsi, kandil, süpürge, hasır, yastık, yorgan, halı, döşek, sini, rahle, önlük kumaş, hekim aletleri, zincirler ve bakırların lehimlenmeleri ve kalaylanmaları diğer harcama kalemlerini oluşturmaktaydı.

Vakfiyyede, her yıl külliyyenin onarımı için 30.000 akçe ayrılması hesaplanmışken, bilindiği

lini, umumî sorumlular (yönetici kadro) ve yardımcı hizmetliler olmak üzere başlıca iki grupta toplayabiliriz. Mütevelli (idareci), Nâzır (mütevelliyi teftiş ve vakıf işlerini kontrol etmekle görevlendirilen kişi), Kâtib (mütevelli sekreteri), Cabi (tahsildar), İmaret Şeyhî (imaretin başında bulunan en yetkili kişi) yönetici kadroyu oluştururken, Meremmetçi (binaların tamir ve restorasyonu ile meşgul olan kişi), Su Mimarı, Kurşuncu, Helâ Temizleyicisi, Bahçıvanlar, Kandilci (aydınlatma araçlarının yakılması ve söndürülmesiyle meşgul olan görevli), Murâkıp Noktacı (hizmette kusur edenleri kaydedip mütevelliye bildiren kişi), Ahırcı ve Ferraş (süpürgeci, temizleyici) hizmetliler sınıfına girmektedir.¹⁸

17. Tab. 2 deki bilgiler, (A) ve (B) Vakfiyelerinin incelenmesi sonucunda elde edilmiştir. Daha önce sadece yapılarla göre yapılan personel sınıflandırması ek olarak, külliyyede ortak hizmetliler ayrı bir grup içinde ele alınmış ve değişen yıllara göre sayıları belirtilmiştir. Bkz. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., s. 3-184.

18. Böyle bir grublandırma yapma gereği, konunun daha iyi açıklanması için tercih edilmiştir. Bundan sonra her yapı için personel sınıflandırma yöntemine başvurulacaktır.

Tablo-3: Külliye'nin Umumi Sorumlular

Görevi	Personel Sayısı			Ücret *		
	893/1487	896/1490	913/1507	893/1487	896/1490	913/1507
Mütevelli	1	1	1	1500	1500	1500
Nâzır	1	1	1	600	600	600
Kâtip	1	1	1	300	300	300
Câbi	8	11	12	960	1320	1440
Baş Câbi (İstanbul için)	-	1	1	-	180	180
Meremmetçi (Külliye için)	1	1	1	120	120	120
Meremmetçi (Edirne için)	-	1	1	-	120	120
Meremmetçi (İstanbul için)	1	1	1	120	120	120
Kurşuncu	1	1	1	60	60	60
Su Mimari	1	1	1	120	120	120
Helâ Görevlisi	1	1	1	60	60	60
Bahçıvan	2	2	2	120	180	180
Baş Bahçıvan	1	1	1	120	120	120
Murâkıp Noktacı	-	1	1	-	60	60
Ahır Görevlisi	1	1	1	60	60	60
Ferraş	-	-	1	-	-	90
Kandilci	2	2	2	180	180	180
Toplam	22	28	30			

x Ücret Akçe cinsinden 30 gün hesabı ile bulunmuştur.

Rakamların ifade ettiği anlam son derece önemlidir. 168 kişinin çalıştığı bir müessesenin kendi bünyesine, çevresine ve şehre yaptığı etki her açıdan büyük olacaktır.

Külliye'nin mimari özelliklerine geçecek olursak şunları söyleyebiliriz; külliye sahip olduğu 22.000 m².lik (lev. 3-4)¹⁹ çevre duvarı içindeki sahanın çevresinde oluşturduğu mahal- lenin sosyal, ekonomik ve dinî ihtiyaçlarını karşıladığı gibi, büyük çapta Edirne halkına ve gelip geçen yolcular ile gerektiğinde belli sürelerle konaklayan gezginci bir kitleye de hizmet veriyordu. Büyük boyutlu bir cami ile gelip geçenler ve konuklar için özel hizmet mekânlarının bulunması, halka açık darüşşifasının olması, iyi eğitim veren medrese- sinin mevcudiyeti, dışardan da çok sayıda kişinin yemek yiyebileceği imaret mekânlarının varlığı, akar ve vakıf türündeki çifte hamamı ile köprü ve dükkan gibi yapıların karşımıza çıkması, külliye'nin önemini arttıran hususlar olmaktadır.

Öncelikle, külliye'de yer alan yapıların dağılımı ve birbirleri ile olan ilişkileri üzerinde durmak gerekir. Daha önce de işaret edildiği üzere külliye, şehir merkezinden uzakta, şehri çevreleyen surların dışında, Tunca Irmağı'nın sağ kıyısında kurulmuştur (lev. 1-2). Konumun- da dikkati çeken taraf, külliye'nin bir ırmak kıyısında kurulmasına rağmen, arkasını ırmağa vermesidir (lev. 5-8). Bu durum her ne kadar

yön olayı ile izah edilirse de, tek sebebin bu olmadığı, külliye-mahalle ilişkisinin de yerleşim alanında rol oynamış olduğu düşünülebilir²⁰. Çünkü, mevcut külliye alanının yakınında, güneyde Tunca Irmağı, ortada ırmağın tabii yeşil örtüsü ve bataklığı, arka planda ise surlarla çevrili şehir merkezi vardır. Bundan dolayı külliye ile şehir merkezi arasında tabii bir tam- pon bölge olduğu için, mahalle dokusu da ister istemez diğer yönlere doğru gelişecektir. Güneydeki bu tabii sınır, doğuda yerini başka bir sınırlamaya bırakır ki bu da, o yörenin daha önce iskân görmüş olmasıdır. Bu durumda, yapıların külliye dışına yalnız kuzey ve batıda taşması söz konusudur. Külliye alanının kuzey dış sınırına meskenlerin ve dükkanların, güneybatıya ise değirmen, su dolabı ve çifte hamamın inşa edilmesi, ancak bu şekilde izah

19. O. Aslanapa, **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul 1986, s. 125.

20. Konuya sadece G. Goodwin, **a.g.e.**, s. 143 de yorum getirmiştir. Araştırmacı, nehir-külliye-mahalle ilişkisinden haklı olarak söz eder ki, daha önce gerektiği gibi düşünülmemiş bir husustur. Aynı dönemin ve yılların külliye'leri olmakla beraber, Amasya II. Bayezid Külliyesi'nde, Edirne'ye göre, tersi bir uygulama söz konusudur. Yapılar nehre (Yeşilirmak'a) doğru inşa edilmiştir. Bununla birlikte, külliye'nin, nehrin karşı tarafında yer alan mahalle ve kale içindeki Bey Sarayı'na doğru yönlendirilmiş olması, aslında her iki külliye'de de amacın aynı fakat yön ve çevre koşullarının farklı olduğunu kabul ettirir. Amasya için bkz. A. Yüksel, **a.g.e.**, s. 15-30; U. Tanyeli, **a.g.e.**, s. 69-71.

edilebilir(Lev.5-10).

Küllüye konumuna tesir eden çevre faktörleri, yapıların külliye içindeki dağılımlarını da etkilemiştir. Şöyle ki; II. Bayezid Dönemi ve öncesinde, Osmanlı mimarisinin külliye zamanında yaygın olan bir anlayışa göre, cami kuzey-güney eksenini belirler ve genelde merkezde yer alırdı. Bu gelenek II. Bayezid Külliyesi'nde de devam etmiş ve cami külliyesinin merkezine inşa edilerek, onun hakim unsur olduğu vurgulanmak istenmiştir (lev. 3-4). Caminin doğu ve batısı harimle bağlantılı tabhane mekânlarına tahsis edilmiştir. Külliye de iki kanat söz konusudur. Doğu kanat, imaret grubu yapıları olarak tanımlayacağımız başlıca iki kütleden oluşmaktadır. Fırın, mutfak, yemekhane, depo ve muhtemelen ahır ve mumhanenin bulunduğu bu kanat, işlevi dolayısıyla sosyal nitelikteki yapılara ayrılmıştır. Batı kanat ise eğitim ve sağlık amacına tahsis edilerek, buraya darüşşifa ve medrese inşa edilmiştir. Yalnız, darüşşifa ve medresenin birbirine tuvalet kanalıyla bağlanması yaygın olmayan bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır²¹.

Kısaca burada külliyesinin orta bölümünü dinî, batı kanadını eğitim ve sağlık, doğu kanadını ise sosyal işlevlerle ilgili yapılara tahsis eden bir sınıflandırma söz konusudur (lev. 3-4). Yapıların yerleştirilmesinde geometrik düzen ilkesi, rasyonellik kavramı ve organik ilişki dikkate alınmıştır. Ayrıca geleneklere uyularak hamam ve müstemilat yapıları külliye alanının sınırları dışına inşa edilmiştir²².

Bugün büyük çapta Trakya Üniversitesi bünyesinde kullanılan külliye²³, özellikle 1950'den bu yana, günümüzde de hâlâ süren bir dizi onarım geçirmekle birlikte, orijinal özelliklerini korumaktadır²⁴.

II. Bayezid Külliyesi'nde taş (köfeki, mermer, moloz), tuğla, ahşap, alçı, cam, kurşun ve demir malzemeler, külliyesinin muhtelif yerlerinde kullanılmıştır. Yapılar malzeme bakımından ve teknik açıdan devrin özelliklerini yansıtır. Ayrıca, bir selâtin yapısı olduğu için son derece kaliteli malzeme-teknik sahıptir. Bunun yanı sıra, çok az oranda devşirme malzeme kullanımı da dikkati çeker²⁵.

Çalışmamızda belli bir sistem oluşturmak ve sıra takip etmek için külliyesinin ortak özelliklerinden sonra, ilgili her yapının mimari, süsleme ve diğer özelliklerine yer verilecektir. Bu sınıflandırmada ele alınacak ilk yapı, doğal olarak, tabhane mekânlarıyla birlikte cami olacaktır. Camiyi sırasıyla medrese, darüşşifa, imaret ve günümüze ulaşan ve ulaşamayan diğer yapılar izleyecektir.

1. CAMİ:

Daha önce de ifade edildiği üzere cami, külliyesinin merkezinde, odak noktada yer almak-

ta ve avlu ile birlikte kapladığı alan itibarıyla en geniş sahayı işgal etmektedir. Cami, ortada tek mekânlı harim, ona doğu ve batıdan bitişik tabhane mekânları ve kuzeyde yer alan dört yandan revaklarla çevrili bir avlu ile iki minarede oluşur (lev. 3-4, 11).

Yapının kullanımı ile doğrudan bağlantılı olan personel dağılımı konusunda şunları ifade edebiliriz. Aşağıda görüleceği üzere (Tab. 4) bazı açılardan bize bir fikir vermektedir²⁶.

21. İki yapının birbirine bir servis mekânı veya ara kısım ile birleşmesi, daha önceden de bilinen özellik olmakla birlikte, II. Bayezid Külliyesi'nin medrese ve darüşşifa yapılarını bağlayan tuvalet bölümünde ilginç iki düzenlemeye yer verilmiştir. Birincisi ve daha önemlisi, işlevleri birbirini tamamladığı düşünülen iki yapının fiziksel boyutta da bütünleştirilmeye çalışılması, ikincisi ise, temizlik mekânları olan tuvaletlerin, her iki binanın asıl bünyesinden dışarı çıkartılarak ayrı tutulma isteğinin gerçekleştirilmesidir.

22. Külliye düzeninde öncelikle işlevden kaynaklanan, buna ilaveten topografya ve mimarın becerisinden de kaynaklanan bazı kurallar söz konusudur. Konuya daha sonra ayrıntılı olarak gireceğimizden irdelemiyoruz.

23. Son yıllarda Trakya Üniversitesi, Edirne'de tarihi ve kültürel önemi büyük tarihi yapılarla ilgilenmektedir. İlgi alanına giren II. Bayezid Külliyesi de değerlendirilmek ve korunmak istenmiştir. Bu amaçla yapılan müracaat sonucu, Bakanlar Kurulu'nun 83/6888 tarih ve sayılı kararı ile her türlü bakım ve onarım giderleri karşı tarafa ait olmak üzere, külliyesinin cami hariç diğer yapıları, sağlık, eğitim ve kültürel hizmetlerde kullanılmak kaydıyla 26.7.1983 tarihinden itibaren 5 yıl süreyle Trakya Üniversitesi'ne tahsis edilmiştir. Üniversitenin Mimarlık Fakültesince yapılmış master planında, külliye cami dışında yeniden işlev verilmekte ve çevre düzenlemesi yapılmaktadır. Ayrıca Edirne Belediyesi'nin de konuya duyarlı olduğu son yıllarda yapılan bir dizi faaliyetlerle anlaşılmaktadır. Bkz. Anonim, "Edirne'deki İslam Mimari Mirasının Korunması Projesi", **Edirne Belediyesi'nce İslam Mimari Mirasının Korunması Konferansına Sunulan Bildiri, İstanbul 22-26/4/1985**, İstanbul 1986, s. 257-259.

24. Külliyesinin yapılarında herhangi bir onarım kitabesine rastlanmamakla beraber yapı topluluğunun bazı değişiklikler geçirdiği, mimari bazı detaylardan, eski fotoğraflardan ve yazışma kayıtlarından anlaşılmaktadır. Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nde bulunan külliye ait tescil defterinde, 1950 öncesine ait fotoğraflar ve 1960 yılından bu yana yapılan onarımlara dair bazı bilgilere rastlanmaktadır. Ayrıca konuyla ilgili olarak **Meriç, Edirne**, bil. s. 490-514 de, külliye için gözlemcilerin yaptıkları onarım temennileri ile temennilere karşılık üst makamların yazdıkları karşı cevaplar karşımıza çıkar. Benzer şekilde dönemin Turizm Daire Müdürü'nün imzasını taşıyan ve külliye anlatan bir yazıda, 1950 öncesindeki harap vaziyet gözler önüne serilmektedir. Eldeki 1950 öncesi fotoğraflar da, yazılı bilgileri teyit eder durumdadır. Özellikle 1950 yılından sonra, Tunca İmağî'ne yapılan seti takiben, doğanın verdiği tahribat azaltılmış, 1960 dan sonra da zaman zaman kısa aralıklarla devam ettirilen bir dizi onarımlar başlatılmıştır. Bugün hâlâ devam eden restorasyon faaliyetleri ile külliye yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Sonradan yapılan değişiklikler ve onarım izleri yer yer belli olmakla beraber, asli biçimini yitirdiği iddia edilemez. Aksine özgünlüğünü koruduğu ifade edilebilir.

25. Külliye de kullanılan malzemenin çeşidi ve kullanım miktarı farklılık gösterir. Duvar örgüsünde, derzlerde, harç dokusunda kaliteli işçilik ve malzeme dikkati çeker. Külliyesinin bütününü düşünülecek olursa, sadece hünkâr mahfeli ve cami avlusunun güney revak sütunlarında devşirme malzemenin kullanılmış olması, konuya gösterilen hassasiyete işaret eder.

26. **Gökbilgin, Liva**. Vak. Böl., (A) Vak., s. 68-90, (B), Vak., s. 176-178.

Altmış üç personeli ile cami, külliye içinde en fazla görevliye sahip müessese niteliğindedir. Bu sayıya, külliyenin ortak statüde çalışan bir kaç elemanını da ilave edersek, caminin, dinî ve sosyal açıdan büyük bir manevi güce sahip olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca cami personeli içinde bir sınıflandırma yaparak dokuzunu bir

çuka bir yüzü sahtiyân (deri) döşek, otuz kıt'a sahtiyân yastık ile her oda için kandil, çıra ve hasır gibi günlük kullanım eşyası karşımıza çıkmaktadır²⁷. Gerek malzemenin sayı ve dökümünden, gerek misafirlere ayrılmış birimlerin boyutlarından ve özelliklerinden yola çıkarak, tabhanelerin yaklaşık 20-30 civarında

Tablo-4: Cami Personelinin Sayı ve Görevi

Görevi	Personel Sayısı			Ücret *		
	893/1487	896/1490	913/1507	893/1487	896/1490	913/1507
Hatip	1	1	1	450	450	450
İmam	2	2	2	480	480	480
Müezzin	4	4	4	600	600	600
Baş Hâfız	1	1	1	210	210	210
Hâfız	9	10	10	810	900	900
Hâfız	20	20	20	1200	1200	1200
En'amcı	5	5	5	600	600	600
Hizibci	1	1	1	60	60	60
Methiyeci	1	1	1	120	240	240
Muarrif	1	1	1	150	150	150
Baş Mühellil	1	1	1	90	90	90
Mühellil	6	6	6	360	360	360
Baş Salavatçı	-	1	1	-	90	90
Salavatçı	7	6	6	420	360	360
Muvakkit-i Mâh	1	1	1	210	210	210
Kayyum	2	2	2	180	180	180
Toplam	62	63	63			

* Ücret Akçe cinsinden 30 gün hesabı ile bulunmuştur.

gruba, diğerlerini ise başka bir gruba yerleştirebiliriz. Aslı ve yardımcı görev altında yapacağımız bu grublandırmada Hatip, İmam, Müezzin ve Muvakkit-i Mâh (vakitlerin tayini için saatlerden sorumlu kişi) aslı görevli; diğerleri ise yardımcı personel niteliği taşımaktadır. Bugün de olduğu gibi, İmam ve Müezzinlere külliye civarında sosyal mesken türünden konutlar tahsis edilmesi, kökeni eskiye kadar inen ve günümüze kadar ulaşan geleneğin bir uzantısı olarak kabul edilebilir. Caminin bu kadar kalabalık personelle sadece kendi bünyesine hizmet edeceği düşünülmemeyeceğine göre, mahallenin, çevre halkının ve gelip geçenlerin dinî ve sosyal ihtiyaçlarına da cevap vermiş olmalıdır.

Vakfiye nüshalarına göre harimde, malzeme olarak üç rahle, yirmi beş kaliçe (küçük halı), iki şamdan, üç çırağ-ı musanna, bir gümüş kandil, dört mushaf, otuz altınla kaplı ecza ve kırkbir enam kayıtlara geçirilmiştir. Benzer olarak tabhane mekânlarında onbeş halı, üç zilî, onu büyük yirmisi; küçük olmak üzere otuz adet bir yüzü

misafire aynı anda hizmet verebileceğini düşünmekteyiz. Muhtemelen daha kaliteli özellik taşıyan deriden yapılmış malzemenin itibarlı misafirler olan danışman ve softalara tahsis edildiğini, diğer konuklara ise hasır ya da yolcuların kendi yanlarında getirdikleri malzemenin verildiğini ileri sürebiliriz. Ayrıca harim ve tabhanelerde gece aydınlık sağlamak için sekiz kıt'a çırağ ve kandil yakılmaktadır. Bu iş için bütçeden para ayrıldığı gibi, bir de görevli bulunuyordu.²⁸

Yukarıda bahsi geçenlerden de anlaşılacağı üzere, külliyenin konuklar ve gelip geçenler için ideal bir yer olduğu rahatlıkla söylenebilir. Çünkü, tabhanelerde yapılan istirahat ve geceyi geçirmenin ötesinde, külliyenin diğer birimlerinden de faydalanma söz konusu olmaktadır. İbadet için camiden, rahatsızlık durumunda dartışşifadan, temizlik için hamam, tuvalet, kuyu ve şadırvandan, yük ve hayvanların

27. Gökbilgin, Liva. Vak. Böl. (A) Vak., s. 34, 36.

28. Gökbilgin, Liva. Vak. Böl. (A) Vak., s. 86, 88.

kalması ve muhafazası için ahırdan, yiyecek ve içecek için imaret bölümlerinden yararlanmak mümkündür. Bu açıdan ele alındığı zaman, külliye'nin yapıları ile, farklı işlevlere cevap veren büyük programlı entegre bir müessese olduğu görülmektedir. Bu özelliklere külliye'nin yer seçimindeki isabetli kararı da ekleyecek olursak, müessesenin nasıl bir rasyonel mantık silsilesi içinde programlandığını tahmin edebiliriz.

Caminin mimari özellikleri konusuna gelince şunları ifade etmemiz mümkündür. Cami, külliye'nin merkezinde yer alır ve tek mekânli harimi, doğu ve batıdaki tabhane mekânları, avlusu ve minareleri ile dikkati çeker (lev. 11). Yapıda ibadete ayrılmış olan ortadaki bölüm kare planlıdır ve üzerini, dönemi için oldukça büyük çaplı sayılabilecek yaklaşık 20 m. çapında, dıştan sekizgen kasnaklı bir kubbe örter (lev. 16)²⁹. Kubbeye, oldukça alt seviyeden başlayan pandatiflerle geçilir. Harim içten son derece belirgin olan askı kemerli beden duvarları ile taşınır. Duvarların yüzeylerine farklı sayı ve seviyede pencereler açılmıştır. Alt ve üst seviyede açılan pencerelerin yanı sıra, kasnağın her cephesine de birer pencere açılmıştır. Harimin kuzeyinde, mihrap ekseninde oldukça anıtsal tutulmuş portal karşımıza çıkar (lev. 13). Bugün, harime giriş çıkışı sağlayan tek kapı olmasına rağmen orijinalde güneydoğu köşesinde yer alan hünkâr mahfeli kapısı ile doğu ve batı duvarlarının alt seviyesinde tabhaneye geçit veren açıklıkların mevcudiyeti, harime birden fazla açıklıkla girilebildiğini bize göstermektedir (lev. 5-16). Hünkâr mahfeli güneydoğu köşesinde bulunur ve iki katlı düzenlemeyi yansıtır (lev. 18). Hünkâr mahfelinin içteki düzenlemesinin yanı sıra, güneydoğu cephesinde daha sonradan ilave edildiği tahmin edilen bir de dış kuruluşu söz konusuydu (lev. 5-6). Özellikle iç kuruluşuyla hünkâr mahfelinin Osmanlı döneminin erken örneklerinden olduğu şüphesizdir (lev. 18)³⁰. Ayrıca güney duvarda eksende beş cepheli mermer mihrap ile yanında yine mermer malzemeden yapılmış minber dikkati çeker. Kadınlar mahfeline sahip olmayan harimin kuzey duvarının önü, duvar boyunca iki katlı düzenlemesi ile müezzin mahfeli olarak değerlendirilmiştir. Harimin doğu ve batı yan duvarları alt seviyede dolap, üst seviyede ise pencereli bir düzenleme gösterir.

Harimin doğu ve batısında bitişik olarak inşa edilmiş dokuzar birimli tabhane mekânları yer alır (lev. 3-4, 11). İnşaat bitiminin hemen sonrasında, harimle olan yakın bağlantılarından dolayı, cami bünyesi içinde inlemeyi uygun gördüğümüz tabhane mekânları, yapının bir çeşit zâviyeli cami olduğunu düşündürmektedir³¹. Zâviyeli-cami plan şemasının bir çeşitlemesi olarak ele alınması gereken yapının tabhane mekânları, kütle anlayışı açısından harim kütlesinden oldukça farklı tutulmuştur.

Özgün halinde doğu ve batısında yer alan eyvan ve köşe odalarından harime üçer pencere ile açılan tabhane mekânları, bu açıklıklar nedeniyle harimle sıkı sıkıya bağlantılı idi³². Sonra-

29. Kubbenin çapı konusunda yayınlarda, 20.55, 21.00, 21.55 ve 22 m. gibi aralarında küçük değer farkları bulunan ölçüler söz konusudur. Burada önemli olan kubbenin, dönemine göre çapının oldukça büyük tutulmuş olmasıdır.

30. Caminin hünkâr mahfeli iç ve dış kuruluşuyla sorun teşkil etmektedir. İçte güneydoğu köşesinde yer alan kuruluşun, devşirme malzemesi, sonradan örülen merdiven kısmı dış kuruluşun ise, içle irtibatı sağlayan kapısı ve giriş yönü, tartışılan daha doğrusu çözüm bekleyen hususlardır (A. Yüksel, a.g.e., de sözünü ettiği kapı için bkz. Lev. 15). Malzeme ve mimarideki bazı ayrıntılar XIX. ve XX. yüzyıl başına ait eski fotoğraf ve çizimler de konuyu açıklamaktan uzaktır. Bkz. C. Gurlitt, a.g.m., s. 54-55, Res. 5; **Aslanapa, Edirne 1965**, s. 226-227. Res. 1. 11; D. Argun, a.g.e., s. 13, dipnot 17 ve R.O. Tosyavizade, a.g.e., deki fotoğraf (lev. 6). İçteki hünkâr mahfeli düzenlemesi, muhtemelen cami ile çağdaş ya da hemen sonrasında ait olmalıdır. Çünkü, iç mekânla uyum sağlamanın ötesinde, mermer korkuluğunun minberin korkuluğu ile olan malzeme-bezeme ilişkisi, tezi destekler niteliktedir. Mahfelin üst katını taşıyan ayak ve başlıklarında neden devşirme malzeme kullanıldığı düşünüldüğüne olmakla beraber üzerinde fazla durulacak bir konu değildir. Aslında çözüm bekleyen mesele, dış kuruluşlarla iç kuruluş arasındaki bağlantıdır. Bu hususta C. Gurlitt, a.g.m. deki külliye konum planı ile A. Yüksel'in a.g.e., s. 115 ve 116 daki bilgiler, bize fikir vermesine karşılık, kesin yoruma götürmez. Bugüne ulaşmayan dış kuruluşun orijinal biçimini tesbite imkân yoktur. Yok olan dış bölüm herhalde XVII. Yüzyıl veya daha sonrasında ait olmalıdır. Özellikle Edirne'nin sultanlar tarafından büyük rağbet gördüğü XVII. Yüzyıl içinde, son şeklini aldığı söyleyebiliriz. Kaynaklar XVII. Yüzyılda Tunca Irmağının, Yeni Saray-külliye arasındaki kısmının yatağının temizlenerek mermer levhalarla döşendiğini ve ırmağın bir kanal içinde alınarak güvenli ve estetik açıdan göze hoş gelen bir su yolu haline dönüştürüldüğünü, ayrıca caminin güneyine sahile bir de rıhtım yapılarak ulaşım yapıldığından söz ederler. A. Hibri Efendi, a.g.y. ve A. Badi Efendi, a.g.y. dan naklen **Gökbilgin, Edirne**, s. 123; D. Argun, a.g.e., s. 13. Nehir ulaşımının, saraya yakın sultan camisi olan II. Bayezid Camisi'nde, sultan ve ileri gelenlerin en azından cuma namazlarını kılmaları ve saray-külliye imareti arasında yemek alışverişlerinin yapılması için tercih edildiğini düşünebiliriz. Gerçeğe yakın olarak kabul ettiğimiz bu bilgiler doğrultusunda, hünkâr mahfelinin kullanım meselesi ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz. Hünkâr mahfelleri konusunda çalışma yapmış olan M. Sudalı, **Hünkâr Mahfilleri**, İstanbul 1958 eserinde, genelde kabul edilen düşünce gibi, külliye'nin hünkâr mahfeli, Osmanlı döneminin ilk birkaç örneğinden biri olarak kabul eder. Tartışmalı olan Bursa Yıldırım Bayezid ve Yeşil Zâviyeli camileri ile geride iz bırakmadan yok olan Eski Fatih Camii hünkâr mahfellerini bir yana bırakırsak, gerçek anlamda ayakta duran, yeri ve düzeniyle daha önceki örneklerle model teşkil edecek ilk uygulama, Edime II. Bayezid Külliyesi camii'nde karşımıza çıkmıştır diyebiliriz.

31. S. Eyice, a.g.m., s. 45; **Kuran, İlk Devir**, s. 23, 26.

32. Merkezi idarenin güçlenmesi ve buna paralel olarak değişen dünya görüşü, tabhane mekânlarının camiye katılımını dolayısıyla harim olarak değerlendirilmesine neden olmuştur. Evliya Çelebi, 1063 H./1652 M. yılında külliye'yi ziyaret ettiği zaman, tabhane mekânlarında bir grup müminin namaza durduğunu ifade eder ki, bu durum, değişikliğinin XVII. Yüzyılın ikinci yarısından sonra olduğunu düşündürür. Bkz. **Evliya Çelebi, Seyahatname (Z.D.) V**, s. 315.

dan, tarihini kesin saptayamadığımız bir zamanda, bu açıklıkların tabhane tarafı örülmüş ve bugün de olduğu gibi dolap biçimine dönüştürülmüştür. Muhtemelen XVII. yüzyıl ortasından sonra yapıldığını düşündüğümüz değişiklik sonrasında, tabhanelerin harimle olan bağlantıları zayıflamış, belki de hiç kalmamış ve ayrı birer bağımsız yapı haline dönüşmüşlerdir³³.

Benzer düzenleme gösteren tabhaneler, ortada bir sofa, dört yönde birer eyvan ve eyvanlar arasındaki köşe odaları ile orta sofalı, dört eyvanlı plan tipini yansıtmaktadırlar (lev. 3-4, 11). Daha önce bilinen ve birçok yapı tipinde uygulanan bu plan şeması, Edirne II. Bayezid Cami'inin tabhanesinde olgun ifâdesini bulmuştur diyebiliriz. Orta sofa üzerindeki aydınlık fenerli olmak üzere, yaklaşık eşit çaplı basık ve alçak kasnaklı kubbelerle örtülen dokuzar birimli tabhane mekânları (lev. 4), günlük yaşama uygun biçimde ocak ve dolap nişlerine sahiptir. Tabhaneler, birer portal ile külliye'nin dış avlusuna, birer kapı ile de son cemaat yerine açılırlar. Eyvanlar arasında kalan köşe odaları, birer kapı ile önlerinde yer alan eyvana, alt ve üst seviye pencereleri ile de dışa açılım gösterirler. Ocak ve dolap nişleri ile bu mekânların günlük yaşama ayrıldığı anlaşılmaktadır. Eksenlerde yer alan eyvanlardan ikişer tanesi giriş eyvanı olarak düzenlenmiştir. Eyvanlar geçit ve bazı hallerde oturma mekânları olmalıdır. Merkezde bulunan ve orta sofa olarak tanımlayabileceğimiz kısım ise, bir sirkülasyon alanıdır. Eyvanların kemerleri üzerine inşa edilen mukarnas dolgulu fenerli kubbe ile ayrıca vurgulama da söz konusu olmuştur.

Harimin ve tabhane mekânlarının kuzeyinde, dört yönden tek sıra revak dizisi ile çevrili ve ortası şadırvanlı bir avlu göze çarpar (lev. 10. 14). Avlunun güney revakı son cemaat yeri olarak değerlendirilmiştir. Birisi kuzey cephe de ekseninde, diğer ikisi ise doğu ve batı cephelerde eksenin güneyinde olmak üzere üç portale sahip olan avlu, oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Avlu, 45x53 m².lik alanı kaplayan enine dikdörtgen planlı bir bölümdür. Hacmi 29 x 35 = 1015 m² lik ortadaki şadırvanlı kısmın, geri kalanı ise revakların kullanım yeridir. Avlu boyutları açısından bu sayısal verilerle camiden ve tabhanelerden daha geniş bir alanı işgal eder. Cami 26x26m= 676 m²., tabhaneler ise 15x20m: (300x2)= 600 m².lik alanı, her iki yapı birden 1276m².lik alanı kaplar ki, bu ölçüm ancak avlunun yarısına yakındır³⁴. Oldukça yüksek beden duvarları ile taşınan avlunun cephelerine aynı düzende alt ve üst sıra pencereleri düzenli bir biçimde açılmıştır (lev. 22). Beden duvarlarının yanı sıra, taşıma işlevine de hizmet eden onsekiz sütun avlunun revak kemerlerini birbirine bağlamaktadır. Sivri kemerler, renkli

taş işçiliğinin güzel örnekleridir. Avlunun güney cephesi son cemaat yeri olarak değerlendirildiği için, bu yöndeki sütunlarda somaki adı verilen yeşil renkli devşirme mermer tercih edilmiştir. Diğer yöndeki sütunlar beyaz ve grimtrak renklidir. Sütunlar mukarnas tipli başlıklara sahiptir. Revak birimlerinin üzeri, çapları yaklaşık eşdeğer sağır sekizgen kasnaklı basık kubbeler ile örtülmüştür. Avlu ortasında sekiz cepheli, zamanla örtüsü yıkılmış bir şadırvan yer alır. Avlunun kuzeydoğusunda ise, bugün kullanılmayan bir kuyu dikkati çeker.

Yapının birbirine oldukça uzakta inşa edilmiş tek şerefeli iki minaresi, tabhanelerin kuzeydoğu ve kuzeybatı köşelerinin önünde yer alırlar (lev. 4, 7). 42 m. gibi oldukça yüksek boyutuyla minareler, tabhanelerle yatay eksen de vurgulanan cami kütesinin dikey eksen de vurgulanmasını sağlamıştır. Günümüze yakın bir tarihte minareler büyük çapta orijinaline sadık kalınarak yenilenmiştir.

Caminin ilgili birimlerinde süsleme olarak, renkli taş ve taşa oyulmuş mukarnas bezeme, alçı ve kalem işi, ahşap ve vitray ile demir süsleme değişen oran ve yerlerde karşımıza çıkar. Taşa oyulmuş mukarnas süsleme harim ve iç avlunun portal kavsaralarında (lev. 13), sütun başlıklarında, avlunun güney revakının orta bölümü ile tabhanelerin orta sofa kubbelerinin içlerinde, minarede görülür. Renkli taş süsleme ise portal ve revak kemerlerinde karşımıza çıkar (lev. 13-14). Ahşap süsleme, harim ve tabhanelerin alt seviye pencerelerinin pencere kanatlarında (lev. 21), harim (lev. 20) ve tabhanelerin giriş kapılarında ve de harim dolap kapaklarında dikkati çeker. Araştırmacı R. Tunçay'a göre, malzeme ve teknik olarak ahşap, fildişi, kemik ve sedef kakmanın görüldüğü örneklerde, geometrik, çeşitli yıldız şekillerin ortasında yer alan bitkisel motifler, çiçek ve rumî bezeme türleri görülür. Ahşap süsleme ile birlikte yazı, özellikle harimin alt sıra pencerelerinin kanatlarında, dolap kapaklarında ve tabhanelerin bazı alt pencerelerinde görülür. Başka yerde sık görmediğimiz kompozisyonlar tekrar etmeden uygulama alanı bulmuştur. Kalem işi ve alçı bezeme, bitkisel, geometrik ve yazı ile oluşturulmuştur ve iki tabaka halinde karşımıza çıkar. Üst tabaka XIX. yüzyıl özelliğini yansıtır. 1244 H./1824 M. ve 1316 H./1896 M. tarihlerini taşıyan barok karakterli kalem işi bezemenin altından son yıllarda yapılan restorasyonla özgün veya klasik dönem

33. Tabhaneler ile harim arasında içten bağlantıyı sağlayan alt seviyedeki açıklıkların örülerek iptal edilmesi konusunda bir ihtimal malzeme-teknik analizi tarihleme açısından sonuç verebilir.

34. Sayısal veriler 1984-1985 yıllarında tarafımızdan yerinde yapılan ölçümler neticesinde bulunmuştur. Çalışmaya katkısından dolayı özellikle arkadaşım Mustafa Çelal Uysal'a teşekkür ederim.

bezemesi ortaya çıkarılmıştır (lev. 19)³⁵. Süsleme harimin duvarlarında, pandantiflerde, kubbe içi (lev. 17) ile avlu revak kubbelerinde yer alır. Alçı süsleme gerek harimin, gerekse avlunun üst sıra pencerelerinin şebekelerinde, yer yer vitray ile birlikte karşımıza çıkar. Demir süsleme ise, alt sıra pencerelerin şebekelerinde uygulanmıştır.

Cami ve tabhane mekânlarından sonra külliyyede ikinci olarak ele alacağımız yapı, batı kanatta yer alan eğitim işlevli medrese olacaktır.

2. MEDRESE:

Külliyyenin batısında camiye dik açılı olarak inşa edilmiş medrese, eğitim işlevine hizmet eden ve 1290 m².lik alanı kaplayan bir yapıdır. Güneydoğu köşesinden tuvalet kanalıyla darüşşifayla bağlantılıdır (lev. 3-4).

Medrese, batı cephesinde eksende yer alan dışa taşkın dersane odası, doğu hariç üç yönde inşa edilmiş onsekiz öğrenci odası ile tek sıra revakla çevrili ortası havuzlu avludan oluşan bir yapıdır (lev. 23).

Külliyyenin medresesinde, (Tab. 5)'de de görüleceği üzere, yirmi yıllık bir zaman kesitinde sürekli yirmüç kişi çalışmıştır.³⁶

da kredisi karşılığında olmaktadır. Öğrenciler gıda ihtiyaçlarını külliyyenin imaretinden, temizlik işlerini ise havuz, kuyu, hamam ve tuvaletten gideriyorlardı. Ayrıca, yine vakfiyeden öğrendiğimize göre, ferrâşın medrese içindeki görevine ek olarak medrese tuvaletinin de temizliğini yürüttüğü anlaşılmaktadır.

Medresede malzeme olarak demirbaşa aşağıda sözü edilecek mallar kayıtlı bulunuyordu. İki halı, bir zeyli, sandıkta saklanan kırkiki-kırkaltı kitap ile çıra ve kandil. Malzemenin bu kadar az sayıda olması, özellikle öğrenci odalarında ne kullanıldığı sorusunu akla getirmektedir. Muhtemelen günlük kullanım eşyaları olan hasır, kandil, çıra, yastık, yorgan vb. öğrencilerin kendileri tarafından temin edilmiş olmalıdır. Ayrıca, vakfiyeye göre, günde bir akçe de, zeytin yağı ve kandil için sarfolunacaktır.³⁷

Medresenin mimari özelliklerini şöyle özetleyebiliriz. Medrese, dışa taşkın ve üzeri kubbeyle örtülü dersane odası, dörtgen şeklinde revaklı avlu ve avluyu doğu hariç üç yönden çevreleyen öğrenci odaları ile, bilinen Osmanlı medrese plan şemasını tekrarlar (lev. 23-24). Öğrenci odalarının önünü çeviren revak dizisi, öğrenci odalarının yer almadığı doğu cep-

Tablo-5: Medrese Personelinin Sayı ve Görevi

Görevi	Personel Sayısı			Ücret *		
	893/1487	896/1490	913/1507	893/1487	896/1490	913/1507
Müdrerris	1	1	1	1500	1500	1500
Mu'id	1	1	1	210	210	210
Öğrenci	18	18	18	1080	1080	1080
Bewâb	1	1	1	60	60	60
Hâfız-ı Kütüb	1	1	1	60	60	60
Ferrâş	1	1	1	60	60	60
Toplam	23	23	23			

x Ücret akçe cinsinden 30 gün hesabı ile bulunmuştur.

Medresede mevcut görevli personelden Müdrerris (en yetkili öğretim elemanı) ve Mu'id (yardımcı öğretim elemanı) yönetici kadroyu, Hâfız-ı Kütüb (kütüphane sorumlusu), bevâb (kapıcı) ve Ferrâş (süpürücü) ise yardımcı hizmetliler kadrosunu işgal etmektedir. Müdrerrisin aldığı ücret ve sahip olduğu meslekî niteliklere bakılacak olursa, medreseye verilen payenin oldukça yüksek olduğu görülmüştür. Medresede eğitim gören onsekiz öğrencinin her birine onsekiz oda hesabıyla birer oda düşmektedir. Genelde diğer medreselerde oda başına daha fazla öğrencinin düştüğü göz önüne alınacak olursa, öğrencilerin oldukça iyi şartlar altında eğitimlerin sürdürdükleri ifade edilebilir. Ayrıca öğrenci başına günde iki akçe ödeme yapılması, bir yerde günümüzün burs ya

35. Batı etkili kalem iş bezeme için bkz. R. Tuncay, "Türklerde Oyma Sanatı ve Edirne'deki İ. Bayezid Camii'nin Tahta Oyma Süslemeleri", *Arm. Kit.*, s. 255-256; T. Reyhanlı, *a.g.t.*, s. 252-253. Son yıllarda başlatılan süsleme içerikli restorasyon faaliyetleri sonucunda, caminin mimarisi ile çağdaş kalem işi bezemenin aranması yoluna gidilmiş ve bu bağlamda, mevcut geç dönem batı etkili kalem işi bezemenin altındaki sıva tabakası kaldırılarak orijinal bezemeye rastlanmıştır. Özellikle bazı avlu, revak kubbelerinin içinde görmek mümkündür.

36. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., (A) Vak., s. 90-100, (B) Vak., s. 178-179. Medrese ile ilgili olarak vakfiye dışında en eski bilgi, A. Hibri Efendi, *a.g.y.*, IV. Böl. de karşımıza çıkar. Yazmanın var. 15 a sında XVII. Yüzyıl'daki medresenin durumundan söz edilir ve müdrerris Şemsi Efendi'ye yer verilir. Yazar Yapının, Edirne'deki en yüksek payeye sahip üç medreseden biri olduğunu iddia eder ki, paye müdrerrisin aldığı günlük akçe ile ölçülür.

37. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., (A) Vak., s. 40-42

hesinde de devam ederek kare bir şekil alır (lev. 25). Sivri kemerlerle bağlanıp sütunlarla taşınan ve kubbelerle örtülen revaklı avlunun ortasında havuz, kuzeybatı, köşesinde ise bir kuyu göze çarpar (lev. 26). Medreseye giriş doğu cephesinde, eksendeki kapıyla sağlanır (lev. 4). Herhangi bir özelliği olmayan kapının simetriğinde, medrese kütesinden batıya çıkıntı yapan ders-hane odası kare planlı ve üzeri 7 m. çapında kubbe ile örtülü bir mekândır (lev. 30). Boyutları itibarıyla medresenin en büyük ve yüksek bölümü olan dershanenin doğu tarafı içten iki katlı bir düzenleme gösterir. Doğru duvar içine açılan bir merdivenle çıkışın sağlandığı üst kat galeri veya mahfel düzenini yansıtırsa da; muhtemelen alt katta yapılan dersi ya da uygulamayı üstten seyretmek isteyen öğrenci, öğretim elemanı veya ilgili kişilere tahsis edilmiş olmalıdır. Günlük hayat için gerekli olan duvar ve ocak nişine sahip olan mekân, alt ve üst seviyede açılan pencereler ile oldukça bol ışık almaktadır. Bu sebeple uygun çalışma ve uygulama ortamı sağlanmış olmaktadır.

Batıda ders-hane odasının iki yanında ona bitişik ikişerden dört, kuzey ve güneyde ise yedişerden toplam onsekiz öğrenci odası karşımıza çıkmaktadır. Üzerleri sağır sekizgen kasnaklı basık kubbelerle örtülü odalar, birer kapı ile önlerindeki revaklı avluya açılırlar. Birer ocak ve dolap nişine sahip odaların dış avluya açılan alt ve üst sıra pencereleri bulunmaktadır. Plan tipolojisi ve mimari özellikleriyle tipik klasik Osmanlı medrese şemasını yansıtan yapının mimari hususlarını özetledikten sonra, kısaca süslemesinden söz etmek yerinde olacaktır.

Medrese, bir eğitim yapısı olmasından dolayı oldukça sade bir görünüme sahiptir. Kırmızı-beyaz renkli taşlarla dönüşümlü olarak düzenlenmiş renkli taş işçiliği revak kemerlerinde karşımıza çıkar (lev. 23). Baklavalı ve mukarnaslı sütun başlıkları yine taş işçiliğinin örnekleridir. Bunun yanı sıra, ders-hane odasının üst seviye pencerelerinde vitray süsleme dikkati çeker.

İşlev konusuna gelince, yapının bir tıp medresesi mi yoksa normal medrese mi olduğu meselesi, günümüzde de hâlâ çözüme kavuşmuş değildir. Tartışmaya sebep olan konu yapının darüşşifaya olan yakınlığı, daha doğrusu onunla olan bağlantısıdır. Tıp medresesi olduğunu savunan bir grup araştırmacı, medreseyi teorik, darüşşifayı ise uygulamalı derslerin verildiği yapılar olarak kabul ederler. Benzer görüş doğrultusunda hareket eden başka bir grup ise, medresede eğitimini tamamlayan öğrencilerin darüşşifada staj yaptıklarını açıklarlar³⁸. Eğer dikkatimizi bir konu üzerinde toparsak, medresenin normal statüde eğitim verdiğini düşünebiliriz. Medresede, sandık usulü muhafaza edilen kitapların sayısı ve dökümü bu görüşü des-

tekler niteliktedir. Aşağıdaki tablodan da anlaşılacağı üzere, tıp kitaplarının sayısı toplam kitap adedinin % 11-13'ü civarındadır ki, bu sayı bir tıp medresesi için yetersiz olmalıdır³⁹. Buna rağmen medresenin Evliya Çelebi'nin ziyaret ettiği tarihlerde (XVII. yüzyıl üçüncü çeyreği) tıp medresesi olarak kullanılması akla yatkin gelmektedir. Çünkü, Evliya Çelebi'nin tıp medresesi ifadesini yanlışlıkla kullanmadığını düşünmekteyiz. Evliya Çelebi'nin; "...*Bîmaristân-ı Bayezid Han: Bayezid Han Camii'nin taşra harem-i kebîri yemîninde bağ-ı irem içre bir darüşşifa vardır. Başkaca medrese-i etibbâsı ve hocrelerinde talebeleri vardır ki her biri...*" ifadesi dikkat çekici olmaktadır. Son olarak şunu söyleyebiliriz. Medrese, ya tıp kitaplarının sayısı sınırlı olduğuna göre çift işlevliydi ya da, darüşşifa aynı zamanda teorik tıp eğitimine de hizmet veriyordu. Tıp tarihçilerini doğrudan ilgilendiren konuda, mevcut belgeler doğrultusunda bizim kesin yoruma gitmemiz maalesef bugünkü bilgilerle mümkün değildir.

Tablo-6: Medresedeki Kitapların Sayı ve Dökümü

Cinsi	Yı	
	913 H. / 1507 M.	1022 H. / 1613 M.
Tefsir	5 Cilt	6 Cilt
Hadis	7 Cilt	7 Cilt
Fıkıh	12 Cilt	11 Cilt
Kelâm	2 Cilt	2 Cilt
Usûl	5 Cilt	5 Cilt
Belâğât	4 Cilt	4 Cilt
Mantık	2 Cilt	2 Cilt
Tıb	5 Cilt	6 Cilt
Lugat	-	1 Cilt
Diğer	-	1 Cilt
Toplam	42 Cilt	45 Cilt

Ayrıca konu ile ilgili olarak medresede görevli olan kütüphanecinin sahip olacağı nitelikler ve kitaplardan nasıl yararlanılacağı hususu hayli enteresandır. İlgili görevliye büyük sorumluluklar yükleyen vakıf kuralları, okuyucu için de oldukça disiplin gerektiren uygulamalar ortaya

38. Yapıyı işlev açısından Tıp Meresesi olarak kabul edenler, Evliya Çelebi'nin "Medrese-i Etibbâ" ifadesinden hareket ederler. Bkz. **Evliya Çelebi, Seyahatname (A.C.)**, III, s. 468; **Evliya Çelebi, Seyahatname (Z.D.)**, VI., s. 20; R.O. Toşyavızade, **a.g.e.**, s. 21; **Aslanapa, Edirne 1949**, s. 62; T.Reyhanlı, **a.g.t.**, s. 61, 654; C. Baltacı, **a.g.e.**, s. 480-487. Buna karşılık R. Kazancıgil, **a.g.t.**, s. 23 ve İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s. 119'da tıp medresesi kavramına açıklık getirerek tartışır. Aslında bilinen vakfiye nüshalarının hiç birinde medrese tıp medresesi olarak tanımlanmaz. Tıp doktoru B.N. Şehsuvaroğlu ise, **a.g.m.**, s. 259 da sağlık kurumlarındaki usta-çırak ilişkisinden hareketle, medresede eğitimini tamamlayan bazı öğrencilerin, darüşşifada doktorlar yanında staj ve tıp tahsili yaptıklarını fakat yaşamlarını medresede devam ettirdiklerini ifade eder.

39. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., s. 7-8 (A), Vak., s. 42-46; S. Ünver, "Sultan II. Bayezid'in Edime'deki Vakıf Kitaplarına Dair", **Arm. Kit.** s. 105-106.

koymuştur⁴⁰. Vakfiye kayıtlarından öğrendiğimize göre, kütüphane görevlisi için aranılan ilk şart bilgi düzeyi ve güvenilir kişiliğinin olmasıdır. Medresede eğitim gören öğretim elemanına ve öğrenciye kayıt usulü ile borç kitap verilmesi, dışarıya kitap çıkarılmaması, ilgili kitaplardan istifade edecek çevre halkının medreseye gelerek faydalanması ve her yıl sayım yapılarak olabilecek eksiklikte kütüphane görevlisinin ücretinden tahsil edilmesi gibi konular vakfın kuralarını oluşturmaktadır.

3. DARÜŞŞİFA:

Külliyenin batı kanadında yer alan diğer bir yapı da, camiye paralel olarak inşa edilmiş üç bölümlü darüşşifa yapısıdır. Güneyde altıgen planlı kubbeli-orta sofalı, ortada kare planlı avlulu, kuzeyde ise dikdörtgen planlı revaklı avlulu bölümleriyle darüşşifa, günümüze ulaşmış en anıtsal darüşşifa örneklerinden biridir (lev. 3-4, 27). Her şeyden önce darüşşifanın önemi, eğer söylentiler doğruysa külliyeinin onun için kurulmuş olmasından kaynaklanmaktadır⁴¹. Ayrıca darüşşifa hem planı hem de içinde cereyan eden olaylar ile, araştırmacı ve seyyahların en çok ilgisini çeken külliye yapısı olmuştur.

Ana hatları ile mimari özelliklere daha sonra dönmek üzere diğer hususlara değinecek olursak, ilk olarak darüşşifa personelinin sayı ve dökümüne göz atmak gerekir. Tab. 7 bu konuda bize bir fikir vermektedir⁴².

kâtip, kilerdar (depo sorumlusu) personel de söz konusudur. Yardımcı hizmetliler sınıfında Gassal (ölü yıkayıcı ve çamaşırıcı) ve Ahçının olması bu işlevleri karşılayan mekânların varlığının bir göstergesidir. Liste incelendiği zaman, Ferrâş ve Bevvâb gibi yardımcı hizmetler sınıfındaki görevli sayısının azlığı dikkati çekmektedir. Bu husus külliyeinin ortak personeli ile ayakta tedavi gören hafif derecedeki hastaların, bazı işlerde hastahane personeline yardımcı olduklarını düşündürmektedir. Ayrıca 50 hasta alabilecek kapasiteye sahip darüşşifada 21 personelin bulunması, bugünkü modern hastahaneleri bile kısıktırca bir özellik gösterir.

Darüşşifanın demirbaşına kayıtlı malzemenin sayı ve dökümüne gelince, akıl hastalarını bağlamaya yarayan özel zincirler, göz hekimi ve cerrâhların alet ve edevatı, hastaların şerbet ve macunlarını hazırlamaya yarayan ecza malzemesi türünde eşyalar karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca aşağıdaki eşyalar da demirbaş kayıtlı bulunmaktadır. Otuz kıt'a döşek, otuz kıt'a yorgan, altmış dört kıt'a yastık, sekiz kıt'a tencere, iki kazgan, iki hereni, iki güğüm, onaltı bakraç, iki sini, altı kıt'a tas, gülsuyu için üç kurşun fırın, onbeş kıt'a güllebdan. Bu konuda Evliya Çelebi, zincir ve tasmaların altın ve gümüş kaplamalı olduğundan söz eder ki, herhalde kalitesinden

Tablo-7: Darüşşifa Personelinin Sayı ve Dökümü

Görevi	Personel Sayısı			Ücret		
	893/1487	896/1490	913/1507	893/1487	896/1490	913/1507
Baş Tabîb	1	1	1	900	900	900
Tabîb	2	2	2	600	600	600
Cerrâh	2	2	2	420	420	420
Kehhâl	3	2	2	450	420	420
Edviyeci	1	1	1	180	120	180
Kâtip	1	1	1	120	120	120
Kilerdâr	1	1	1	120	120	120
Vekilharç	1	1	1	120	120	90
Kayyum	3	4	4	270	360	360
Ahçı	2	2	2	180	180	180
Ferrâş	1	1	1	90	90	90
Bevvâb	1	1	1	90	90	90
Gassâl	1	1	1	90	90	90
Buhuri	-	1	1	-	90	90
Toplam	20	21	21			

x Ücret Akçe cinsinden 30 gün hesabı ile bulunmuştur.

Tablodan da görüleceği üzere, darüşşifa kendi içinde bağımsız bir kuruluş olarak düzenlenmiştir. Kadrosunda Baş Tabîb, Tabîb, Cerrâh, Kehhâl (göz doktoru), Edviyeci (eczacı) gibi yedi sağlık personeline ilaveten, iki idari,

40. Gökbilgin, Liva, Vak. Böl. , (A) Vek., s. 94-96, (B) Vak. s. 178.

41. Daha önce de belirtildiği üzere, külliyeinin kuruluş amacı darüşşifa yapısı olmaktadır. Kaynaklar arasında bu konuda birlik vardır.

42. Gökbilgin, Liva, Vak. Böl. , (A) Vak., s. 150-168, (B) Vak., s. 182.

söz etmiş olmalıdır⁴³. Malzemenin sayısal verileri, hasta sayısının yaklaşık 30-40 civarında olduğunu düşündürür. Buna ilaveten, ilgili bölüm ve mekânların sayı ve boyutları da görüşü destekler niteliktedir. Bu sayıya külliye dahilinde kalan personel ve konuklar ile haftada iki gün şehirden gelip ayakta muayene ve tedavi olan, gerektiğinde ilaç alan hastalar dahil değildir. Evliya Çelebi'ye göre, haftada iki gün darüşşifanın eczahanesi halka açılmakta ve halk da hastahâna uygun olarak özellikle mayi ile macun ve şerbet türünde ilaçları ücretsiz almaktaydı.

Darüşşifada ilgi çeken bir husus da, külliye'nin banisi olan II. Bayezid'in, iyi bir çalışma ortamı ve disiplini sağlamak için koyduğu kurallardır. Vakfiyedeki bilgilere ek olarak bir belge, bu amaçla düzenlenmiş ve ilgili bir yere asılmıştı. Böylece her iki belgeye göre, kurallara uymayan ve görevini yapmayan personel ile gereksiz yere ilaç alan kişilere verilecek ceza ve lanetler oldukça ağır tutulmuştur. Lânetnamede alt kademededen üstte doğru zincirleme devam eden manevi türde bir ceza sistemi öngörülmekte ve o dönem için en büyük manevi ceza sayılan haram ifadesi kullanılmaktadır. Bilinen kayıtlardan bu konuda dava konusu olacak herhangi bir şikâyetin olmaması, manevi cezaların kişiler üzerinde yaptığı tesirin bir göstergesi olmaktadır⁴⁴.

Üç bölümden oluşan dolayısıyla kendi içinde bir kompleks gibi düzenlenen darüşşifanın mimari açıdan tanıtımı şöyle yapılabilir.

Tunca Irmağı'na bakan güney istikametinde inşa edilmiş altıgen bölüm, ortada üstü fenerli bir kubbeye sahip olan orta sofa ile sofaya, kemerle doğrudan veya bir kapı vasıtasıyla dolaylı olarak açılan eyvan ve odalardan meydana gelen bir düzenlemeyi yansıtır (Lev. 3-4, 27-29, 31-32). Orta sofa, altıgen bölümün sirkülasyon alanıdır ve ortasında bir havuz yer alır (lev. 32). Fenerli baskı kubbesi mekâna hakimdir (lev. 29). Karşılıklı olarak yerleştirilen dört eyvan birer sivri kemerle orta sofaya açılmaktadır (lev. 27). Eyvanlardan kuzeydeki, aynı zamanda giriş mekânı olarak da kullanılmaktadır. Kuzey eyvanın simetriğindeki güney eyvan dışı, güneye doğru çıkıntı yapar ve bu özelliği ile kendi içinde farklı iki bölümden oluşur (lev. 31). Eyvanların zemini orta sofadan daha yüksek tutularak oturma yerleriyle bir seki gibi düzenlenmiştir. Altıgen bölümde odalar ile eyvanlar arasında sıkı bir ilişki söz konusudur. Birer kapı ile yanlarındaki eyvanlara açılırlar ve dolayısıyla orta sofa ile doğrudan ilişkileri yoktur. Tek girişin kuzeyden bir portalle sağlandığı altıgen bölüm, duvar yüzeylerinin alt ve üst seviyelerine, kasnağın her cephesine açılan pencerelerle oldukça ışık almaktadır.

II. bölüm, darüşşifanın I. bölümü (altıgen kısım) ile III. bölümleri arasında kalan ara kısım (lev. 4. 30, 33). Ortada açık bir iç avluy-

la doğu ve batısında yer alan üçer mekândan oluşur. Mekânlar birbirine geçit veren ortada eyvan, kuzey ve güneyde odalar şeklinde düzenlenmiştir.

III. bölüm, kuzeydedir ve medreseyle bağlantıyı sağlayan kısım (lev. 4, 30, 33). Kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olan bu bölümün batısı, cephe boyunca tek sıra revaklı düzenlemeyi yansıtır (lev. 30). Revak sırasının arkasında, birbirine eşit altı oda ile tuvalet yer alır. Ortadaki iç avlunun doğusunda ise kuzeyden güneye doğru inşa edilmiş dört birim göze çarpar. Ayrıca, II. bölüme geçişi sağlayan portalin doğu ve batısında salon şeklinde düzenlenmiş iki büyük mekân da dikkati çeker. III. bölüme, dolayısıyla darüşşifaya giriş iki kapı ile sağlanır. Kapılardan biri kuzey cephe eksenine (lev. 27) diğeri ise doğru cepheye açılmıştır. Doğru kapısı bugün, darüşşifayı çevreleyen duvarın bir penceresi haline dönüştürülmüştür.

Ana hatları ile mimari tanıtımı yapılan darüşşifanın ilgili bölüm ve mekânlarının işlevi mesele teşkil etmektedir. Konuya vakfiye nüshalarındaki mevcut bilgilerden, Edirne'yi konu alan monografik yayınlardan, Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinden hareketle, mantıklı bazı yorumlamalar yapılarak yaklaşılabılır. Her şeyden önce darüşşifa, Edirne'nin ilk ve Osmanlı döneminin üçüncü sağlık tesisidir⁴⁵. Dolayısıyla kuruluşunda, şehrin Sultan II. Murad döneminde (1421-51) açılan cüzzam hastahanesi dışında tam teşekküllü hastanesi olmaktadır⁴⁶. Yapı, Evliya Çelebi'nin Edirne'ye geldiği tarih olan 1063 H./1653M. yılında ise tımarhane işlevi ağır basan bir sağlık kuruluşu işlevini kazanmıştı. Evliya Çelebi seyahatnamesinde, psikolojik rahatsızlığı olan hastaların davranışlarından, onlara yapılan muameleden ve özellikle ilginç tedavi yöntemlerinde söz eder. Darüşşifa, 1283 H./1866 M.de, şehrin ikinci hastahanesinin açılmasıyla birlikte tamamen tımarhane işlevine tahsis edilmiştir⁴⁷.

43. Gökbilgin, Liva, Vak. Böl., (A) Vak., s. 46-48.

44. Gökbilgin, Liva, Vak. Böl., (B) Vak., s.183; İ.A-teş, "Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar", V.D. 17 (1983), s.5-54.

45. Osmanlı döneminde bilinen ilk darüşşifa yapısı 1390'lı yıllara ait Bursa'daki Yıldırım Bayezid Külliyesi'nin darüşşifasıdır. İkinci örneği 1463-1471 tarihli Fatih Külliyesi'nin darüşşifası teşkil eder. Birincisi çok harap bir şekilde ikincisi ise, günümüze ulaşamayan bu örneklerden sonra, 1488'de Edirne'deki II. Bayezid Külliyesi'nin darüşşifası hizmete girmiştir.

46. B.N. Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 257 dipnot 1.

47. Terzioğlu, Ortaçağ, s. 138 de 1767 yılında külliye'yi gören seyyah C. Niebuhr'un aklını kaybetmiş hastalarla karşılaştığını yazar. İkinci hastahane için bkz. B.N.Şehsuvaroğlu, a.g.m., s. 263 dipnot 13-15. Darüşşifa 1293 H./1876-1877 M.deki Osmanlı-Rus savaşında harap kalmışsa da 1311 H./1894 M. yılından sonra, yeniden açılarak psikolojik rahatsızlıkları olanlara tahsis edilmiştir. 1910-1912 Balkan Savaşı sırasında ise, yeniden kapatılarak, 400 seneyi aşan işlevine son verilmiştir. R. Kazancıgil, a.g.t., s. 38 de, şehirde açılan ikinci hastahane olan Guraba Hastanesi hakkında bilgi verir.

Evliya Çelebi, darüşşifanın I. bölümündeki eyvanların yazlık, odaların ise kışlık oda olarak kullanıldığını ifade ederse de, hangi tip hastanın kaldığından söz etmez⁴⁸. Aslında darüşşifa, eldeki verilere göre işlev açısından farklı üç dönem geçirdiğinden ister istemez mekân ve bölümler de işlev değişikliğine uğramış olmalıdır. Altıgen bölümün planı ve buna bağlı olarak kullanımı için bir tip doktoru olan R.Osman'ın yorumu enteresandır. Araştırmacı, bir sofa etrafında çokgen şeklindeki mimari düzenlemenin, az personelle hastalara daha iyi bakılmasını ve sürekli kontrol altında tutulmalarını sağlayacağını belirtir ki, bu görüşü daha geç tarihlerde Avrupa ve Amerika'da inşa edilen benzer planlı modern sağlık tesislerinin yapıyla doğrulanmıştır⁴⁹. Bu bölümün eyvan ve odalarının hasta odaları olduğu anlaşıldığına göre, geriye orta sofa ile güney eyvanın dışa çıkıntı yapan kısmının işlev meselesi kalmaktadır. Evliya Çelebi, orta sofanın merkezinde yer alan havuzun su tedavisine hizmet ettiğini söyler. Seyyah, oldukça yükselen fıskiyeli havuzun görüntüsü ve suyun sesinin hastalar üzerinde dinlendirici ve sakinleştirici etki yaptığından bahsetmektedir⁵⁰. Su sesinin ve oyunlarının sağlıklı insanları da dinlendirdiği ve sakinleştirdiği, günümüz psikologlarınca da kabul edilmektedir. Dolayısıyla, orta sofanın işlevi açıklığa kavuşmuş olmaktadır.

Güney eyvanının ayrı bir bölümü gibi düzenlenen dışa çıkıntılı kısım, işlevi açısından hayli yorumlara sebep olmuştur. Ayrıca fazla yaygın olmayan altıgen plan şemasının kendi içinde de değişik bir uygulama göstermesi, araştırmacıları çeşitli düşüncelere sevk etmiştir⁵¹. Güneyde dışa taşan ve her cephede açılmış büyük pencerelerle aydınlanan basık yarım kubbeyle örtülü çıkıntı, bu özellikleriyle dikkati çekmektedir⁵². Beş cepheli bu kısmın mescit, musikî fasıllarının icra edildiği alan, ya da Tunca İmağı'na bakan bir seyir yeri olabileceği düşünülmüştür. Mescit olabileceğini ileri süren bir araştırmacının görüşüne karşı, bu kısmın için mescit olamayacağı kolayca izah edilebilir. İçinde mihrabı olmayan ve büyük boyutlu pencereleri ile oldukça aydınlık olan kısmın, hemen yakınında cami dururken mescit olarak kullanılması akla yatkın gelmemektedir. Dinî vecibeleri yerine getirmek isteyen hastaların oturarak da ibaret etmeleri mümkündür. Ayrıca, bu konuda ruh sağlığı bozulmuş hastalardan kaçının ibadet edebileceği fikri ortaya atılabilir⁵³. Bizce, Evliya Çelebi'nin bahsettiği musikî fasıllarının icraası için en uygun yer bu kısım olmalıdır. Seyyah'a göre, haftada üç gün dönemin musikî aletleri eşliğinde sazendeler çalmakta, hanendeler ise onlara eşlik etmektedir. Özellikle sinir sistemi üzerinde dinlendirici etkisi olan makamlar tercih konusuydu. Kökeni Anadolu Selçuklu dönemi darüşşifa-bimarhanelerine inen müzikli

tedavinin ruh hastalarını dinlendirdiği ve onları sakinleştirdiği bilinmekteydi. Müziğin ruhun gıdası olduğu gerçeği şüphesiz o dönem de bilinen bir gerçektir⁵⁴. Konu ile bağlantılı olarak Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği su ve müzikle tedavi yöntemlerinden başka, diyet ve koku tedavisi de gündemdedi. Seyyah, özel bitki ve av etlerinden hazırlanan diyet programının sinir sistemine iyi geldiğini ve rahatlatıldığını ifade etmektedir⁵⁵. Darüşşifanın ahçısı belki de daha çok

48. Evliya Çelebi, 1062 H./1652 M. Yılında Edirne'ye gelmiş ve bir süre konaklamıştır. **Evliya Çelebi, Seyahatname (A.C.)**, III, s. 435-468, bil. s. 468-470; **Evliya Çelebi, Seyahatname (Z.D.)** VI, s. 20-23.

49. O.R. Tosyavizade, **a.g.e.**, s. 36 da konuya ilk temas eden araştırmacı olmaktadır. Daha sonraları, **Terzioğlu, Ortaçağ**, s. 137-138; R. Kazancıgil, **a.g.t.**, s. 27-39; E. İşıkpınar, "Selçuklu ve Osmanlı Ruh Sağlığı Mimarlığı" **Arkeoloji-Sanat**, 28-31 (1985), s. 8-19, bil. 10-12; **Terzioğlu, 15-16. Yüzyıl**, s. 162-166 da konuya değinirler.

50. **Evliya Çelebi, Seyahatname (Z.D.)**, VI, s. 21.

51. Altıgen form yaygın olarak türbe, martiryum, ziyaretgâh ve vaftizhane ilk kısmen kiliselerde kullanılan alanı bulan plan şemasıdır. Bu sebeple aynı dönemin iki yapısı olan Amasya Kapıağası Medresesi ile Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin darüşşifasında görülen çokgen plan şemaları oldukça dikkat çekicidir (Lev. 27, 43) Bahsedilen iki yapı arasındaki bağlantı, mimar konusu da dahil bazı hususlara işaret etmektedir ki, ayrı bir çalışma konusuyla üzerinde durmak gerekir.

52. Bu tip çıkıntılar muhtemelen kilise apsilerinden etkilenmiş olmalıdır. Bursa I. Murat Zaviyesi-Cami (1360'lar), Edirne Beylerbeyi Camii (1429), Tire Yeşil Camii (1429), Fatih Külliyesi Darüşşifası (1463-70), İstanbul Davud Paşa Camii (1485) gibi belli başlı örneklerle ilaveten, Balkanlar'da saptayabildiğimiz iki örnek dikkatimizi çekmiştir. Bunlardan biri, bugün Yunanistan'ın Serez şehrinde bulunan 1492/1493 tarihli Mehmet Bey Camisi'dir (Lev. 44-45) Bkz. R. Anhegger, "Beitrag zur Osmanischen Baugeschichte III", **İst. Mitt.**, 17 (1967), s. 312-330. Tafel 45-48, bil., s. 320-330, Abb. 2, Tafel 47-48 ve E.H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk**, IV, İstanbul 1982, s. 278, 361-362, R. 184 a-b ve 185. Her iki yayındaki fotoğraflara dikkat edilecek olursa, benzerlik daha iyi anlaşılabilir. Balkanlar'da diğer bir örneği, bugün Yugoslavya sınırları içinde yer alan Hüsam Paşa Camii oluşturmaktadır. Bkz. E.H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya**, III, İstanbul 1981, s. 48, 61, 65, Res. 957-959. Hüsam Paşa Camisi'nde de iki katlık dışında benzerliğe işaret ederiz (Lev. 46). Dolayısıyla örnek olarak tercih ettiğimiz yapıların çoğu, II. Bayezid dönemine aittir. Bu da bize, modadan daha çok, mimar-usta-çırak ilişkisi, bazı bölge ekollerini düşündürmektedir. Çalışmamızın kapsamı boyutunda daha fazla ayrıntıya girmek istemiyoruz.

53. Bu konuda R. Kazancıgil, **a.g.t.**, s. 42 de yorum yapar ve haklı olarak araştırmacıya katılmak gerekir. Çokgen çıkıntı yapan örneklerin çoğunda mihrap varsa da (cami olduklarını unutmamak gerekir) burada yapılmasına gerek yoktur.

54. **Evliya Çelebi, Seyahatname (A.C.)**, III, s. 468-470; **Evliya Çelebi, Seyahatname (Z.D.)**, VI, s. 22. Diğer araştırmacılar Evliya Çelebi'yi kaynak göstererek olaydan söz ederler. Ayrıca müzikle tedavi konusunda tip tarihçilerinin yayınlarına da başvurulabilir.

55. **Evliya Çelebi, Seyahatname (A.C.)**, III, s. 468-470; **Evliya Çelebi, Seyahatname (Z.D.)**, VI, s. 22.

eczacı tarafından hastahane içindeki mekân ya da salonlarda hazırlanan diyet yemekleri, günde üç öğün olarak hastalara veriliyordu ve bu iş için de külliye bütçesinden ayrı bir fon darüşşifa için tahsis edilmişti. Her ne kadar darüşşifanın ayrı mutfacı varsa da, personeli ve muhtemelen hafif derecedeki hastaları, külliyeinin imaretinden yararlanmış olmalıdır⁵⁶. Evliya Çelebi'nin bahsettiği son tedavi yöntemi, çiçeklerle sağlanan koku yöntemidir. Edirne'de yetişebilen özellikle dut, servi ve çeşitli bitkilerin darüşşifa ve külliye avlularına dikildiği, hastaların buralarda gezerek tabii kokular ve güzel manzaralar yoluyla tedavi oldukları ifade edilmektedir⁵⁷.

Darüşşifada gerçekleştirilen tedavi yöntemlerinden başka, dönemin hastalıkları için de çalışmaların yapıldığını düşünmekteyiz. XVIII. Yüzyılın ilk çeyreğinde, İngiltere'nin İstanbul büyükelçisinin eşi olan Lady Montagu, "Türkiye Mektupları" adıyla dilimize çevrilen eserinde, bize çiçek aşısından söz etmektedir. Yazar, İngiltere'de bilinmeyen aşının bir keşif olduğunu ileri sürer ki, darüşşifa bu amaca da hizmet etmiş olmalıdır⁵⁸. Altıgen bölümün işlevinden hareketle ele alınan tedavi ve aşı yöntemlerinden sonra, tekrar diğer bölümlerin işlevi konusuna dönebiliriz. Bir iç avlu ve üçerden toplam altı mekânın yer aldığı II. bölümün, kadın hastalara ayrıldığı şeklinde bir düşünce varsa da, darüşşifada görevli sağlık personelinin kaldığı odalar olması da muhtemeldir. Diğer iki bölümden küçük bir ara bölüm olarak düzenlenen II. bölümün, hastahaneinin kontrolü için personele ayrılması akla daha uygun gelmektedir⁵⁹.

III. bölümün, I. ve II. bölümünden daha büyük ve çeşitli birimlere sahip olması, birden fazla işleve hizmet edeceğini düşündürmektedir. Eksende yer alan orta avlunun doğu cephesinde bulunan dört mekân servis binasıdır. Mutfak, aşçı odası, çamaşırhane, kiler-depo ve beki odası gibi servis amaçlı olduğu, vakfiye nüshalarından anlaşılan dört oda, oldukça sade olarak düzenlenmiştir. Birbirlerinden bağımsız fakat bitişik birimleridir⁶⁰. Avlunun batı kanadı ise, farklı zamanlarda hastahane personeli ve hastalara tahsis edilmiş olmasıdır. Belki ileri derece hastalar bu kısımda kalarak diğer hastalardan ayrı tutulmuş olabilir. Altı odanın yer aldığı batı kanadın kuzeyindeki son odanın yanında medreseyle bağlantılı sağlayan tuvalet göze çarpmaktadır⁶¹. İşlevini tartışacağımız son kısım, III. bölümden II. bölüme geçişi sağlayan portalin doğu ve batısında bulunan dikörtgen mekânlardır. Bu salonların günlük hayata uygun olarak düzenlenmesinin yanı sıra, büyük ocak nişlerinin varlığı, darüşşifa içinde aramaya çalıştığımız eczane ve doktor odaları olabileceğini düşündürmektedir⁶². Ayrıca kadın hastalara ayrıldığı da ifade edilmektedir⁶³.

Bir sağlık tesisi olması sebebiyle darüşşifada belirgin bir süslemeye yer verilmiştir. Bezeme olarak mukarnas süsleme ve renkli taş işçiliği göze çarpar ki, portal içinde yer alan giriş kapısında karşımıza çıkar.

4. İMARET

İmaret, külliyeinin doğu kanadında yer alan ve iki ayrı kütleden oluşan bölümler topluluğudur (lev. 3-4,34). Vakfiyede yer yer imaret külliye anlamında kullanılmış olmakla birlikte, bizim anlatmak istediğimiz, mutfak, kiler (depo) fodla fırını, yemekhane ve mumhane gibi bölümlerden oluşan imaret kavramıdır. Her ne kadar vakfiyede imaret içinde incelenecek bölümlerden bahsedilmişse de, yerleri belirtilmemiştir. Bundan dolayı, mimari özelliklerden yola çıkarak bağlantıyı kurmamız ve işlev meselesini çözmemiz gerekmektedir.

Bugün mevcut en önemli ve büyük Osmanlı dönemi imaretlerinden biri olan II. Bayezid Külliyesi'nin imareti, aynı zamanda büyük çapta özgünlüğünü koruması açısından da değer taşır.

İmaretin işleyiş sistemine dair hususlara geçecek olursak, iki kütlede yer alan toplam

56. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., (A) Vak. s. 150,166, (B) Vak., s. 182-193; **Barkan, İmaret Siteleri**, s. 239-296. Bu konuda yorumlara giren Ö.L.Barkan, külliyeeye giren ve tüketilen (tüketilmesi gereken) gıda maddelerine göre hesaplamalar yapmıştır.

57. **Evliya Çelebi, Seyahatname (Z.D.) VI**, s. 21-22. Göze hitap eden tedavi şeklinin etkisi tartışılabilir. Bilinen bir şey varsa o da, yeşil örtü ile çevre düzenlemesine gidildiğidir.

58. Lady Montagu, 1 Nisan 1717 yılında Edirne'den yolladığı mektublarından birinde, çiçek aşısından söz eder ve evlerde hazırlandığını belirtir. Bununla beraber, evlerde yapılan kocakarı usullerinin dışında aşının bir sağlık tesisinde üretilmesi ve yapılması akla daha yakın gelmektedir. Bkz. **a.g.e.**, s. 66-67.

59. B.N. Şehsuvaroğlu, **a.g.m.** s. 261 de, hekim ve idari personelin kaldığı yer; **Terzioğlu, Ortaçağ**, s. 121-149, bil. 137 de eczane-poliklinik; **Terzioğlu, 15-16. Yüzyıl**, s. 155-197, bil. s. 163 de idari işler-poliklinik olarak tanımlanmaktadır.

60. Bu konuda sorun yoktur. Araştırmacılarla birlikte, bizim de görüşümüz aynıdır. Bkz. B.N. Şehsuvaroğlu, **a.g.m.**, s. 261; G.Goodwin, **a.g.e.**, s. 148 de farklı olarak, girişten sonraki ilk mekânı beki odası kabul etmektedir.

61. **Evliya Çelebi, Seyahatname (A.C.) III**, s. 469 da, tımarhane olarak kullanıldığını; C. Gurlitt, "Die Baukunst Konstantinopels" **4 portfolios**, Berlin 1912, s. 66 da tımarhane bölümünün sadece dış avludaki altı mekândan oluştuğunu; B.N. Şehsuvaroğlu, **a.g.m.**, s. 261 de, batı kanadında yer alan altı odanın kuruluş zamanında darüşşifa personeline, daha sonra hastalara ayrıldığını; **Terzioğlu-Ortaçağ**, s. 137 de tımarhane olduğunu ifade eder. Altı mekânın Balkan Savaşı sırasında da tımarhane olarak kullanıldığı, hâlâ yaşayan kişilere söylenmektedir.

62. B.N. Şehsuvaroğlu, **a.g.m.**, s. 261 de, hekim ve idari personel odası; T. Reyhanlı, **a.g.t.**, s. 252 de, bu mekânların idari nitelikte veya yatma amaçlı olduğunu ve doğudaki bölümün eczane olabileceğini söyler.

63. B. Şehsuvaroğlu **a.g.m.**, s. 261.

yedi farklı birimiyle imaret, külliyyede camiden sonra en çok personele sahip ikinci yapı olmaktadır⁶⁴.

(907 kg) sı ise misafirlerce sarfedilmiştir. Diğer iki temel gıda maddesi olan et ve ekmeğin üretim ve tüketiminde arz ve talep dengeleri

Tablo-8: İmaret Personelinin Sayı ve Görevi

Görevi	Personel Sayısı			Ücret *		
	893/1487	896/1490	913/1507	893/1487	896/1490	913/1507
Şeyh	1	1	1	450	450	450
Vekilharc	1	1	2	150	150	300
Kilardâr	1	1	1	120	120	120
Ambârcı	1	1	1	120	120	120
Aşçıbaşı	-	-	1	-	-	120
Aşçı	6	6	5	540	540	450
Ekmeççi	6	6	6	540	540	540
Nakip	2	2	2	120	120	120
Bevvâb	2	2	2	120	120	120
Et Hammalı	1	1	1	60	60	60
Buğdaycı	1	1	1	90	90	90
Pirinççi	2	2	2	120	120	120
Oduncu	1	1	1	60	60	60
Buhurcu	1	1	1	60	60	60
Ferrâş	-	2	2	-	180	180
Bulaşıkçı	2	2	2	120	120	120
Toplam	28	30	31			

x Ücret Akçe cinsinden 30 gün hesabı ile bulunmuştur.

Listeden de görüleceği üzere, Şeyh, Vekilharc (iaşe görevlisi), kilardâr (kiler görevlisi) ve Ambarcı (ambar görevlisi) yönetici kadroyu oluştururken, diğer personel idari hizmetliler sınıfını teşkil etmektedir. İkinci gruba giren Nakip (imaret şeyhinin yardımcısı) ve diğerleri el ve kol kuvveti gerektiren işleri paylaşmaktadır. İmaret personelinin sayı ve dökümü, kendi bünyesi kadar külliyyenin hizmet programını da açıklar niteliktedir. Yaklaşık 30 civarındaki personel, diğer birimlerin yiyecek, içecek ve yakıt hizmetlerini üstlenmiş bulunmaktadır.

Külliyyenin imaretinin sahip olduğu diğer nitelikleri daha iyi açıklayabilmek için, bazı gıda maddelerinin baz alarak yapılacak bir değerlendirmenin yararlı olacağını düşünmekteyiz. En çok tüketilen gıda maddeleri olan pirinç, sadeyağ, bal, et ve ekmeğin külliyyedeki yıllık sarfiyat miktarları yaklaşık şöyledir. Pirinç 172.5 mudd (3450 kile: 62100 okka: 79674 kg), 5228 okka (6785 kg) olan sadeyağ tüketiminin 938 okka (1203 kg) sı darüşşifa için, geriye kalan 4350 okka (5581 kg) sı ise darüşşifa haricinde diğer birimlerce tüketilmiştir. Toplam 3677 okka (4717 kg) olan bal tüketiminin 1002 okka (1285 kg) sı darüşşifa tarafından 707 okka

hayli enteresandır. Vakfiye kurallarına göre, günde alınacak 165 okka (211 kg) etin 150 okka (192 kg) sının külliye personeline, 15 okka (19 kg) sının misafirlere ayrılması planlanmıştır. Mevcut bir belgeden günlük tüketilen etin ancak % 26 sının sahibi belli, % 74 ü ise meçhuldür. Benzer şekilde ekmeğin üretim ve tüketimi arasındaki büyük fark da hayli dikkat çekicidir. Vakfiyedeki bazı bilgilerden yola çıkılarak yapılan bir araştırmanın sonucunda bulunan yaklaşık 2.000 adet fodla ekmeğin üretiminin ancak 500 civarındaki miktarının sahibi bellidir. Geriye kalan 3/4'lük kısmın sahibi ise misafirler ve fakir halk olmalıdır. Dağıtımın kame usulü ile daha önceden belirlenen kişilere külliyyede verilmesi ile gerçekleşmiş olduğunu düşünmekteyiz. Oranlar zaman zaman değişmiş olsa da, külliyyenin gelip geçen yolcularla fakir halka yapmış olduğu hizmet, rakamların dili ile daha iyi anlaşmaktadır⁶⁵.

İmaretin demirbaşına, aşağıda cinsi ve sayısı belirtilen mallar kayıtlı bulunuyordu.

64. Gökbilgin, Liva, Val. Böl., (A) Vak., s. 100-124, (B) Vak., s. 179-180.

65. Gökbilgin, Liva, Vak. Böl., s. 3-184 ve Barkan, İmaret Siteleri, s. 239-296 adlı yayınların ilgili kısımları incelenmiş tarafımızdan bazı yorumlamalara gidilmiştir.

Dokuz büyük ve küçük boyutta kazgan, sekiz harenî, kırk üç büyük ve küçük sini, kırk tepsi, oniki çarhi sahin, altı tepsi, büyük ve küçük on çarhi tas, iki tencere ve dört badeye, karşımıza çıkan malzemeyi oluşturmaktadır⁶⁶.

İmaretin mimari özelliklerine değinecek olursak, imaret daha önce de sözü edildiği üzere, bir ara duvar hariç birbirinden bağımsız iki küttleden oluşmaktadır (lev. 3-4, 34-38)

Birinci kütle doğu kanadın güneyinde yer alır ve camiye paralel uzanır (lev. 10, 36-37). Kütle, üç ayrı bölüm ile bir iç avludan oluşur. Birinci bölüm, güneyde bulunur ve birbirine geçit veren üç mekânlı bir düzenlemeyi yansıtır. Girişin iç avludan sağlandığı bu kısım, ortada sekili eyvan, ona bitişik doğu ve batıda ocak nişli, pencereci odalar ile günlük hayata ayrılmış olmalıdır. Üzerleri, çapları, birbirlerine eş yayvan ve kasnaksız kubbelerle örtülü olan birinci bölümün işlevi, daha sonra sözünü edeceğimiz diğer bölümler gibi tartışmalıdır. Bir görüş, imaret şeyhinin kaldığı yer; diğer bir görüş ise, özellikle XIX. ve XX. yüzyıl başında, burada anıtsal boyutlu mumların bulunmasından dolayı mumhane olduğu şeklindedir⁶⁷. Biz, imaretin yüzyıllar boyunca, zamanın ihtiyaçlarına göre bazı kısımlarının işlevinin değiştiğini düşünerek, mumhane için uygun olup olmadığını tartışmadan, en azından bu yüzyılın başında mumların saklandığı yer olduğunu kabul edeceğiz. Bu arada külliye ile ilgili oldukça hatalı sayılabilecek bir plan veren C.Gurlitt'in, bu bölümü neden yemekhane olarak kabul ettiğini de anlamak mümkün değildir.

İkinci ele alacağımız bölüm, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlı olan üç mekânlı kısımdır (lev. 34, 37-38). Camiye paralel olarak uzanan bölüme giriş, batı cephesinin ekseninde açılan bir portal ile sağlanır. İçi, duvar önleri ve orta eksenî zemininde 20,25 cm. civarında yüksekliğe sahip bir seki şeklinde düzenlenmiştir. Üstü yine kasnaksız kubbelerle örtülü olan bölümün sekili düzeni, buranın yemek salonu olduğunu düşündürmektedir. Bugün, kuzey duvarında yer alan kapı, eğer orijinalinde de mevcut idiye, yanında bulunan mutfaktan geçişi sağlayan kapı olmalıdır. Aslında, imarete yemek salonu için en elverişli kısım burası olduğundan, bu konuda daha iddialı söz edebiliyoruz⁶⁸.

Üçüncü bölüm, beş kubbeli mekânıyla 'L' biçiminde bir düzenleme gösterir. Buraya doğu hariç üç cepelerde açılan kapılarla ulaşmak mümkündür. Kubbesinin fenerli düzenlemesi, anıtsal boyutlardaki iki ocak nişi ve yemekhane olan yakınlığı, vakfiyede sözü geçen mutfak olmasını kanıtlamaktadır. Ayrıca, kendi iç avlusu ile külliye'nin dış avlusuna olan bağlantısı, açıklık sayısının fazlalığı görüşü destekler niteliktedir⁶⁹.

Dördüncü bölüm, sözünü ettiğimiz üç bölüm arasında kalan revaksız bir iç avlu şeklindedir. Doğu cephesinde bulunan bir portal ile dışa açılan iç avlunun, sirkülasyon alanı, bahçe, dinlenme yeri ve yazlık yemekhane olması muhtemeldir. I. ve III. bölümün kapılarının buraya açılması, avlunun aynı zamanda doğusunda bulunan sokakla olan bağlantısına da işaret etmektedir⁷⁰.

İkinci kütle, külliye'nin doğu kanadının kuzeyindedir ve birinci kütle ile arasına külliye'nin dış avlusu girmektedir. (Lev. 4, 34, 38). Kütle üç birimden oluşur. Birinci bölüm, kütle'nin güneyindeki dört mekânlı kısımdır. Üzeri kubbeli kare planlı olan bölüm, güneye dış avluya bir kapı ile açılır. Farklı boyutlarla toplam dört ocak nişinin göze çarptığı birinci bölümün fodla fırını olacağı şüphesizdir. Bugün kısmen yıkık da olsa, kuzey duvar içinde karşımıza çıkan anıtsal fırın ağızları görüşümüzü destekler niteliktedir⁷¹.

İkinci bölüm, kuzey-güney doğrultusunda dikdörtgen planlıdır. Eksende yer alan iki paye ile sekiz eş mekâna ayrılan bölümün üstü kubbelerle örtülüdür. Mimari özellikleriyle tipik küçük boyutlu bedesten planını yansıtır da muhtemelen depo (kiler) işleviyle kullanılmış olmalıdır. İkinci bölüme kuzeyde eksende açılmış bir kapıyla girilir. Batı cephe ortasındaki kapı ise sonradan pencere haline dönüştürülmüştür. Mazgal tipi pencerelerle yapılan aydınlatmadan dolayı oldukça loş olan bu kısmın ahır olduğu iddia edilirse de sebebi açıklanmaz⁷². Kuzey duvarında giriş kapısının iki yanında ocak nişleri

66. Gökbilgin, Liva. Vak. Böl., (A) Vak., s. 40.

67. C. Gurlitt, a.g.m., s. 54 de yemek salonu; G. Goodwin, a.g.e., s. 148 de yemekhane demekte beraber, S. Çetintaş vakfiyeden hareketle mekânlardan birinin mumhane olacağı fikrini mantıklı bulur. XX. Yüzyılın ilk yarısında yapılan yazışmalarda bu bölümden mumhane olarak söz edilmektedir. Bkz. Meriç, Edirne, s. 502. Yüzyılın başlarında külliye'de bulunan mumlardan bir kısmı bugün Edirne Türk-İslam Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir.

68. C. Gurlitt, a.g.m., s. 54 de imaret ve fırın; G. Goodwin, a.g.e., s. 148 de ikinci yemekhane; I.A., Yüksel, a.g.e., s. 126-127 de yemekhane fikrini kabul ederler.

69. C. Gurlitt, a.g.m., s. 54 de, imaret ve fırın bölümlerinden birisi olduğunu belirtir. G. Goodwin, a.g.e., s. 148 ve A. Yüksel, a.g.e., s. 126 da mutfak olduğunda birleşirler.

70. Bugün duvarda kalmış olan izlerden, bir zamanlar sundurmanın kullanıldığını anlamaktayız. Sundurma benzer olarak diğer kapılarda da kullanılmıştır. Avlunun işlevi hakkında G. Goodwin, a.g.e., s. 148 de yorum yapar ve yazın yemek yenebileceğinden söz eder.

71. C. Gurlitt, a.g.m., s. 54-55 de depo-fırın; U. Vogt-Göknül, a.g.e., s. 52 ve G. Goodwin, a.g.e., s. 148 de depo olacağından söz ederler.

72. G. Goodwin, a.g.e., s. 148 de bedesten plan şeması ile bağlantı kurar ve depo, kiler olarak kabul eder. Aynı zamanda ocak nişleri için, depolanan malların kuru kalması ve bekçilerin ısınması nedeniyle inşa edildiğini belirtir. A. Yüksel ise, a.g.e., s. 127 de ahıra işaret eder. Aslında Gökbilgin, a.g.e., Vak. Böl., (A) Vak., s. 124, (B) Vak., s. 179-181 de ahıra dair kesin veriler vardır.

bulunan mekânın depo, kiler işlevine tahsis edilmesi, mimari özelliklerinden dolayı akla daha yakın gelmektedir (Lev. 34, 38).

Üçüncü ve son bölümü ise, kuzeyde yer alan iç avludur. İşlevinin ne olduğu kesin olarak belli değilse de, dönemin yakıt malzemesi olan ve vakfiyede sözü edilen odunların saklandığı yer ya da muhtemelen ahır yeri olmalıdır. Vakfiyede işaret edilen ahır, eğer külliye sınırları içinde aranacaksa, uygun alan bu kısımdır. Dayanaksız malzemededen inşa edildiğini düşünürsek, günümüze ulaşmamış olması olağan sayılmalıdır⁷³.

İşlevinden dolayı, son derece sade tutulan imarette, renkli taş işçiliği dışında herhangi bir süslemeyle karşılaşılmaz. Renkli taş süsleme portal içinde yer alan basık kemerli kapılarda karşımıza çıkar.

5. DİĞER YAPILAR:

Külliye'nin önemli ve büyük boyutlu yapılarının çoğu bugün ayakta durmaktadır. Bir bakıma külliye özgün durumundan fazla bir şey kaybetmiştir diyemeyiz. Cami, medrese, darüşşifa ve imareten başka günümüze ulaşan diğer yapılar ve öğeler şunlardır. Köprü, külliye'nin anıtsal giriş kapısı ve diğer kapıları, çevre duvarı, dış ve ortak avlular, genel tuvalet ile medrese ve darüşşifanın ortak kullandığı tuvalet, kuyular, su terazisi, güneş saati ile külliye XVII. yüzyılda katılan Sinan Ağa Çeşmesi.

Köprü, külliye'nin ve mahallenin, Tunca Irmağı'nın sol (karşı) tarafında yer alan şehir merkeziyle olan irtibatını sağlamak için inşa edilmiştir (Lev. 5-6, 8, 39). Bayezid ve Yeni-İmaret Köprüsü adıyla tanınan yapı, bugün de hizmet vermektedir. Köprü sivri kemerli beş gözlüdür ve taş malzemededen inşa edilmiştir. Irmağın yatak değiştirerek XVI. yüzyılda ikinci bir yataktan da akması üzerine, II. Bayezid Köprüsü'nün güneyine II. Selim döneminde (1566-74), 975H./1567 M. yılında Yalnızgöz adı verilen ve farklı tek kemerli tanınan bir köprü ile 1020H./1611M. de çok kemerli bir geçit yapılmıştır. Böylece günümüzde de olduğu gibi, köprüler vasıtasıyla şehir merkezi ile külliye arasındaki kara ulaşımı sağlanmıştır. Köprüler bugün, askeri bölge içinde olduklarından yakından inceleme imkanı mevcut değildir⁷⁴.

Külliye'nin, bir kısmı muhdes, bir kısmı da orijinal olan toplam sekiz portalı vardır. Bunlardan dördü külliye'nin kuzey çevre duvarı içinde, ikişer tanesi ise çevre duvarının güney ve doğusunda göze çarpar. Batıda herhangi bir açıklık karşımıza çıkmaz. Bu girişlerden kuzeyde eksende yer alan kapı, külliye'nin ana giriş kapısı olarak düzenlenmiştir (lev. 4, 9, 40). Diğer portalların bir kısmı bugün kullanılmamakta, dolayısıyla sadece dört kapıyla külliye'ye giriş

sağlanmaktadır (lev. 3-4)⁷⁵.

Külliye arazinin seviyesine göre yüksekliği değişen bir çevre duvarı içine alınmıştır. Çevre duvarı kuzey ve batı yönlerinde açıktan, güney ve doğuda ise, yapıları birbirine bağlayarak külliye'ye sınır teşkil eder (lev. 4, 9-10, 31, 33)⁷⁶.

Külliye'nin ağaçlarla kaplı büyük bir dış avlusu vardır (lev. 9-10). Düzgün bir plan şeması yansıtmayan dış avlu içine, kendi avluları olan cami, medrese, darüşşifa ve imaret yerleştirilmiştir. Ayrıca medrese ve darüşşifa kapılarının açıldığı, duvarlarla çevrili bir avlu daha göze çarpar ki, iki yapının ortak kullandığı alan olsa gerektir (lev. 30)⁷⁷.

Dış avluda cami avlusunun kuzeybatısında dışta bir su terazisi göze çarpar. Bayezid su terazisi adıyla tanınan yapı, külliye'nin su dağıtımını sağlamaktaydı. Sinan Ağa Çeşmesi ile birlikte inşa edilmiştir (lev. 9, 22)⁷⁸.

Külliye'de umumî nitelikte tuvalet karşımıza çıkar. Vakfiyede imaretin önünde olduğu belirtilen tuvalet, külliye'nin kuzey kapısının batısında, çevre duvarına bitişik bir konumda yer alır (lev. 3-4, 9). Güneyinde bir giriş bölümü ile onun arkasında yer alan üç mekânlı kapalı kısma sahip olan tuvalet, oldukça değişiklik geçirmiş olmalıdır. Tuvaletin kendine mahsus yardımcı hizmet sınıfında görevlisi mevcuttu⁷⁹.

73. G. Goodwin, **a.g.e.**, s. 148 de, toplanma yeri ve fazla yakacak malzemesinin muhafaza edildiği yer olduğunu iddia eder. T. Reyhanlı, **a.g.t.**, s. 3 de, ahırın genelde bir külliye'de konum açısından nerede bulunabileceği hususuna işaret söz konusudur.

74. Köprü ile ilgili sayısal veriler şunlardır. Uzunluk 78.00 m., genişlik 6.00 m., ortalama açıklık ise 7.00 m. dir. **Bkz. A. Hibrî Efendi, a.g.y.**, VI. Böl.; **Evliya Çelebi, Seyahatname (A.C.)**, III, s. 435, 437, 467, 479; **Gökbilgin, Edirne**, s. 125; **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., (A) Vak. s. 30, (B) Vak. s. 172; H. Selen, **a.g.m.**, s. 309; Anonim, **Köprülerimiz**, Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1969, s. 61; G. Goodwin, **a.g.e.**, s. 143; A. Bayık, **Edirne**, İstanbul 1973, s. 54; C. Çulpan, **a.g.e.**, s. 115-116; G. Tunç, **Köprülerimiz**, Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 1978, s. 27-28; D. Argun, **a.g.e.**, s. 2-3, 8.

75. Külliye'nin giriş kapıları aynı zamanda külliye-mahalle-şehir ilişkisini de vurgulamaktadır. Güney yöndeki kapılar, şehir ve nehir ulaşımına, kuzeydeki kapılar mahalle ilişkisine, doğu cephesindeki kapılar ise, servis ve mal sevkiyatına hizmet etmiş olmalıdır.

76. Külliye'de çevre duvarı, yapıları ve dış avluyu kuşatarak bir sınır oluşturmakta ve aynı zamanda da bütünlük meydana getirmektedir. Çevre duvarının büyük bir kısmının elden geçtiği belli olmaktadır.

77. Külliye'de dış avlu, yapıların dolayısıyla kişilerin değişen oranda ortak kullandığı ağaçlarla kaplı bir toplanma ve sirkülasyon alanıdır. Aynı zamanda mahalle ve şehrin meydanı niteliğindedir. Evliya Çelebi'nin, her tarafı dut ağaçları ile kaplı dediği dış avlu, bu özelliği ile doğal bir park gibi düşünülebilir.

78. **Onur, Edirne** s. 24-25, 31, 38, 48-49.

79. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl. s. (A) Vak., s. 122-124, (B) Vak. s. 180.

Günümüze ulaşan diğer bir yapı, Sinan Ağa Çeşmesi adıyla tanınan yapıdır (lev. 9). 1080 H./1669-70 M. yılında Sinan Ağa isimli Edirne'li önemli bir şahsiyet tarafından külliye sınırları dışına , kuzeydeki külliye portalinin hemen doğusuna inşa edilmiştir. Üç yüzlü olan çeşmenin üstü pirimidal tipte bir çatı ile örtülüdür. Bugün atıl vaziyette fakat iyi durumdadır⁸⁰.

Günümüze ulaşan ve sözü edilebilecek son yapı ögesi güneş saatidir. Bugün dış avlu içinde yer almaktadır⁸¹.

Külliye'nin özgününde mevcut, fakat günümüze ulaşmayan yapılarına gelince, bu yapılar, külliye sınırları dışına inşa edilmişlerdir. En önemlisi ve anıtsal olanı batıda, şehir merkezi ile Yeni-İmaret Mahallesi arasında irtibatı sağlayan yolun ötesinde bulunan Çifte Hamam yapısıydı 1172 H./1758 M.de mamur olan hamam, 1311 H./1893 M.de Vakıflarca yıktırılmış ve enkazı setlerde kullanılmıştır (lev. 5-6). Geçerli olmayan sebeplerle yıktırılan hamam, suyunu dolaplar sayesinde Tunca Irmağı'ndan sağlıyordu. Külliye'ye vakıf olarak inşa edilmişti ve yıllık hasılatı 10.000 akçe idi. Muhtemelen külliye yapılarından önce tamamlanan yapı, Evliya Çelebi'ye de konu olmuştur. Evliya Çelebi, hamamın suyunun soğukluğundan söz etmekle birlikte, şehir halkı tarafından revaç gördüğünü belirtir⁸².

Caminin doğusunda hamamının güneyinde nehir sahilinde değirmen ve su dolapları mevcuttu. Külliye'ye gelen bir kısım malzemenin öğütülmesi ve gelir için kullanılan değirmenden vakfiyede de söz edilir⁸³.

Külliye'nin kuzeyinde, mevcut yolun karşı tarafında personel için inşa edilmiş sosyal mesken türünde evler söz konusuydu. Vakfiyeden öğrendiğimize göre, ahşap malzemedan yapılan avlulu, kuyulu, kilerli, evler, imam müezzin ve kimliği belli olmayan üç personele tahsis edilmişti⁸⁴.

Külliye'nin kuzeyinde dükkanların bulunduğu yine vakfiyeden öğreniyoruz. Mevcut on dükkanın birinin kasap dükkanı olduğunu biliyoruz. Diğerlerinin işlevi belirtilmemişse de, külliye'ye ve çevreye mal satacak ve el işine yönelik çalışma yapacak meslek sahiplerince kullanılmış olmalıdır⁸⁵.

Vakfiyede, bugün ayakta olmayan önemli bir yapıya işaret vardır ki o da ahırdır. Gerek imaret görevlileri kadrosu altında bir personelin ahırıcı olarak görevlendirilmesi, gerekse hayvanların ihtiyacı olan arpanın ölçü miktarından, külliye'de bir ahırın mevcudiyeti şüphesizdir. Yalnız ortada yer sorunu vardır. Ahırdan geriye hiç bir iz kalmadığı için, yerini tespit etmek oldukça zordur. Bununla birlikte, ahırın tabhane ve imarete yakın olacağı düşüncesinden hare-

ketle, ahırın dış avlunun veya imaretin kuzey tarafında inşa edildiğini kabul etmekteyiz⁸⁶.

Gömü tarihleri ve kimlikleri bilinmese de, caminin güneyinde Tunca sahiline doğru bir hazirenin varlığından söz edilir. Hazire 1950 öncesine ait su baskınları sonucu yok olmuştur⁸⁷.

Külliye'nin yok olan iki kuruluşundan da söz etmek gerekir. Bunlardan birisi rıhtım diğeri ise kameriyedir. Caminin güneyine nehir sahiline inşa edilen rıhtımdan bugün hiç bir iz kalmamıştır⁸⁸. Yazılı kaynaklarda sözü edilen rıhtım, günümüze yakın bir tarihe kadar ufak parçalar halinde de olsa mevcuttu. Resimli bir belge yoluyla varlığını ispatlayabildiğimiz kameriyeden de geriye bir şey kalmamıştır. Yeri cami ile nehir sahilinde arasında rıhtımın yanı idi⁸⁹.

DEĞERLENDİRME:

Edirne II. Bayezid Külliyesi, ekseninde yer alan revaklı avlulu cami, onun doğusunda ve batısında iki yanına bitişik olarak inşa edilmiş tabhaneler, batıda medrese ve darüşşifa ile, doğusunda imaret grubu yapılarından oluşan büyük bir külliye'dir. Ayrıca beş ana külliye yapısına, bugün ayakta olan köprü, tuvalet, çeşme gibi yapıları da ilave edebiliriz.

Külliye'yi, hem işleve bağlı sosyal yapı, hem de mimari açıdan ele alabilir, dönemi öncesi, çağdaşı ve dönemi sonrası, bazı yapı toplulukları ile karşılaştırabilir ve sonuca gidebilir-

80. **Gökbilgin, Edirne**, s. 124; **Onur, Kitabeler**, s. 27-28; F. Th., Dijkema, **a.g.e.**, s. 82-83; **Onur, Edirne**, s. 24-25, 38, 49.

81. Güneş saati bugün, dış avlu içinde bir köşeye atılmış vaziyette durmaktadır.

82. Hamamı konu alan belli başlı yayınlar şunlardır: A. Hibri Efendi, **a.g.y.**, VI. Böl.; **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., Vak. (A), s. 32, (B) Vak., s. 172; **Meriç, Edirne**, s. 454; **Evliya Çelebi, Seyahatname (Z.D.)**, VI, s. 17; **Onur, Edirne**, s. 50; A. Yüksel, **a.g.e.**, s. 104, **Onur, Edirne**, s. 50 de, 1321 H./1903 M. Edirne'de mevcut olan hamamlardaki cari su miktarını açıklar. Bu kısımda hamamın adının geçmemesi, yiktirildiğine dair ikinci veridir.

83. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl. (A) Vak., s. 30 (B) Vak., s. 168; D. Argun, **a.g.e.**, s. 13, 15.

84. Vakfiyede iki imam, dört müezzin...
85. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., (A) Vak., s. 34, s. 174.

86. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., (A) Vak., s. 32, 130 (B) Vak., s. 170. Vakfiye nüshalarında külliye'ye gelir getirmek amacıyla on adet dükkanın vakıf olarak yaptırıldığı yazılıdır. Dükkanlardan biri başhane ikincisi kasap diğerleri ilgili zanaatkarlar içindir. Geliri senede 8280 akçe'yi buluyordu.

87. **Gökbilgin, Liva**, Vak. Böl., (A) Vak., s. 124, (B) Vak., s. 179-181; A. Yüksel, **a.g.e.**, s. 127.

88. Bu bilgi yaşlı mahalle sakinlerinden sözlü olarak öğrenilmiştir. Doğruluk derecesini bilmiyoruz.

89. Bugün caminin güneyinde nehir sahilinde, rıhtıma dair herhangi bir veri mevcut değildir. Belki külliye ile nehir arasında inşa edilen setten önce kalıntılar ayakta idi. Yaklaşık aynı tarihlerde Tunca Nehri'nin sol sahiline yaptırılan Kasım Paşa Camii'nin önündeki rıhtım, harap da olsa ayakta durmaktadır.

89. D. Argun, **a.g.e.**, s. 13 şek. 17.

riz. Bu bağlamda ilk ele alınacak konu, işleve bağlı sosyal ve ekonomik yapı olacak ve birinci el kaynaklar olan vakfiyeler, defterler, kayıtlar bize yardımcı belgeleri oluşturacaktır.

XV. Yüzyıl'a ait bir grup yapı topluluğu üzerine, eldeki mevcut belgelere göre, bazı yorumlamalar yapan araştırmacı Ö.L. Barkan ve M.Cezar, rakamların diliyle İstanbul, Edirne ve Trakya bölgesindeki yapı/yapı topluluklarını konu alan çalışmalar yapmışlardır. Yapılan bu grublandırılmada Edirne II. Bayezid Külliyesi, yıllık geliri itibarıyla Fatih Külliyesi ve Ayasofya Camii ile birlikte ilk sıralarda yer almaktadır⁹⁰. Burada dikkati çeken husus, şehir emlak gelirlerinin yüksekliği ile Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin, diğer örnekler arasında ilk sıraya yerleşmesidir⁹¹.

Gelir ile ilgili verilerden sonra, gider konusunda yapılacak değerlendirme de, Edirne II. Bayezid Külliyesi, yine rakamlarının büyüklüğü ile dikkati çekmekte ve ele alınan örnekler içinde Fatih Külliyesi'nden sonra, ikinci sırayı işgal etmektedir. Bu bağlamda personel giderinin, toplam gidere oranına işaret edeceğiz. Edirne II. Bayezid Külliyesi % 37.2 oranı ile, en alt sırada yer almaktadır. Bu oran, Fatih Külliyesi'nde % 58.6'ya ulaşmaktadır. Edirne'de ki örnekte ücretler düşük olmamakla birlikte, oranın yüzdesi düşündürücüdür⁹². Buna rağmen yiyecek/içecek ve diğer masraflar kalemi en yüksek oranı tutmaktadır. Bu oran, genel gidere göre % 46.5, personel masrafı çıkarıldıktan sonra geriye kalan miktara göre ise % 74.2'dir ki, Fatih Külliyesi'nde de aynı değer söz konusudur⁹³. Oranların yüzdesi önem taşımaktadır. Çünkü, külliye giderinin yarısına yakınının gıda masrafına gitmesi, külliyenin sadece kendi bünyesine değil, çevresine de hizmet verdiğini kabul ettirir.

Çalışan personel sayısını gözönüne alarak yapacağımız değerlendirmede II. Bayezid Külliyesi, Fatih ve Ayasofya Camii'nden sonra, üçüncü sıraya yerleşmektedir. Daha önce de ifade ettiğimiz üzere, özel statülü ve bir psetij yapısı olan Ayasofya Camii'ni bir yana bırakacak olursak, Fatih Külliyesi 496 personel ile, 168 kişinin görev yaptığı Edirne II. Bayezid Külliyesi'ne göre fark atmaktadır⁹⁴. Aynı kriterlerle karşılaştırma, XVI. yüzyılın büyük külliyeleleri, İstanbul II. Bayezid, Şehzade Mehmed, Süleymaniye ile menzil külliyeleleri olan Gebze Çoban Mustafa Paşa, Lüleburgaz, Payas ve Havsa Sokullu Mehmet Paşa, Ilgın Lala Mustafa Paşa ve Karapınar II. Selim Külliyeleleri ile yapılacak olursa, Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin menzil külliyelelerine olan yakınlığı ortaya çıkacaktır⁹⁵.

Çok kısaca bir kaç belgeye dayanarak kısıtlı sayıda yapı/yapı toplulukları ile, rakam ve oran ilişkisine dayanarak yapılan

karşılaştırmanın sağlıklı olduğu iddiasında değiliz. Burada bizim belirtmek istediğimiz, Edirne II. Bayezid ve ona yakın tarihli bazı külliyelelerin, sosyal yapılarına ait bazı verilerin altını çizmektedir. Konuya işleve dayalı yerleşim düzeniyle (konum planı) devam etmek istiyoruz.

Bir külliye düzeninde işlevsellikten kaynaklanan bazı ilkeler söz konusudur. Geometrik düzen, rasyonel ve organik ilişki olarak tanımlanan ilkeler, külliye mimari açıdan tanımlamadan dikkat edilmesi gereken özellikleri oluşturmaktadır⁹⁶. İlkeler doğrultusunda Edirne II. Bayezid Külliyesini, külliye düzeni açısından ele alacak olursak, karşımıza başarılı bir uygulama örneği çıkar. Bu bağlamda yapı topluluğu, kendinden önce inşa edilen Fatih Külliyesi'nden etkilenmiş olmalıdır (Lev. 41) Fatih'te işleve bağlı (eğitim yapıları ön plandadır) olarak yapıların yerleştirilişinde, bahsedilen ilkelere uyulmuş ve bir tepe üzerine, cami merkez olmak üzere, diğer yapılar kademeli yerleştirilerek topografya da dikkate alınmıştır. Fatih Külliyesi'nde yapı çeşidinin azlığı ve aynı yapı tipinden onaltı örneğin yer alması, yön ve eksenleri belirlemiş böylece ilk ve en düzenli Osmanlı külliye plan şeması ortaya çıkmıştır. Yalnız plan şemasının olgunluğunda mimarın formasyonunu da unutmamak gerekir⁹⁷. Külliye caminin ana yapı olduğu, merkezde tepe üzerine inşa edilmekle anlaşılmakta ve yatay-dikey doğrultuda yükseklik ve alanın genişliği ile vurgulanmak-

90. Barkan, *İmaret - Siteleri*, s. 253, tab. 1. Araştırmacı 894-895 H./1489-1490 M. yılına ait Yıllık Muhasebe Bilançosundan hareketle, 11 yapı/yapı topluluğunu içeren bir tablo hazırlamıştır. Özel bir statüye, dolayısıyla gelire sahip Ayasofya Camii'ni bir yana bırakacak olursak, Edirne II. Bayezid Külliyesi, Fatih Külliyesi'nin arkasından ikinci sıraya yükselmektedir. Geriye kalan sekiz yapı/yapı toplulukları şunlardır. Eyüp Türbesi, Edirne I. Bayezid İmaret, Edirne II. Murat İmaret, Ergene II. Murad İmaret, Bolayır Süleyman Paşa Zaviyesi, Edirne II. Murad Camii, Edirne II. Murad Darülhadi, Edirne Eski Camii.

91. Şehirlerden elde edilen emlak gelirinin toplam gelire oranı Edirne II. Bayezid'te % 27.6, Fatih Külliyesi'nde ise % 17 dir.

92. Barkan, *İmaret Siteleri*, s. 287, tab. 9; M. Cezar, a.g.e., s. 353, *Gökbilgin, Liva*, Vak. Böl. s. 10-184.

93. Barkan, *İmaret Siteleri*, s. 292, tab. 11.

94. Barkan, *İmaret Siteleri*, s. 289, tab. 10.

95. Edirne II. Bayezid Külliyesi ile menzil külliyeleleri arasındaki yakın ilişki, henüz rakamlarla ortaya konulmamış bir düşünce ürünüdür.

96. Külliye düzeni konusuna ayrıntılı olarak ilk temas eden araştırmacı A. Kuran olmuştur. Bkz. *Kuran, Külliyeleler*, s. 795-814. İlkeler kısaca şöyle açıklanabilir. Geometrik düzen, simetri, bitişiklik, yakınlık-uzaklık ile eksen ve doğrular demektir ve külliye düzeninde II. ve III. boyut kavramını gerektirir. Organik ilişki, düzenleyicilik ve birleştiricilik demektir. Sokak, meydan ve avlu bağlantısı, bu bağlantıyı sağlayan kapı ve pencere gibi açıklıkların dolaylı ya da doğrudan açılımı, organik ilişki içinde ele alınır. Rasyonel ilişki ise, yapıların işlevleriyle ilgili mantıksal bağlantıdır. Yapıların grublaşması ve birbirini tamamlaması ilkesidir.

97. Fatih Külliyesi ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. E.H.Ayverdi, *Fatih Devri Mimarisi*, IV, İstanbul 1974.

tadır. Devletin eğitim politikası sonucu, sayısı inanılmaz rakama ulaşan medreseler için en uygun yön, doğu ve batı kanat olacaktır. Külliye'nin geriye kalan diğer yapıları olan tabhane, darüşşifa, imaret ve kevansaray için ise güney yönünün tercih edilmesi gerekiyordu. Çünkü, girişi belirten kuzeyin yapılarla kapatılması düşünülemezdi. Böylece Fatih'de, yapı sayısı ve çeşidi ile, uygun yönlere yerleştirme yapılarak işlere dayalı olgun bir külliye plan şeması ortaya çıkmıştır.

Fatih Külliyesi'nin bitiminin 13. yılında temeli atılan Edime'deki külliye ise şartlar aynı değildir. İşlevselliğe dayalı yapı sayısı ve çeşidi artmıştır. Ayrıca külliye için seçilen arazi bir tepe ve iskân gören alan değil, düz ve iskân görmemiş bir bölgedir ve nehir kıyısındadır. Söylediklerimizi açmaya çalışırsak şunları ifade edebiliriz. II. Bayezid'te, yapı sayısı, cami (tabhane ile birlikte), medrese, darüşşifa, imaret, hamam, köprü gibi belli başlı ana yapılar olmak üzere altıya çıkmıştır ve birbirine bağlantısı olacak yapı çeşidi de artmıştır. Şöyle ki, cami tabhaneyle birlikte yine külliye merkezine alınmış ve etrafı serbest bırakılarak yatay ve dikey boyutta çeşitli açılardan vurgulanmaya çalışılmıştır. Diğer yapılara geçecek olursak güney kanat, nehir tarafından doğal sınır oluşturduğundan geriye üç kanat kalmaktadır. Kanatlardan kuzeydeki, girişi belirttiğinden kapsamlı yapı yapılamayacağına göre, seçenek doğu ve batı kanadı olmak üzere ikiye düşmektedir. Külliye tasarımında işlevsel açıdan medrese ve darüşşifanın birbirini tamamlayacağı düşünüldüğünden, iki yapının mimari açıdan da, aynı görüş doğrultusunda inşa edilmeleri gerekmiştir ve yön olarak hamamın da yer aldığı, köprü yol bağlantısı daha uygun olan batı kanadı tercih edilmiştir. Bu durumda kendi içinde bir bütün olan imarete doğu kanadı kalmıştır. Böylece Fatih Külliyesi'nde olduğu gibi çok düzenli olmasa da, ortaya yine düzenli ve üç ilkenin de başarıyla uygulandığı külliye plan şeması ortaya çıkmıştır.

Şartlara göre, Fatih ve Edime II. Bayezid Külliyesi arasında yaptığımız karşılaştırmayı, Amasya, İstanbul II. Bayezid, Süleymaniye ve bazı menzill külliyesi ile de yapabiliriz. İstanbul ve Edime'ye oranla, ikinci planda bir şehir olan Amasya'da yer alan külliye, şartlar gereği daha küçük programlanmıştır (Lev. 42). Bununla beraber, cami medrese ve imareten oluşan külliye, işlevsellikten dolayı caminin eksene, medresenin batıya, imaretin ise doğuya inşa edilmesiyle, Edime'deki uygulama yaklaşık tekrarlanmıştır⁹⁸.

Edirne-İstanbul II. Bayezid Külliyesi arasındaki ilişki temelde aynı düşüncenin ürünüdür. Caminin merkezde, imaretin doğuda, medrese ve hamamın batıda, türbelerin ise

güneyde inşa edilmesiyle, Fatih ile Edirne ve Amasya II. Bayezid Külliyesi'ndeki uygulama sürdürülmüştür. İstanbul'daki örnekte, yapılar arasındaki uzaklık bizce önem taşımamaktadır⁹⁹.

Edirne II. Bayezid ile Süleymaniye Külliyesi arasında yapılacak karşılaştırma da ise, temelde yine aynı düşüncüyü bize yansıtabacaktır. İşleve bağlı olarak yapı sayısı ve çeşidinin artması, yapıların yerleştirilişinde, Fatih'ten başlayan düzen ve özellikle topoğrafyaya uyularak başarılı bir kompozisyon ortaya çıkmasına sebep olacaktır¹⁰⁰.

Edirne II. Bayezid Külliyesi ile menzill külliyesi bağlantısına gelince, işlev ve tasarım açısından yakın bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Çeşitli faktörlere göre, yapı sayısı ve çeşidi değişen menzill külliyelelerinden Lüleburgaz, Payas, Havsa Sokullu Mehmet Paşa, İlgün Lala Mustafa Paşa, Gebze Çoban Mustafa Paşa ve Karapınar II. Selim Külliyesi Edime'deki Külliye ile karşılaştırılabilir. İhtiyaçtan dolayı, en az altışar farklı tipte yapıya sahip olan bu menzill külliyesi, işlev-mimari ilişkisinden kaynaklanan külliye konum planlarıyla dikkati çekerler. Bahsedilen külliyelelerin vakfiyeleri ve birinci el kaynakları tarandığı zaman, Edirne II. Bayezid Külliyesi ile sosyal ve ekonomik boyutta da benzerlik gösterecekleri muhtemeldir¹⁰¹.

Genel külliye değerlendirmesinden sonra, külliye'nin sahip olduğu yapıların ayrı, ayrı değerlendirilmesine geçebiliriz. İlk ele alacağımız yapı cami olacaktır.

Cami bünyesinde barındırdığı altmıştan fazla personel ile, başlı başına büyük bir dinî ve sosyal güç merkezidir. Personel sayısının fazlalığı Edime II. Bayezid Camii'ni, Fatih, Ayasofya, İstanbul II. Bayezid ve Süleymaniye Camileriyle karşılaştırmamıza imkân vermektedir¹⁰². Mimari açıdan cami, ortada yer alan kare planlı üzeri büyük kubbeye örtülü harim, doğu ve batı yanında bulunan tabhaneler ve kuzeyinde inşa edilmiş revaklı şadırvanlı avlu ile tabhanelerin dış köşelerine yerleştirilmiş minarelerden oluşmuştur. Kısaca tanımlamaya çalıştığımız bu özellik, yani harim, tabhane, revaklı avlu ve minare dörtlüsü ilk defa bu düzende karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple camiyi aynı şekilde

98. Amasya için bkz. B. Erat, **Amasya II. Bayezid Külliyesi**, H.Ü. Ede. Fak. Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1987.

99. İstanbul için bkz. İ.A. Yüksel, **a.g.e.**, s. 356-407.

100. A. Kuran, **Mimar Sinan**, İstanbul 1986, s. 84-80.

101. Menzill külliyesi için bkz. G. Goodwin, **a.g.e.**; A.Kuran, **Mimar Sinan** İstanbul 1986.

102. Fatih Külliyesi Camii'nde 95, Ayasofya'da ise 130 kişinin çalıştığını biliyoruz. Bkz. **Barkan, İmaret Sitaleri**, s. 288-289, tab. 10 Süleymaniye ve diğer bazı külliye birimlerindeki personel sayısı için bkz. B. Yediyıldız, "Sinan'ın yaptığı eserlerin sosyal ve kültürel açıdan tahlili **VI. Vakıf Haftası, Türk Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi**, Ankara 1989, s. 103-128.

düzenlenmiş ikinci bir örnekle karşılaştırmamız mümkün değildir. Ancak, benzer olarak 1522 tarihli İstanbul I. Selim Camii ile bağlantı kurabiliriz¹⁰³. Bu özgün durumundan dolayı, camiyi sahip olduğu mekânların ayrı olarak ele alınması açısından, diğer yapılarla karşılaştırabiliriz. Bu karşılaştırmada Edirne II. Bayezid Camii, harim mekânıyla, örnek olarak seçtiğimiz Eski Fatih Camii, Amasya ve İstanbul II. Bayezid Camii ve Süleymaniye Camiinden ayrılır ve tek mekânlı cami grubu içinde yerini alır. Yalnız, tek mekânlı cami tipi Edirne II. Bayezid Camii ile yeni bir gelişime sahne olur. Cami sahip olduğu büyük çaptaki kubbesi, askı kemerleri ve revaklı avlusuyla hem dış, hem iç mekân anlayışıyla diğer örneklerden ayrılır.

Cami değerlendirmesinden sonra, Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin diğer bir yapısı olan medreseyi, bazı özellikleri açısından diğer örneklerle karşılaştırabiliriz. Medresede, uzun yıllar değişmeyen sayıdaki personel ve disiplin ile belli bir istikrar söz konusudur. Altmışlı payeli medreseler içinde yer alan yapıyı, kendi payesindeki medreselerle karşılaştırmak mümkündür¹⁰⁴. Ayrıca karşılaştırmalar, öğrenci sayısı ve normal/tıp medresesi gibi kriterlere göre de yapılabilir. Medreseyi mimari açıdan karşılaştırmadan önce kısaca tanımını yapacak olursak, yapı, külliyyede caminin batısında yer alır ve batı cephede dışa taşkın dersane odası, eksende göze çarpan havuzlu revaklı avlusu ile avluyu üç yönden çeviren öğrenci odalarıyla, Osmanlı döneminde bilinen plan şemasını bize yansıtır. Erken Osmanlı mimarisine bakacak olursak, Edirne II. Bayezid medresesi plan şemasının benzer örneklerini görürüz. Bu da bize, II. Bayezid Medresesi'nin plan açısından büyük bir yenilik getirmedeğini gösterir¹⁰⁵.

Edirne II. Bayezid Medresesi'ni, yakın tarihli medrese örnekleri olan Fatih, Amasya ve İstanbul II. Bayezid Külliyesi medreseleri ile yapacağımız karşılaştırmada, benzerliklerin hayli fazla olduğunu göreceğiz. Bu benzerlikler şunlardır. Yapılan kendi içinde bağımsız, fakat bir külliyyeye bağımlı olarak inşa edilmişlerdir. Bağımsız iç avluya, dışa taşkın dersaneye ve öğrenci odalarına sahiptir. Külliyelerin batı kenarında yer alırlar. Ayrıca medreseler, hemen hemen XVI. yüzyıl ile birlikte değişmeyen form gösterdikleri için, Edirne II. Bayezid Külliyesi Medresesiyle büyük ölçüde karşılaştırılabilir.

Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin yapısından bir diğeri olan darüşşifayı, çeşitli açılardan konuya yaklaşarak değerlendirebilir ve karşılaştırabiliriz. Sosyal yapı ve işleyiş mekanizması açısından kendisinden önce inşa edilen Bursa Yıldırım Bayezid Darüşşifası (1400), Fatih Darüşşifası (1470) ile karşılaştırabiliriz. Özellikle vakfiyeleri yayınlanmış Fatih ve II. Bayezid Darüşşifalarındaki ilişki çok daha belir-

gindir. Personel sayısı ve niteliği, servis mekânları, tüketilen gıda maddelerinin miktarı ve özelliği gibi hususlar ilk akla gelen karşılaştırma ve dolayısıyla benzerlik kuracağımız kriterlerdir. Ayrıca her iki darüşşifanın hem fiziki hem de ruhi rahatsızlığı olanlara hitap etmesi, benzerliklerin bir diğer örneğini teşkil eder. Olaya mimari yönden bakacak olursak, Edirne II. Bayezid Külliyesi darüşşifasını, hem üç bölümü ile bir bütün olarak, hem de özellikle güneyinde çıkıntısı olan altıgen bölümüyle, plan ve diğer özellikler açısından değerlendirebiliriz. Osmanlı mimarisinde ikinci bir benzeri bulunmadığından, bazı açılardan benzerlik gösteren yapılarla karşılaştırabiliriz. Yalnız bununla mimarının ilk defa yeni bir plan tipi uyguladığı akla gelmemelidir. Çünkü, her ne kadar ayrıntılarda yenilikle karşımıza çıksa da genel plan şeması açısından daha önce bilinen bir formun, bazı farklarla ilk defa bir sağlık kuruluşunda denenmesi söz konusudur. Aslında Osmanlı mimarisinde sayıları onu bile bulmayan darüşşifa örneklerini plan açısından irdeleyecek olursak ortak özellik fazla bulmayız¹⁰⁶.

Edirne II. Bayezid Külliyesi'nin doğu kenarında, bir kaç bölümden oluşan avlulu imaret yapıları yer alır. Osmanlı öncesinde de varlığı bilinen imaretler, Osmanlılarda bağımsız bir mimari yapıya kavuşturulmuş ve külliyenin parçası olarak inşa edilmişlerdir¹⁰⁷. II. Bayezid İmaret, sahip olduğu kalabalık personeli ve işleyiş tarzıyla, Fatih, Amasya ve İstanbul II. Bayezid İmaretleri ile, XVI. yüzyılın imaret yapılarıyla karşılaştırılabilir. Mimari açıdan konuya yaklaşacak olursak, II. Bayezid İmaretini orijinalliğini büyük çapta korumuş ilk ve büyük imaret olarak tanımlamamız mümkündür. Çünkü, Amasya'da ve özellikle İstanbul'da büyük yapı değişiklikleri olmuştur. Bununla beraber imaret, ilgi alanımıza giren her üç Bayezid İmaretinde de, külliyenin batısında yer almakta ve yemekhane, mutfak, kiler, fırın gibi yapılar müşterek

103. G. Goodwin, a.g.e., s. 184-188.

104. C. Baltacı, a.g.e., s. XXXIV-XXXV. Altmışlı medrese grubu içinde Edirne, Amasya II. Bayezid, İstanbul Şehzade ve Süleymaniye Medresesi gibi örnekler girmektedir. İstanbul II. Bayezid 50 li payeye sahiptir.

105. 1300'lü yıllardan beri uygulanan ve adına (U) şeması dediğimiz medrese plan tipi, mekânların uygun olarak avlunun etrafında yerleştirilmesidir. İznik Süleyman Paşa Medresesi'nde olduğu gibi 4. kol bir duvar ile kapatılarak medrese dıştan soyutlanmıştır. Bu özellik daha sonraki örneklerde kullanılarak Osmanlı medrese mimarisinde klasik bir plan şeması haline dönüşecektir.

106. G. Cantay "Darüşşifalar", **Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.** İstanbul 1988, s. 355-368.

107. M.B. Tanman, "Sinan'ın Mimarisi. İmaretler", **Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay.** İstanbul 1988, s. 333-353. Fatih İmaret için bkz. E.H. Ayverdi, **Fatih Devri Mimarisi**, s. 400-403; Amasya II. Bayezid İmaret için bkz. İ.A. Yüksel, a.g.e., s. 28-29.

olmaktadır. İstanbul ve Edirne II. Bayezid İmaretleri avlulu, Amasya ise avlusuz imaretler sınıfına girerler.

Külliyenin ayakta olan ve olmayan diğer yapıları için kısaca şunlardır söyleyebiliriz ve değerlendirebiliriz. II. Bayezid Köprüsü, mimari düzen açısından kendinden önce yapılan Erzene, (Uzunköprü) ve Edirne-Sarayıcı Fatih Köprüleri'nin bir uzantısıdır ve kendisinden sonra özellikle Trakya bölgesinde inşa edilen köprülere de örnek teşkil etmiştir diyebiliriz¹⁰⁸. Günümüze ulaşmayan Çifte Hamam, diğer vakıflarda da karşımıza çıkan akar hamamı şeklinde planlanmıştır. Planı ile bir yenilik getirmez. Batıda yer almasıyla konum açısından İstanbul II. Bayezid Hamamı ile bağlantı kurabiliriz.

SONUÇ:

Edirne II. Bayezid Külliyesi, şehrin dışında Tunca Nehri kenarında, iskân edilmemiş bir alanın değerlendirilmesi ile oluşturulmuş bir külliye'dir. Külliye'nin inşasıyla zamanla etrafında mahalle dokusu meydana gelmiş ve şehrin kuzebatıya doğru gelişiminde rol oynamıştır. Külliye, konum planı ile kendine özgü bir uygulama örneği gösterir. Her ne kadar Fatih Külliyesi'nden alınma bir etki söz konusu olmuşsa da, bu etki çevre şartlarına, işleve bağlı biçim ve ilişkiye göre, farklı ele alınmış ve yorumlanmıştır. Bu sebeple külliye'nin plan şeması açısından ikinci bir benzeri yoktur. Bu da bize, külliye'ye verilen önemi belirtir.

Külliyeye bugün, ayakta olan altı büyük yapıya sahiptir. Orijinalde mevcut olan yapıları da gözönüne alacak olursak, külliye'deki program genişliği ortaya çıkar. Yapı sayısının çeşitliliği ve türü kendi içinde yeterli olduğunun belirttiği gibi, çevre ve Edirne'ye de hizmet verecek şekilde planlandığını gösterir. Külliye'de ana yapılar bir çevre duvarı içine alındığı için yapılar arasında bağlantı görsel boyutta da artmıştır. Aslında yapıların yerleştirilişinde bir düzen göze çarpar. İşleve göre gruplandırılan yapılar, hem kendi aralarında birbirleriyle, hem de külliye'nin genel düzeni ile uyum sağlamışlardır. Külliye, kısaca özetlediğimiz gibi yapı topluluğu olarak farklı bir özellik gösterdiği gibi, sahip olduğu ana yapıların her biri ile de hem sosyal düzen, hem de mimari ve süsleme açısından önem taşımaktadır.

Külliyenin ana yapısı olan cami, tabhane mekânları ile birlikte "zâviyeli-cami" plan şemasının gelişmiş bir örneğini yansıtır¹⁰⁹. Tabhane mekânlarını gözönünde almazsak, bu sefer de tek mekânlı camilerin kendi içinde gelişimi için iyi bir örnek teşkil eder. Ayrıca camiyi tabhane, harim, avlu ve minare gibi öğelerini birarada, benzer düzende kullanımı açısından düşünecek olursak, Osmanlı mimari-

sinde görülen ilk ve tek örnek olması açısından önem taşıyacaktır. Ayrıca camide hünkâr mahfelinin kullanılması, belki en önemli özelliklerden birisidir. En azından Edirne'de ilk örnek olması açısından ayrı bir yere sahiptir. Mimari özellikler kadar, süsleme açısından da bazı özellikler dikkati çeker. Taş, taşa oyulmuş mukarnas, ahşap süslemede ve kalem işi bezemede, devrinin oldukça başarılı uygulaması olarak göze çarpar.

Külliyenin camii hakkında ifade ettiğimiz bu bilgilerden sonra, medrese yapısını ele alabiliriz. II. Bayezid Külliyesi medresesinin plan açısından önem taşıyan bir özelliği karşımıza çıkmaz. Bilinen medrese öğeleri, yaygın bir medrese tipi olan 'U' şeması çerçevesinde oluşturulmuş ve klasik türde her zaman her yerde görülebilecek bir yapı ortaya çıkmıştır¹¹⁰. Medresenin önemi plandan çok, yanında yer alan darüşşifa ile olan bağlantısından kaynaklanır. Her ne kadar medresenin işlevi kesinlik kazanmamışsa da, darüşşifa ile teori-uygulama ilişkisi içine girmiş olması muhtemeldir.

Darüşşifa yapısı ise külliye'nin belki de en ilgi çeken kısmını oluşturmaktadır. Bu sebeple darüşşifa külliye için değil külliye darüşşifa için yapılmıştır denebilir. Ayrıca darüşşifa kurulduğu tarihten XIX. yüzyıl sonuna kadar, şehrin tek genel hastahanesi olması açısından da önem taşır. Darüşşifa sahip olduğu servis mekânları (mutfak, kiler, çamaşırhane) ile bir bakıma kendi kendine yeterli özelliklerle donatılmıştır. Yapının ilgi alanı içine girmesi iki özelliğinden kaynaklanır. Birincisi farklı plan şemasına sahip olması, diğeri ise Evliya Çelebi'nin bahsettiği tedavi yöntemleridir. Üç bölümden oluşan darüşşifanın planı önem taşırsa da, esas ilgi merkezi, gününce yer alan ve I. kısım olarak tanımlayacağımız altıgen bölümdür. Benzerini Osmanlı mimarisinde ne serbest ne de Edirne'deki gibi bir yapıyla kaynaşmış biçimde görmediğimiz altıgen form aynı zamanda medrese, türbe dışında Anadolulu'da bilinen tek sağlık tesisi uygulamasını yansıtır. Darüşşifanın ilgi alanı içine girmesine sebep olan ikinci özellik, Evliya Çelebi'nin darüşşifada gördüğünü ileri sürdüğü müzik, bitki, ilaç, gıda ve su ile psikote-

108. C.Çulpan, a.g.e., s. 98-105 (Uzunköprü), 109 (Edirne Sarayıcı).

109. Zâviye-cami plan şemasının gelişiminde aşamalar söz konusudur. Belli başlı ilk örneklerini Bursa ve çevresinde gördüğümüz bu yapı tipi, kendi içinde gelişme gösterse de, esas biçimini Fatih Dönemine kadar korumuştur. Fatih Döneminde merkezi sisteme geçilince, Zâviye cami plan şemasında bazı önemli değişiklikler olur. Tabhane odaları olarak kabul edilen yan mekânlarına dıştan giriş sağlanır ve böylece artık tabhane mekânları caminin harimine katılmak istenir. Yalnız, Fatih Külliyesi tabhanesi bağımsız bir yapı olarak planlandığı için XV. Yüzyıl için ünük kalır. XVI. yüzyıldan örnek ise İstanbul Süleymaniye Külliyesi içindeki tabhanedir.

110. Bkz. S.Y. Ötügen, "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna kadar Osmanlı Medreseleri", A. Gabriel'e Armağan Kitabı, Ankara 1978, s. 337-372.

rapi tedavi yöntemleridir. Tedavi yöntemleri, darüşşifanın en az mimarisi kadar ele alınmış ve dilden dile dolaşmıştır.

Külliyede son önemli yapı tipi imaret adı altında toplanan sosyal işlevli bölümlerdir. Gerek bölüm sayısının çokluğu (açık ve kapalı alanlar) ve boyutları, gerekse çeşitliliği (mutfak, kiler, anbar, depo, yemekhane, fırın, mumhane) bize, külliyyede önem taşıyan yapı tiplerinden birisi olduğu göstermektedir. Aslında imaretin esas önemli, günümüze gelebilen ve orijinalliğini hemen hemen koruyan en erken tarihli tek örnek olmasıdır.

Külliyenin ayrıca ikinci planda da olsa, önemli sayılabilecek yapıları da mevcuttur. Bu yapılardan birisi de köprüdür ve külliyyeyi en kısa yoldan şehre bağlamaktadır. Kuzey çevre duvarının ortasında yer alan külliyyenin ana portalı de tek başına ayrı bir yapı gibi düzenlenmiştir. Ayrıca bugün ayakta olmayan Çifte Hamam yapısını da düşüncecek olursak, külliyyenin hem kendi bünyesine, hem de çevresi ve Edirne'ye verdiği hizmetin çeşitliliği ve büyüklüğünü tahmin edebiliriz.

EDİRNE VE II. BAYEZİD KÜLLİYESİ İLE İLGİLİ SEÇME BIBLYOGRAFYA

ABDURRAHMAN HİBRİ EFENDİ : *Enisü'l-Müsamerin*, T.Y., 1046/1636-1637, İ.Ü. Kütüphanesi.

AHMED BADI EFENDİ : *Riyâz-ı Belde-i Edirne*, T.Y., 3 Cilt, 1322-1323/1904-1905, Bayezid Kütüphanesi,

AHUNBAY, Z. : "Edime ve Korunma Sorunları", *İslam Mirası Mirasını Koruma Konferansına Sunulan Bildiri*, İstanbul 22-26/4/1985, İstanbul 1986, s. 269-281.

AKOZAN, F.: "Türk Külliyyeleri"; *V.D...*, 8 (1968), s. 303-308.

ANONİM: "Edirne" maddesi, *Tür. A.*, II, Ankara 1956, s. 215-219.

ANONİM: "Edime" maddesi *T.A.*, XIV, Ankara 1968, S. 336-354.

ANONİM: "Edirne" *H.T.M.*, 1/5 (1968), s. 360-370,

ANONİM: *Edirne İl Yılığ*, Edime 1973.

ANONİM: "Edirne" maddesi, *M.L.A.*, IV, İstanbul 1973, s. 67-76.

ANONİM: "Edirne" maddesi, *Y.A.*, IV, İstanbul 1982, s. 2351-2473.

ANONİM: "Edime", *T.T.B.* 18 (1982), s. 12-13, 15.

ANONİM: *Osmanlı Şehirleri*, Milliyet Gazetesi Yayınları, İstanbul 1985.

ARSEVEN, C.E.: *Türk Sanatı Tarihi*, İstanbul 1955-1959.

ASLANAPA, O.: *Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri*, İstanbul 1949.

ASLANAPA, O.: "Edirne'de Türk Mimarisinin Gelişmesi", *Arm. Kit.*, Ankara 1965, s. 223-232.

ASLANAPA, O.: *Türk Sanatı*, İstanbul 1984.

ASLANAPA, O.: *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1986.

ATEŞ, İ.: "Vakfiyelerde Duâ ve Bedduâlar", *V.D.* 17 (1983), s. 5-54.

BALTACI, C. : *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri. Teşkilat, Tarih* İstanbul, 1976.

BARKAN, Ö.L. : "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi" *T.M.*, 10 (1951-1953)s. 1-26.

BARKAN, Ö.L.: "Şehirlerin Teşekkülü ve İnkişafı Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İ.Ü.İ.F.M.*, C. 23/1-2 (1962-1963), s. 239-296.

BAYIK, A.: *Edirne*, İstanbul 1973.

CEMAL, A.: *Edirne*, İstanbul 1932.

CEZAR, M. : *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul 1985.

ÇULPAN, C. : *Türk Taş Köprüleri, Ortaçağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar*, Ankara 1975.

DANIŞMEND, İ.H.: *İzahlı Osmanlı Kronolojisi Tarihi*, I-IV, İstanbul, 1947-1955.

DARKOT, B.: "Edime Coğrafi Giriş", *Arm. Kit.*, Ankara 1965, s. 1-12..

DIJKEMA, F.Th: *The Ottoman Historical Monumental Inscription in Edirne*, Leiden 1977.

DÜNDAR, A.: *Edirne. The Aga Khan Award for Architecture*, İstanbul 1983.

EDİRNE: *Edirne'nin 600 Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara 1965.

ERDOĞAN, M.: "Osmanlı Devrinde Trakya Yapılarında Yapılan İmar Çalışmaları" *G.D.A.A.D.*, 6-7 (1977-1978), s. 121-188.

EVLİYA ÇELEBİ: *Seyahatname (çev. Ahmed Cevdet)*, 3 Cilt, Cilt III, İstanbul 1314/1896-1897.

EVLİYA ÇELEBİ: *Seyahatname (çev. Zuhuri Danişman)*. 15 Cilt, 1969-1971, Cilt V-VI, İstanbul 1970.

EVLİYA ÇELEBİ: *Seyahatname. Rumeli-Solkol ve Edirne (çev. İsmet Parmaksızoğlu)* Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

EYİCE, S.: "İlk Osmanlı Devrinin Dini-İçtimai Bir Müessesesi, Zaviyeler ve Zaviyeli Camiler", *İ.Ü.İ.F.M.*, 23 (1962-1963), s. 1-80.

GOODWIN, G.: *A. History of Ottoman Architect-*

ture, London 1971.

GÖKBİLGİN, M.T.: "Edirne" maddesi, **İ.A.**, IV, İstanbul 1948, s. 107-127.

GÖKBİLGİN, M.T.: **15-16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul 1952.

GÖKBİLGİN, M.T.: "Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enisül Müsamirin" **Arm. Kit.**, Ankara 1965, s. 77-117.

GÖKBİLGİN, M.T.: "Edirne Şehrinin Kurucuları" **Arm. Kit.**, Ankara 1965, s. 161-178.

GURLITT, C.: "Die Bauten Adrianopels", **Orientalisches Archiv**, Vol, 1-2 (1910-1911), s. 1-4, 51-60.

HAMMER, P.J. von: **Devlet-i Osmaniye Tarihi (ter. Mehmet Ata)**, IV, İstanbul 1330/1911.

HOCA SADEDDİN EFENDİ: **Tacü't-Tevarih**, 2 Cilt, İstanbul 1279-1280/1862-1863.

ISIKPINAR, M.E.: "Selçuklu ve Osmanlı Ruh Sağlığı Mimarlığı", **Arkeoloji-Sanat**, 28-31 (1945), s. 8-14.

İLGÜREL, S.: "Hibrin'in Enisül-Müsamirin'i", **G.D.A.A.D.**, 2-3 (1973-1974), s. 137-158.

İNCİCIYAN, P.L.-ANDREASYAN, H.D.: "Osmanlı Rumelisi Tarihi ve Coğrafyası", **G.D.A.A.D.**, 2-3 (1973-1974), s. 11-78.

KALKANDELEN, N.: "İstanbul Üniversitesi Kütüphanesinde Bulunan Edirne'ye Ait Eserler Bibliyografyası", **Arm.Kit.** Ankara 1965, s. 337-345.

KAZANCIGIL, R.: **1362-1920 Yılları Arasında Edirne İlindeki Sağlık Kurumları ve Bu Kurumlarda Çalışan Personel**, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1981.

KUBAN, D.: "Edirne-Eski ve Yeni", **T.T.O.K.B.**, 39/318 (1973), s. 2-7.

KUBAN, D.: "Architecture of the Ottoman Period" **The Art and Architecture of Turkey** (Ed. Ekrem Akurgal), Oxford 1980, s. 143.

KURAN, A.: **İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami**. Ankara 1964.

KURAN, A.: **The Mosque in Early Ottoman Architecture**, Chicago 1968.

KURAN, A.: "Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler" **İ.Ü. I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi**. İstanbul 15-20/10/1973, s. 795-814.

LADY MONTAGU: **Türkiye Mektupları, 1717-1718 (çev. Aysel Kurutluoğlu)** Tercüman 1001 Temel Eser Dizisi, İstanbul tarihsiz.

MAYER, L.A.: **Islamic Architects and their Works**, Geneve 1956.

MERİÇ, R.M.: "Beyazid Camii Mimarı II. Sultan Bayezid Devri Mimarları Bazı Binaları", **A.Ü.İ.F.Y.A.D.**, 2 (1957), s. 4-76.

MERİÇ, R.M.: "Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında" **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri Dergisi**, 1 (1963), s. 439-536.

MORTMANN, M.: "Edirne" madesi, **E.I.**, II, Leiden 1927, s. 1-3

MÜDERRİSOĞLU, M.F.: **EDİRNE II. BAYEZİD KÜLLİYESİ**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2 Cilt, Ankara 1986.

ONUR, O.: **Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler**, İstanbul 1972.

ONUR, O.: **Edirne Minareleri**, İstanbul 1974.

ONUR, O.: **Edirne Su Kültürü**, İstanbul 1978.

ORHONLU, C.: **Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar**, İzmir 1984.

PEREMECİ, O.: **Edirne Tarihi**, İstanbul 1939.

REYHANLI, T. (GANDJEI): **Osmanlı Külliye Mimarisinin Gelişmesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1974.

SELEN, H.S.: "Yazma Cihannümaya Göre Edirne Şehri", **Arm. Kit.**, Ankara 1965, s. 303-305.

SUDALI, M.: **Hünkar Mahfilleri**, İstanbul 1958.

ŞEHİSUVAROĞLU, B.N.: "Edirne II. Bayezid Darüşşifası" **Arm. Kit.**, Ankara 1965, s. 257-264.

TANYELİ, U.: **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süresi (11-15. yy.)** İstanbul 1987.

TERZİOĞLU, A.: "Ortaçağ-İslam Türk Hastahaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri", **Belleten**, 34/133 (1970), s. 121-149.

TERZİOĞLU, A.: "15-16. Yüzyılda Türk-İslam Hastahane Yapıları ve Bunların Dünya Çapındaki Önemi", **II. Uluslararası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi İ.T.Ü. 28 Nisan-2 Mayıs 1986 Kongreye Sunulan Bildiriler**, Cilt III, İstanbul 1987, s. 155-195.

TOSYAVİZEDE, R.O.: **Edirne Rehnüması (763-1337)**, Edirne 1336/1920.

TUNA, K.: **Şehirlerin Ortaya Çıkış ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme**, İstanbul 1987.

TUNCAY, R.: "Türklerde Oyma Sanatı ve Edirne'deki II. Bayezid Camii'nin Tahta Oyma Süslemeleri" **Arm. Kit.**, Ankara 1965, s. 255-256.

TUNÇ, G.: **Taş Köprülerimiz**, Bayındırlık Bakanlığı Karayolları Genel Müdürlüğü, Ankara 1969.

ÜNSAL, B.: **Türkish Islamic Architecture in Seljuk and Ottoman Times, 1071-1923**, London 1959.

UNVER, S.: "İkinci Sultan Bayezid'in Edirne'deki Vakıf Kitaplarına Dair", **V.D.** 4 (1958), s. 105-106.

ÜNVER, S.: "Edime Mederiyetimiz ve Tezyini Mi-salleri", **Arm. Kit.**, Ankara 1965, s. 233-253.

VOT-GÖKNİL, U. : **Osmanische Türkei**, München 1966.

YEDİYILDIZ, B. : "Sosyal Teşkilatlar Bütünlüğü Olarak Osmanlı Vakıf Külliyesi", **T.K.** 219 (1981), s. 262-271.

YEDİYILDIZ, B.: "Sinan'ın yaptığı eserlerin sosyal ve kültürel açıdan tahlihi", **VI. Vakıf Haftası: Türk vakıf medeniyeti çerçevesinde Mimar Sinan ve dönemi Sempozyumu**, İstanbul 1989, s. 103-128.

YETİŞKİN, A.N.: **Edirne II. Bayezid Külliyesi**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji-Sanat Tarihi Bölümü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul 1986.

YÜKSEL, İ.A.: **Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid Yavuz Selim Devri (888-926/1481-1520)**, V, İstanbul 1983.

KISALTIMA LİSTESİ:

ASLANAPA, Edirne 1949: ASLANAPA, O., **Edirne'de Osmanlı Devri Abideleri**, İstanbul 1949.

ASLANAPA, Edirne 1965: ASLANAPA, O., "Edirne'de Türk Mimarîsinin Gelişmesi", **Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümünü Armağan Kitabı**, Ankara 1965, s. 223-232.

BALTACI, Medreseler: BALTACI, C., **XV-XVI, Asırlarda Osmanlı Medreseleri**, İstanbul 1976.

BARKAN, İmaret Siteleri: BARKAN, Ö.L., "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişaf Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğunda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, 23/1-2 (1962-1963), s. 342-379.

BARKAN, Demografi: BARKAN, Ö.L., "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi **Türkiyat Mecmuası**, 10 (1951-1953), s. 1-26.

EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname (A.C.): EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatname (çev. Ahmed Cevdet)**, Cilt III, İstanbul 1314/1896-1897.

EVLİYA ÇELEBİ, Seyahatname (Z.D.): EVLİYA ÇELEBİ, **Seyahatname (çev. Zuhuri Danışman)**, 15 Cilt, 1969-1971, Cilt V-VI, İstanbul 1970.

GOODWIN, Ottoman: GOODWIN, G., **A History of Ottoman Architecture**, London 1971.

GÖKBİLGİN, Edirne: GÖKBİLGİN, M.T., "Edirne" maddesi **İslam Ansiklopedisi**, IV, İstanbul 1948, s. 107-127.

GÖKBİLGİN, Liva: GÖKBİLGİN, M.T., **15-16. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul 1952.

GÖKBİLGİN, Enisü'l-Müsamirin: GÖKBİLGİN, M.T." Edirne Hakkında Yazılmış Tarihler ve Enisü'l-Müsamirin" **Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı**, Ankara 1965, s. 77-117.

GURLITT, Adrianopels: GURLITT, C., "Die Bauten Adrianopels", **Orientalisches Archiv**, 1-2 (1919-1911) s. 1-4, 51-60.

KURAN, İlk Devir: KURAN, A., **İlk Devir Osmanlı Mimarîsinde Cami**, Ankara 1964.

KURAN, Early Ottoman: KURAN, A., **The Mosque in Early Ottoman Architecture**, Chicago 1968.

KURAN, Külliye: KURAN, A., "Onbeşinci ve Onaltıncı Yüzyıllarda İnşa Edilen Osmanlı Külliyelerinin Mimari Esasları Konusunda Bazı Görüşler", **İstanbul Üniversitesi I. Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 15-20/10/1973**, s. 795-814.

MERİÇ, Mimar: MERİÇ, R.M. "Bâyezid Câmii Mimarî II. Sultan Bâyezid Devri Mimarları Bazı Binaları" **Ankara Üniversitesi Yıllık Araştırmalar Dergisi**, 2 (1957), s. 4-76.

MERİÇ, Edirne: MERİÇ, R.M., "Edirne'nin Tarihi ve Mimari Eserleri Hakkında, **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, 1 (1963), s. 439-536.

ONUR, Kitabeler: ONUR, O., **Edirne Türk Tarihi Vesikalarından Kitabeler**, İstanbul 1972.

ONUR, Edirne: ONUR, O., **Edirne Su Kültürü**, İstanbul 1978.

TERZİOĞLU, Ortaçağ: TERZİOĞLU, A., "Ortaçağ İslam-Türk Hastahaneleri ve Avrupa'ya Tesirleri" **Bellekten** 34/133 (1970), s. 121-149.

TERZİOĞLU, 15-16. Yüzyıl: TERZİOĞLU, A., "15-16. Yüzyılda Türk-İslam Hastahane Yapıları ve Bunların Dünya Çapındaki Önemi" **II. Uluslararası Türk-İslâm Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi, İ.T.Ü. 28 Nisan 4 Mayıs 1986 Kongreye Sunulan Bildiri**, Cilt III, İstanbul 1987, s. 155-195.

Diğer Kısaltmalar:

a.g.e.: Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale
a.g.s.: Adı geçen salname
a.g.t.: Adı geçen tez

Bil.: Bilhassa

Bkz.: Bakınız

Böl.: Bölüm

Çev.: Çeviren

Fas.: Fasikül

Lev.: Levha

Şek.: Şekil

Tab.: Tablo

Vak.: Vakfiye

Var.: Varak

vd. ve diğerleri

Arm. Kit.: Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı

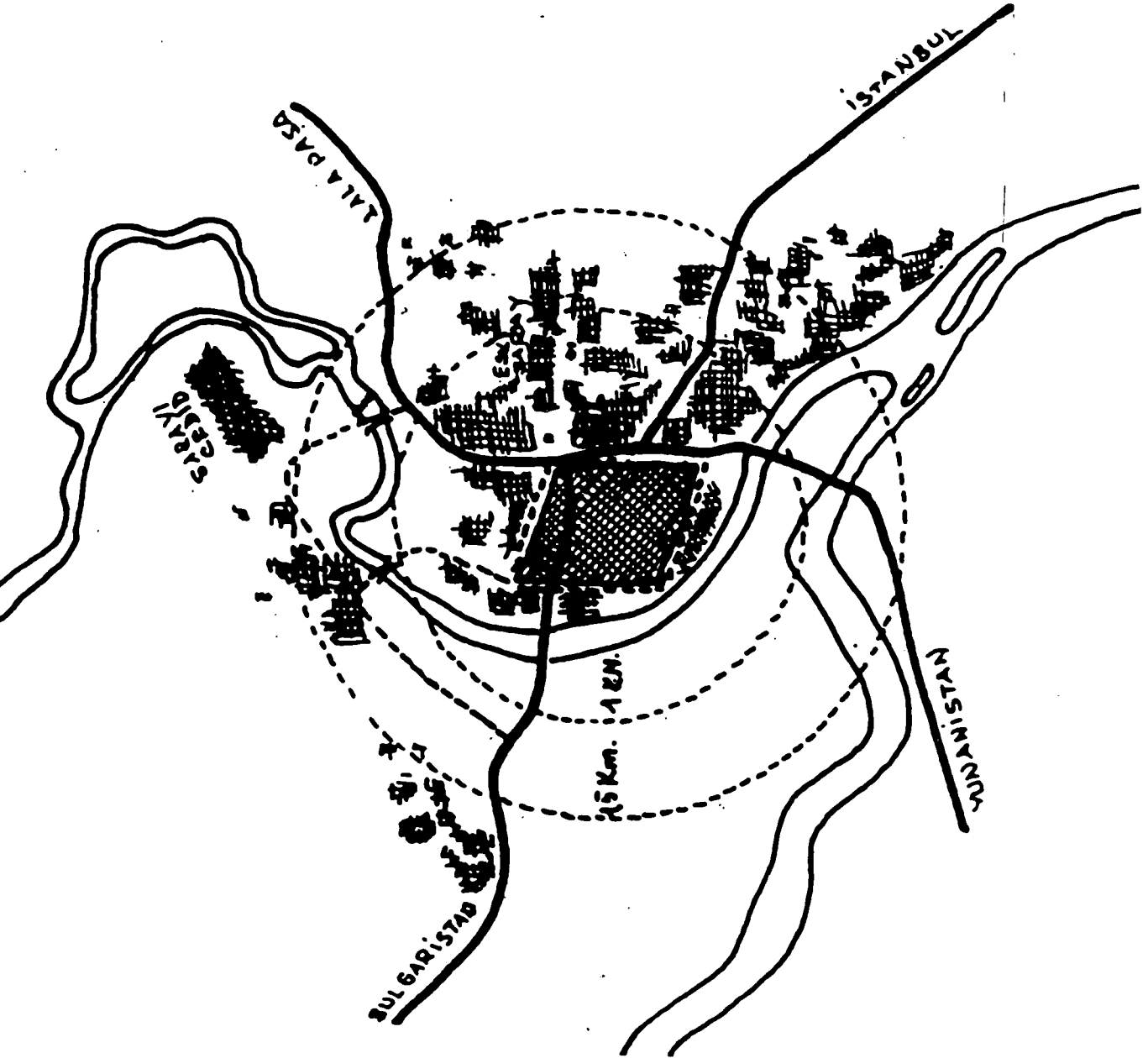
A.Ü.İ.F.Y.A.D.: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yıllık Araştırmalar Dergisi

E. I.: Encyclopadia of Islam

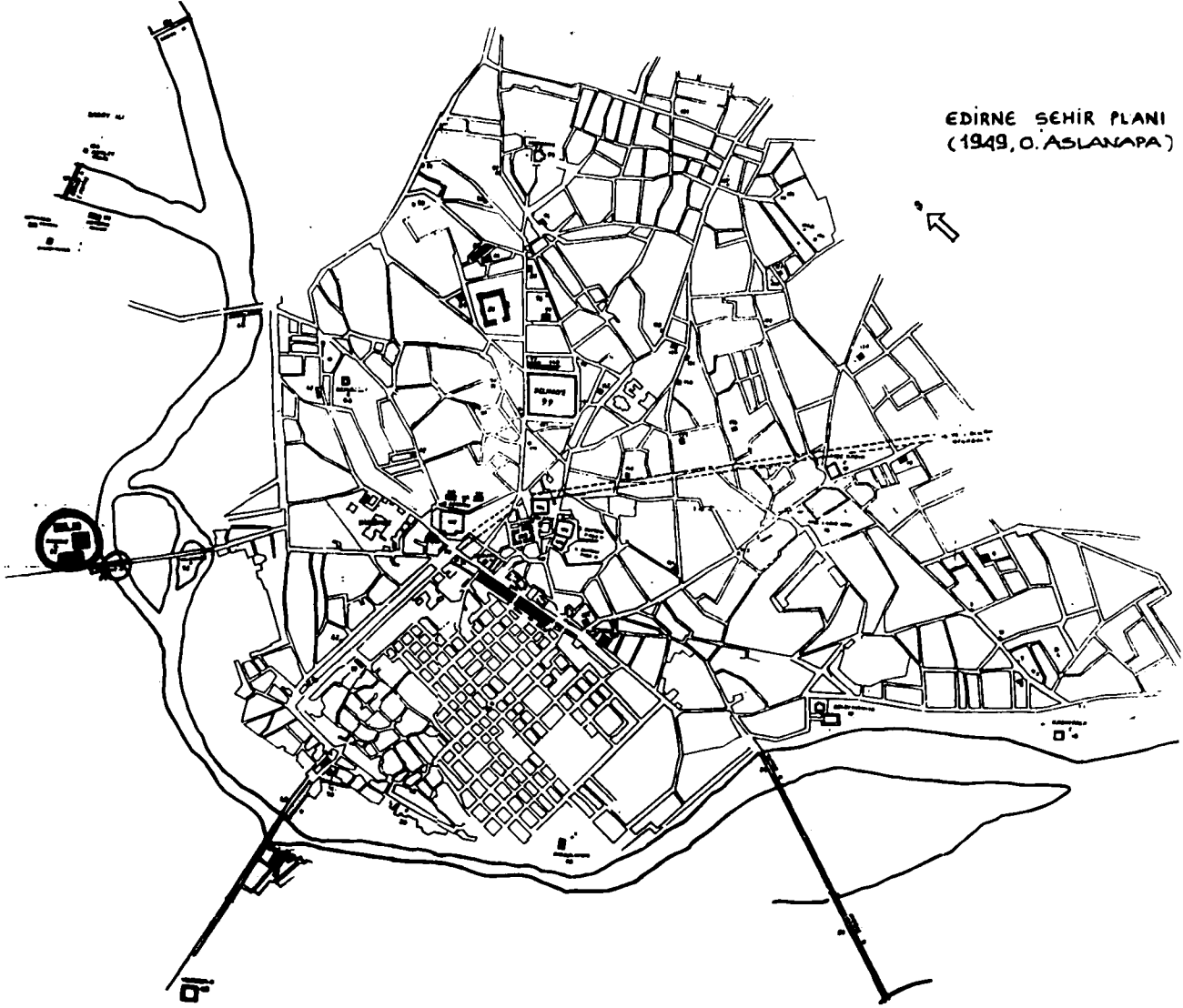
G.D.A.A.D.: Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi

H.T.M.: Hayat Tarihi Mecmuası

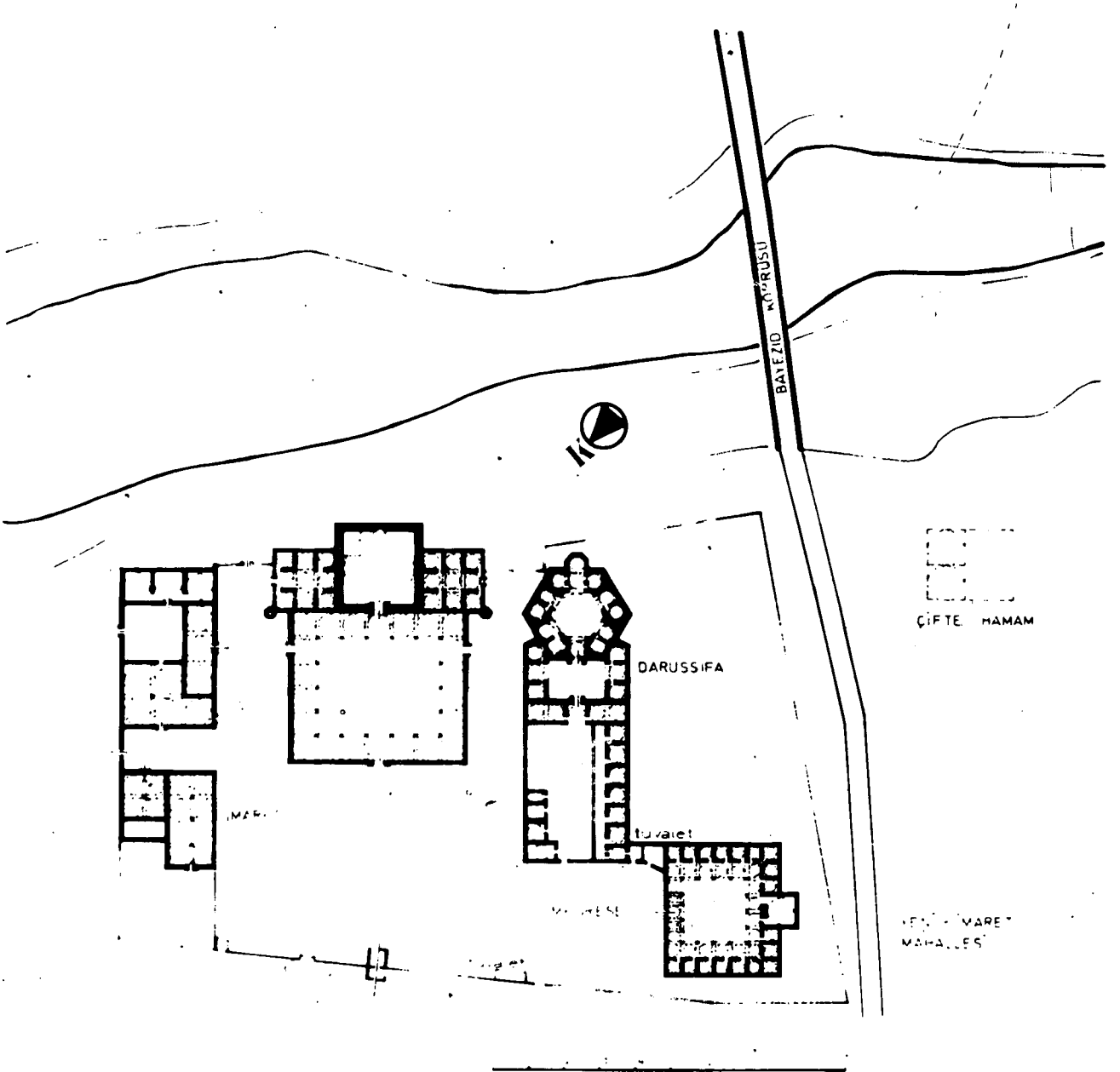
İ.A.: İslam Ansiklopedisi

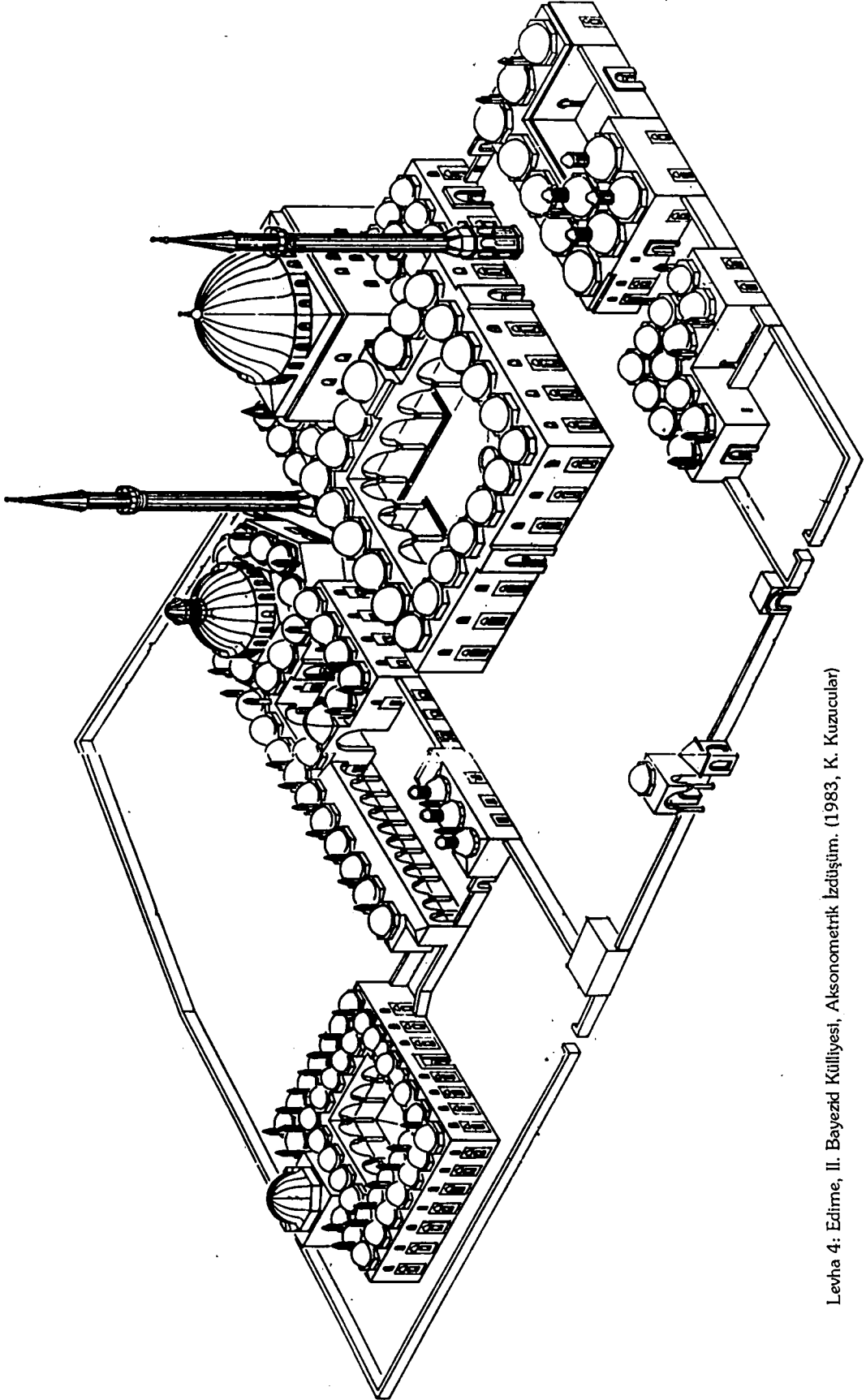
Levha 1: Edirne, XIV. Yüzyılda Şehir Krokisi. (1973, A. Bayık)

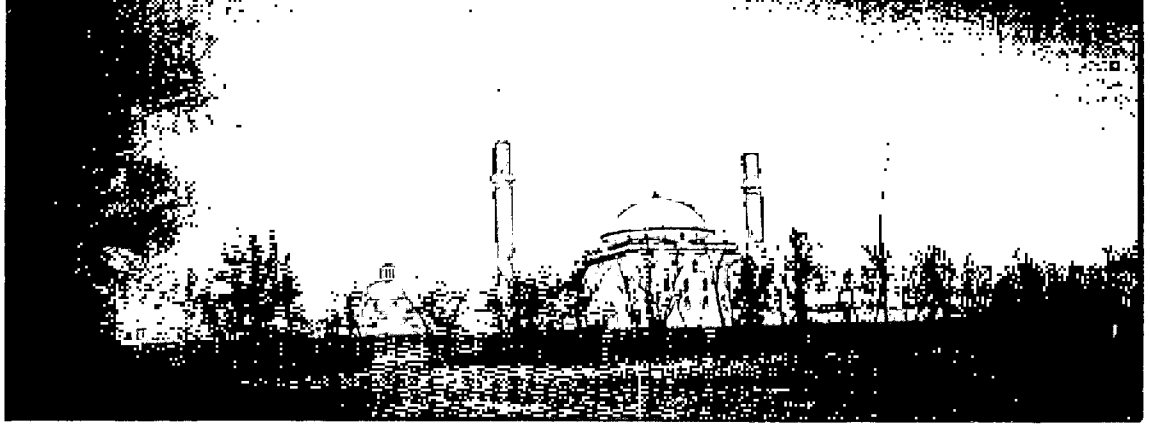
Levha 2: Edirne, XX. Yüzyılın Ortasında Şehir Haritası. (1949, O. Aslanapa)

Levha 3: Edirne, II. Bayezid Külliyesi, Konum Planı. (1989, C. Parla)

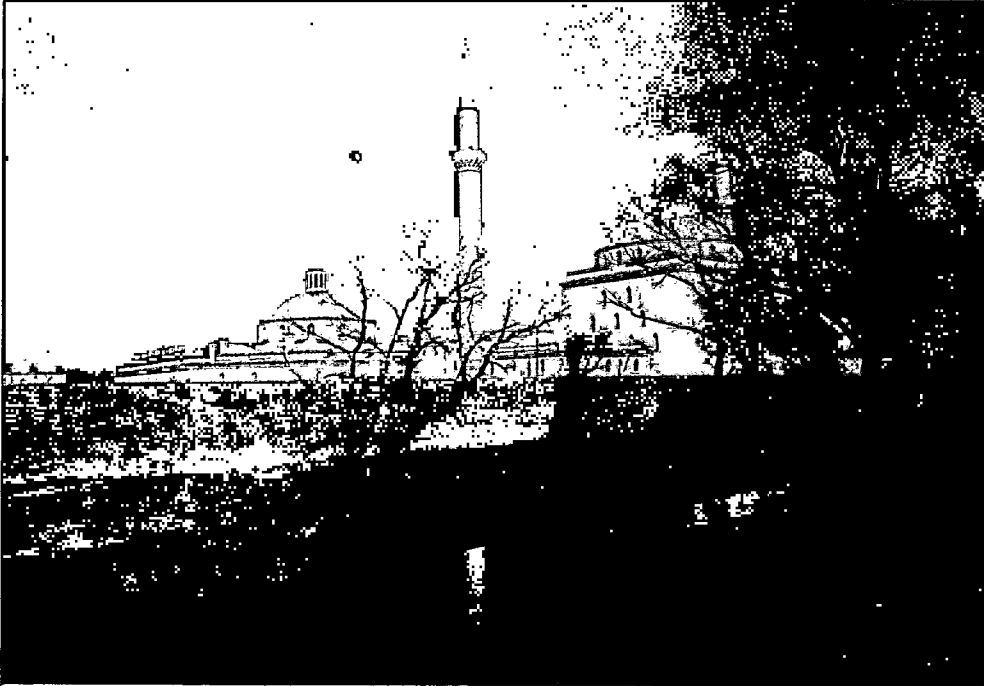

Levha 4: Edirne, II. Bayezid Külliyesi, Aksonometrik İzdüşüm. (1983, K. Kuzucular)

Levha 7: II. Bayezid Külliyesi, Güneyden Görünüm.

Levha 8: II. Bayezid Külliyesi, Güneybatıdan Görünüm.

Levha 9: Yeni İmaret Mahallesi'nin Üstten Genel Görünümü .

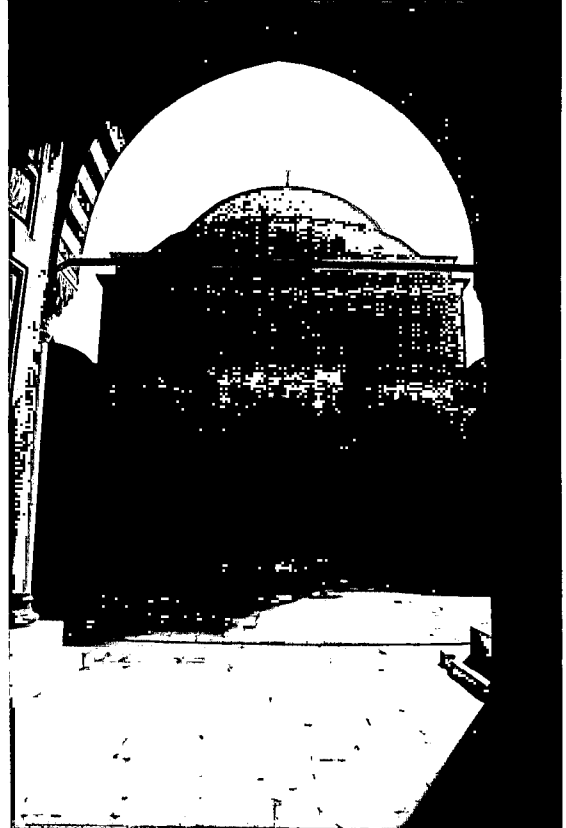

Levha 10: Yeni İmaret Mahallesi'nin Üstten Genel Görünümü.

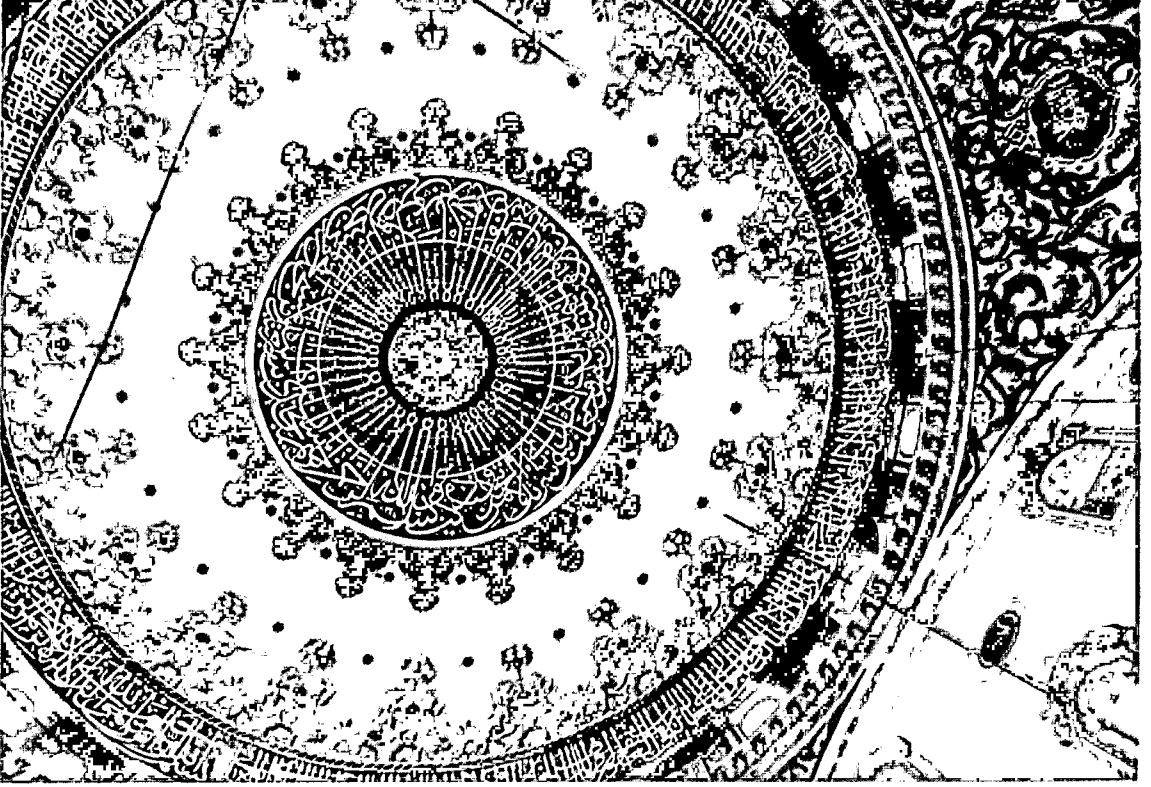
Levha 13: II. Bayezid Camii, Taçkapi.

Levha 14: II. Bayezid Camii, Kuzey Cephe.

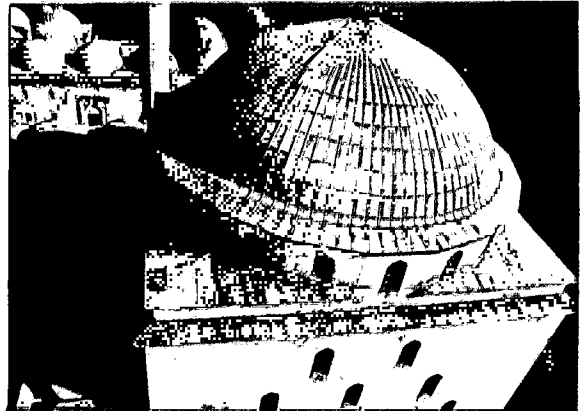

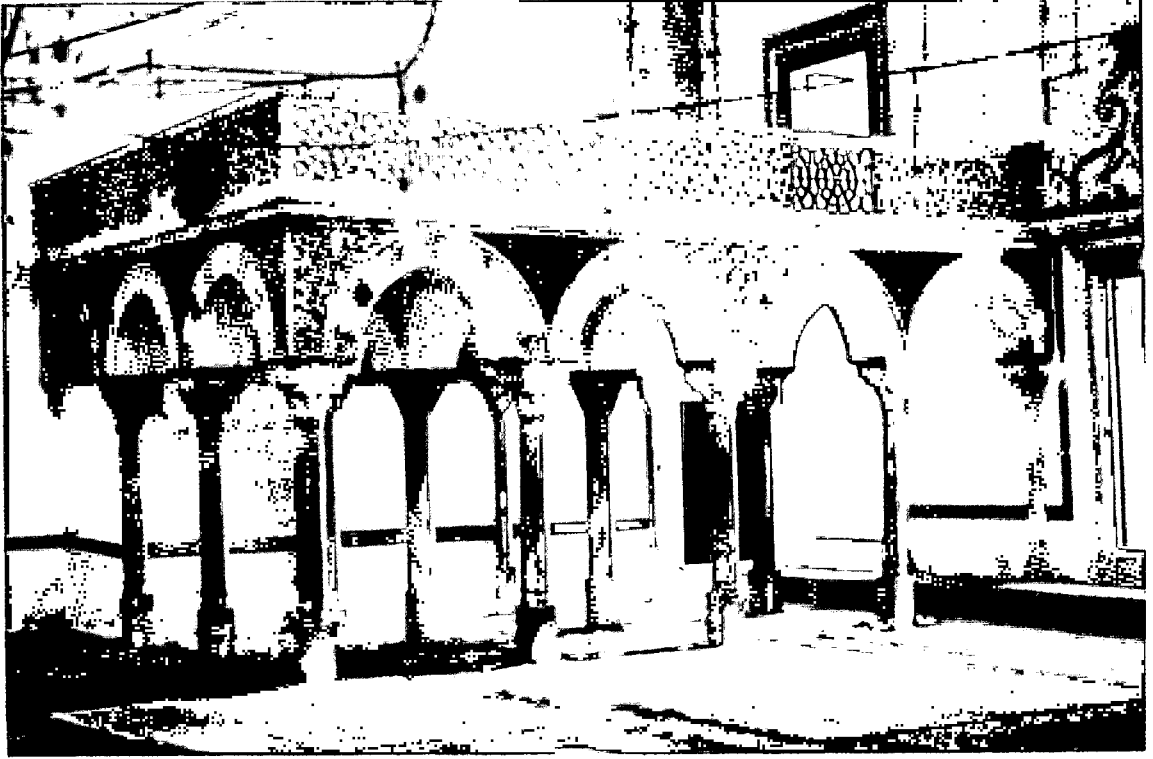
Levha 17: II. Bayezid Camii, Kubbe İçi Bezeme.

Levha 15:
II. Bayezid Camii,
Güneybatı Cepne.

Levha 16: II. Bayezid Camii, Kubbe.

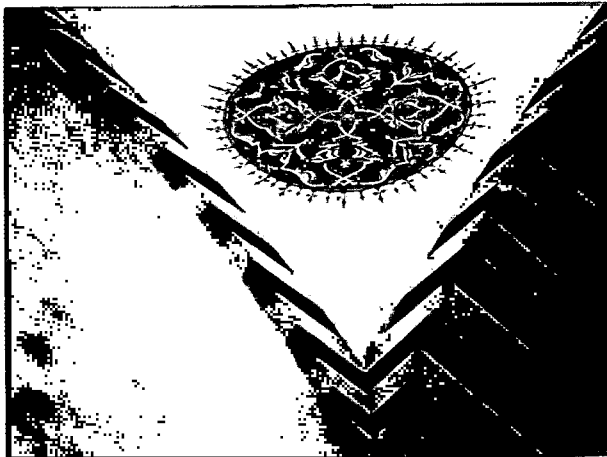

Levha 18: II. Bayezid Camii, Hünkâr Mahfeli.

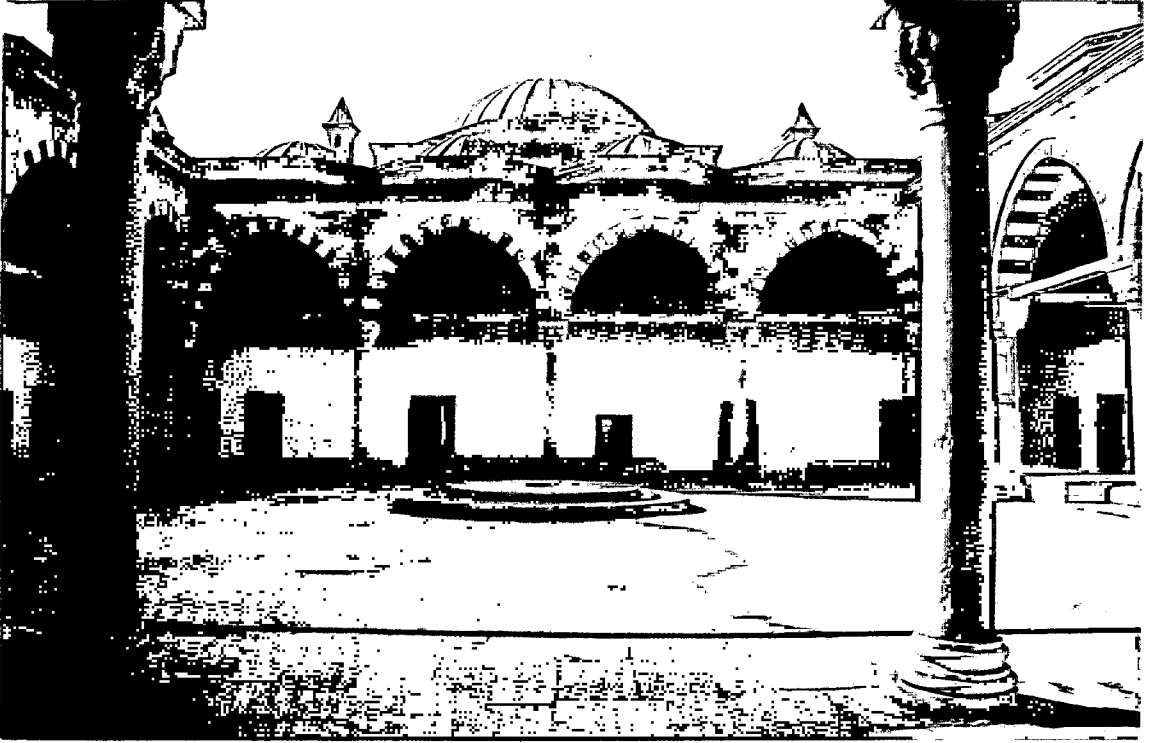
Levha 20: II. Bayezid Camii,
Orijinal Kapı Kanatı.
(1985 Edirne Türk İslam Eserleri Müzesi)

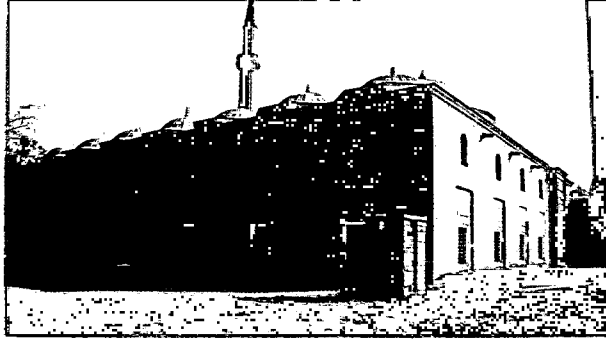
Levha 19: II. Bayezid Camii, Avlu Revak Kubbesi,
Kalem İşi Süsleme.

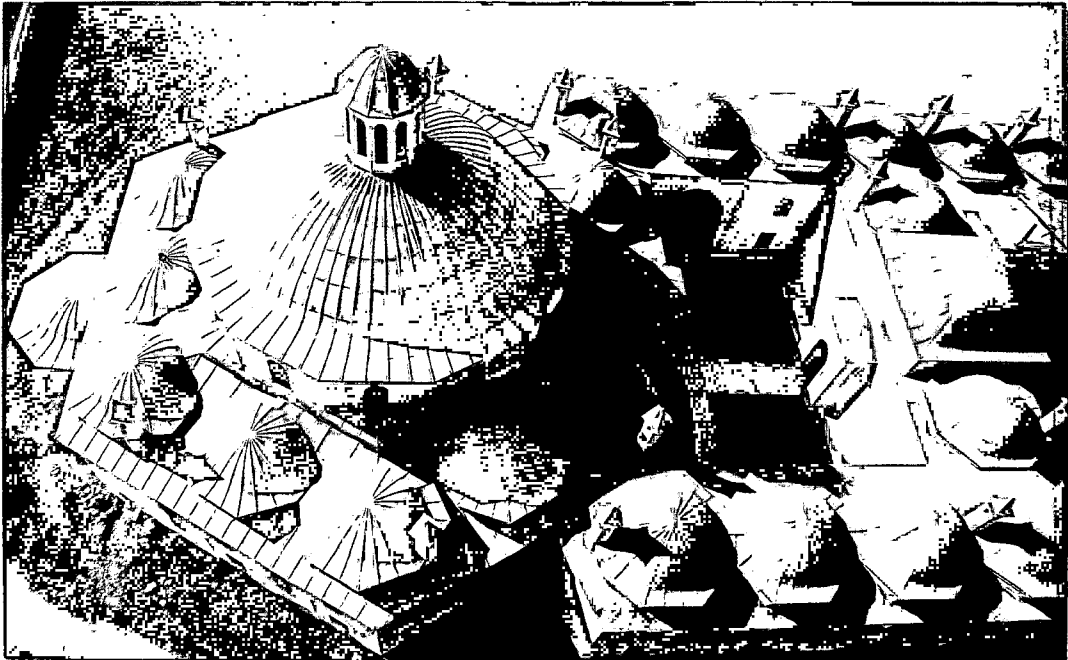
Levha 26: II. Bayezid Medresesi, Batı Cephe.

Levha 22: II. Bayezid Camii, kuzeybatı Avlu Köşesi.

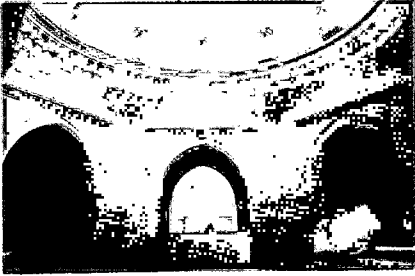
Levha 29: II. Bayezid Darüşşifası, Güney Cephe, I. Bölüm.

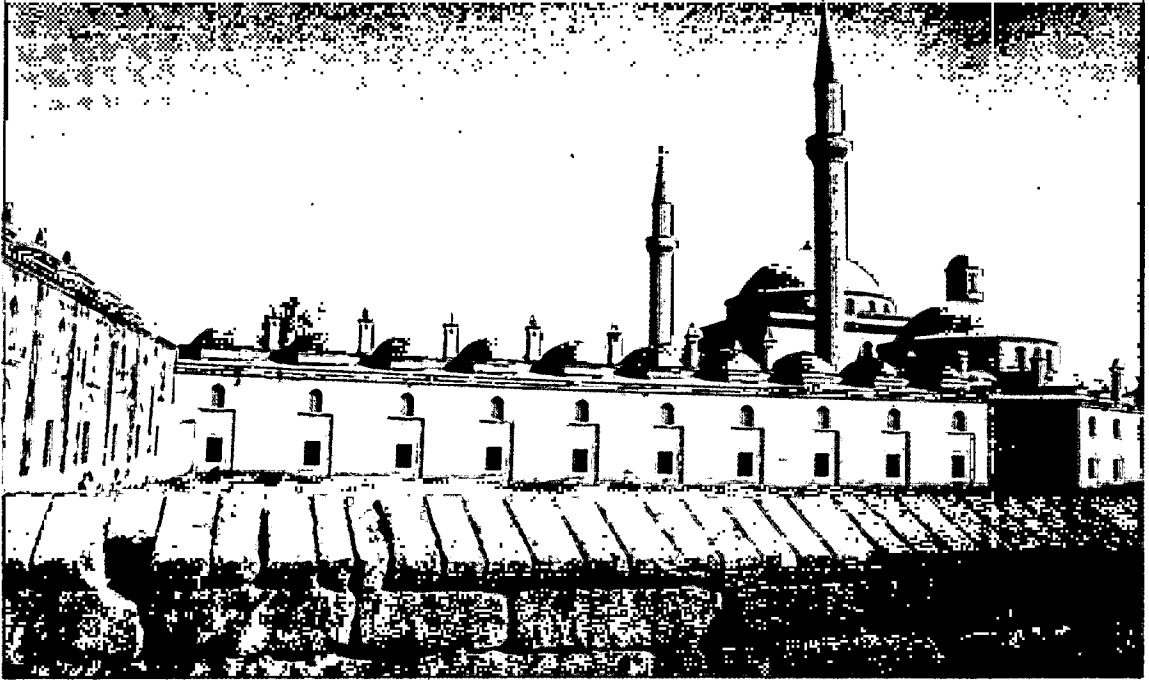
Levha 31: II. Bayezid Darüşşifası, Güney Cephe, I. Bölüm.

Levha 30: II. Bayezid Darüşşifası, Kuzey Cephe, I. ve II. Bölüm

Levha 32: II. Bayezid Darüşşifası,
I. Bölüm, Kapalı Avlu.

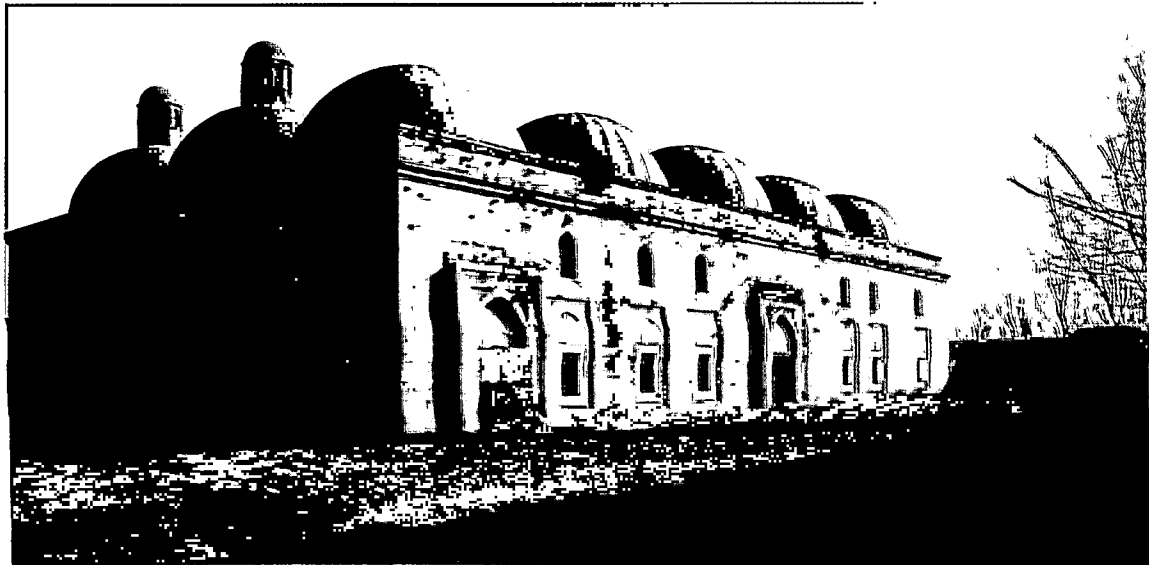

Levha 33: II. Bayezid Darü'sşifası, Batı Cephe.

Levha 36: II. Bayezid İmareti, Güney Kütle.

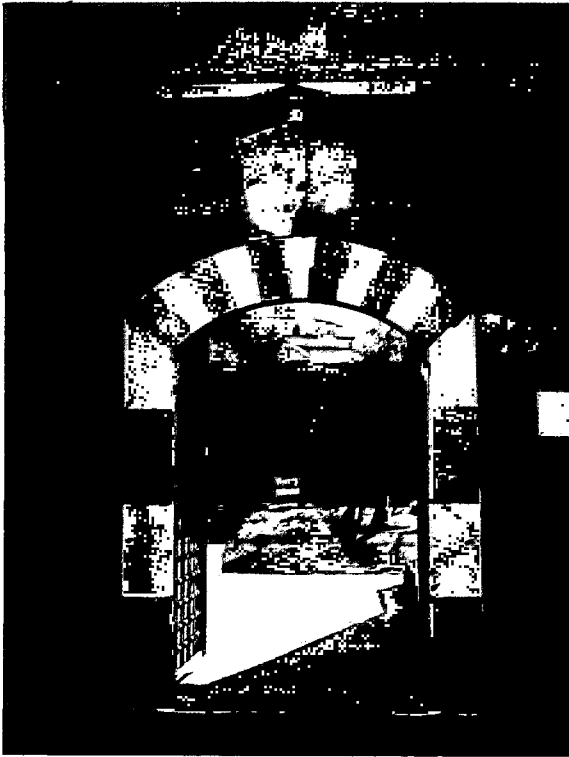

Levha 37: II. Bayezid İmareti, Güney Kütle.

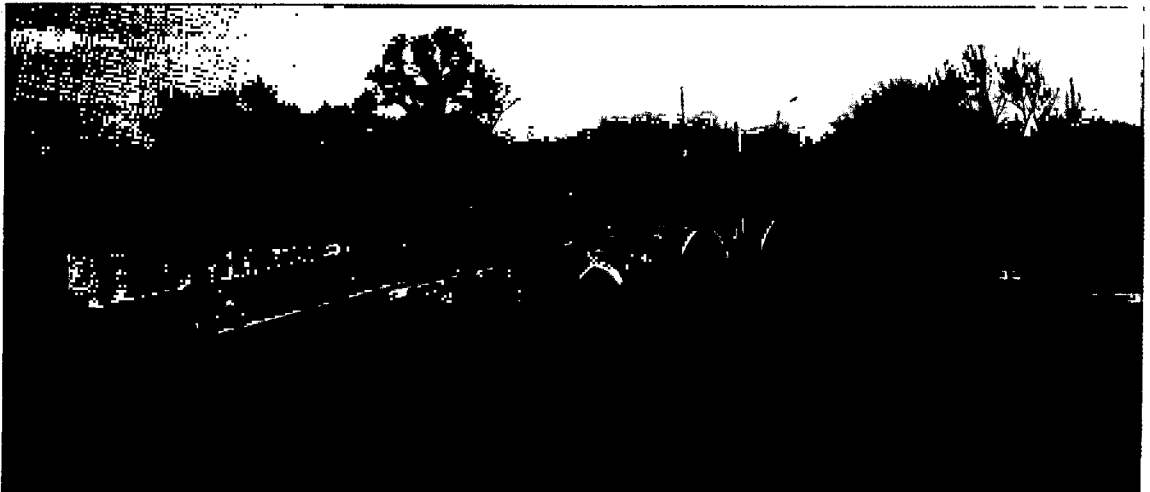

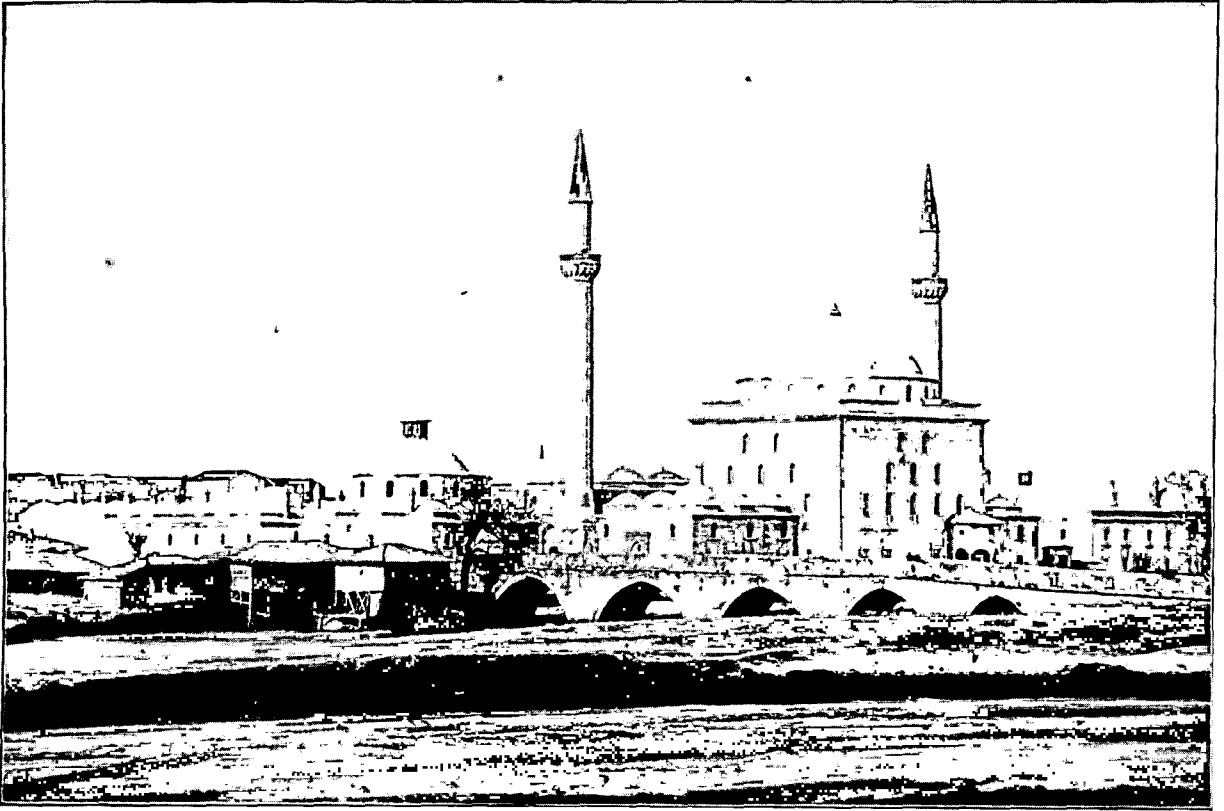
Levha 38: II. Bayezid İmareti, Kuzey Kütle.

Levha 40:
II. Bayezid Külliyesi,
Kuzey Taçkapı.

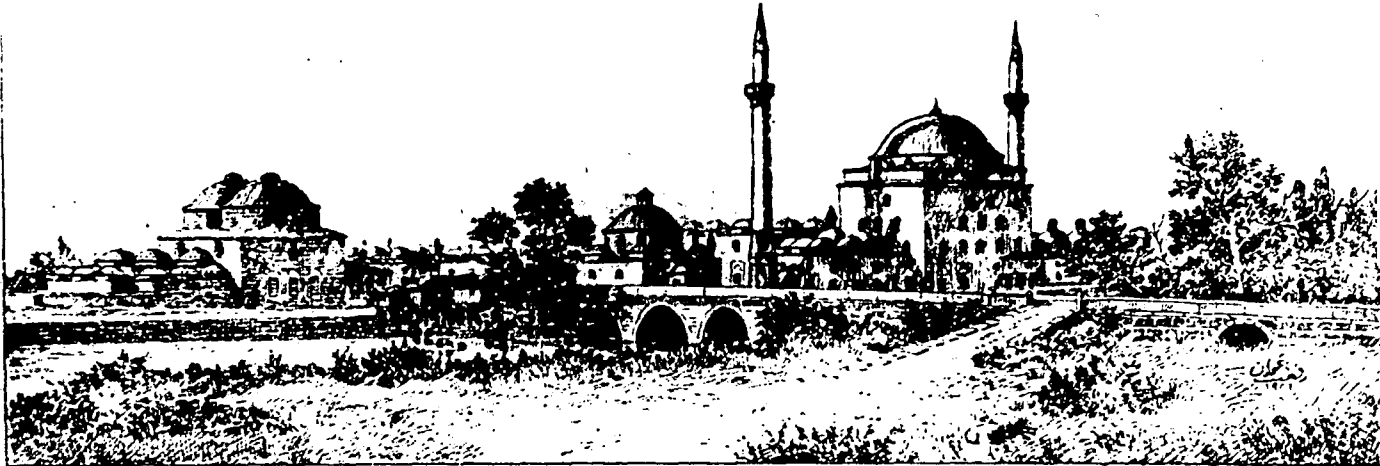
Levha 39: II. Bayezid Köprüsü, Mansap Kısmı.

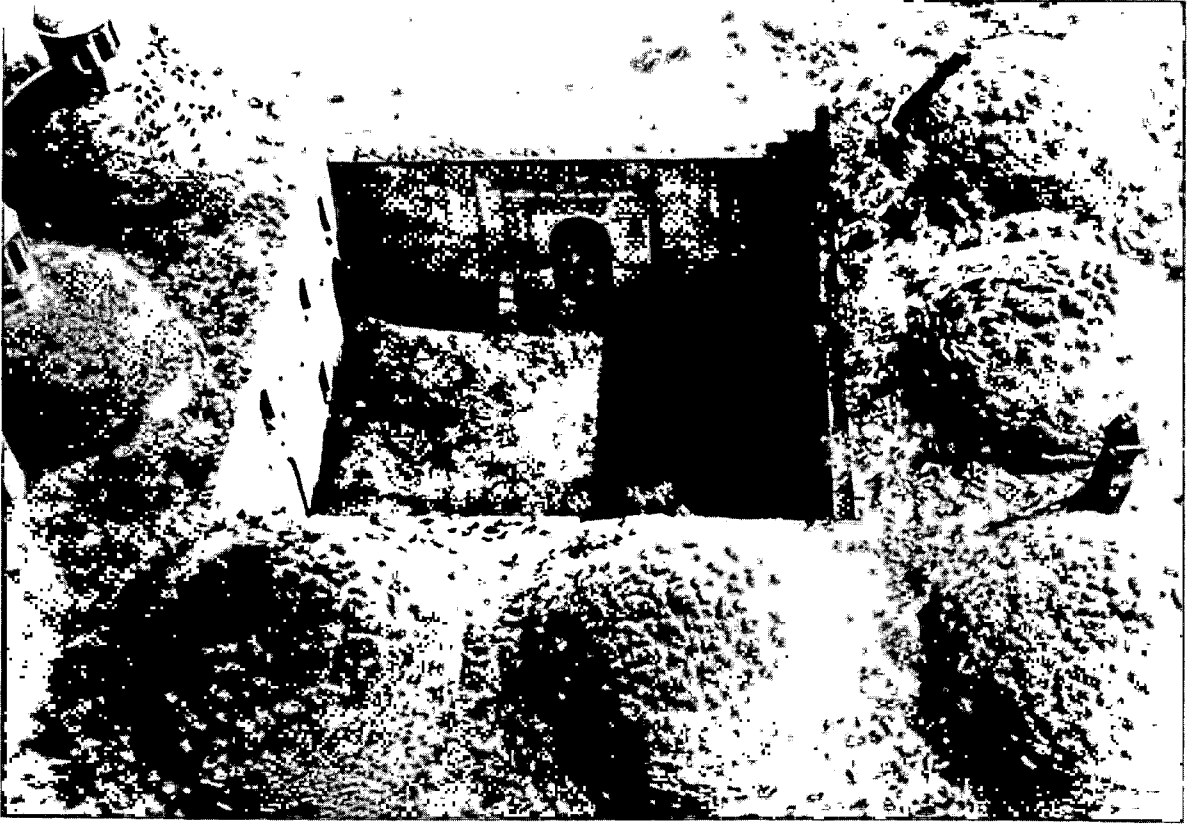

Levha 5: Edirne, II. Bayezid Külliyesi, Güneybatıdan Görünüm. (1910-11, C. Gurlitt)

Levha 6: Edirne, II. Bayezid Külliyesi, Güneybatıdan Görünüm. (1920, R. Osman)

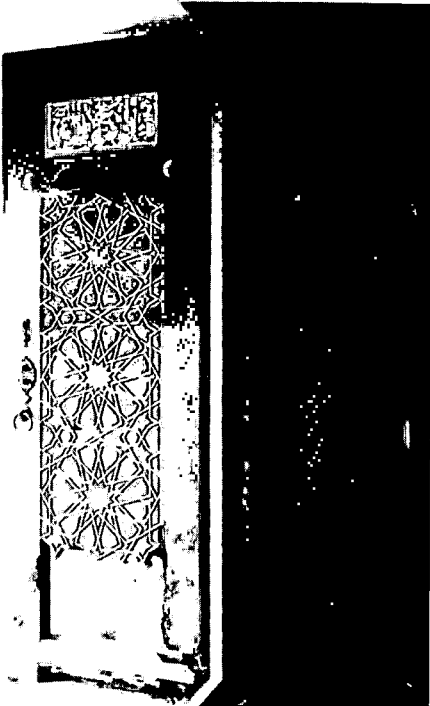

ادرنه-طونجه نهري ساحلنده بايزيد ولي جامي [صاغدن اعتباراً : عمارت . جامع . تابلخانه . خسته خانه . مدرسه طيه نك بر كوچه مي ، حمام آ
دكرمن . كوبري

Levha 35: II. Bayezid İmaretı, Güney Kütle (1950 Öncesi, Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.)

Levha 21: II. Beyazid Camii, Orijinal Pencere kanatı.
(Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

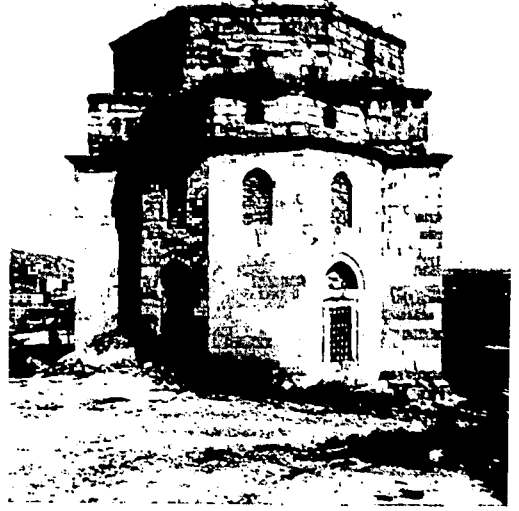
Levha 25: II. Bayezid Medresesi, Doğu Revak.
(1950 Öncesi, Edirne Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi.)

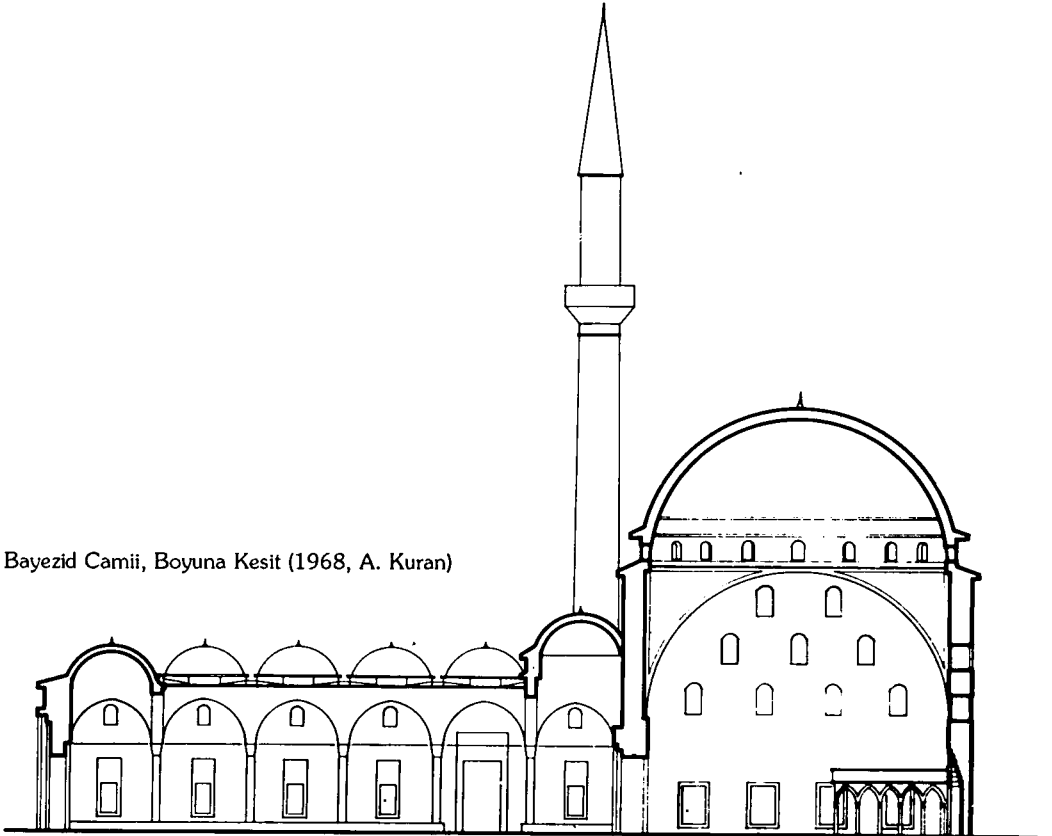

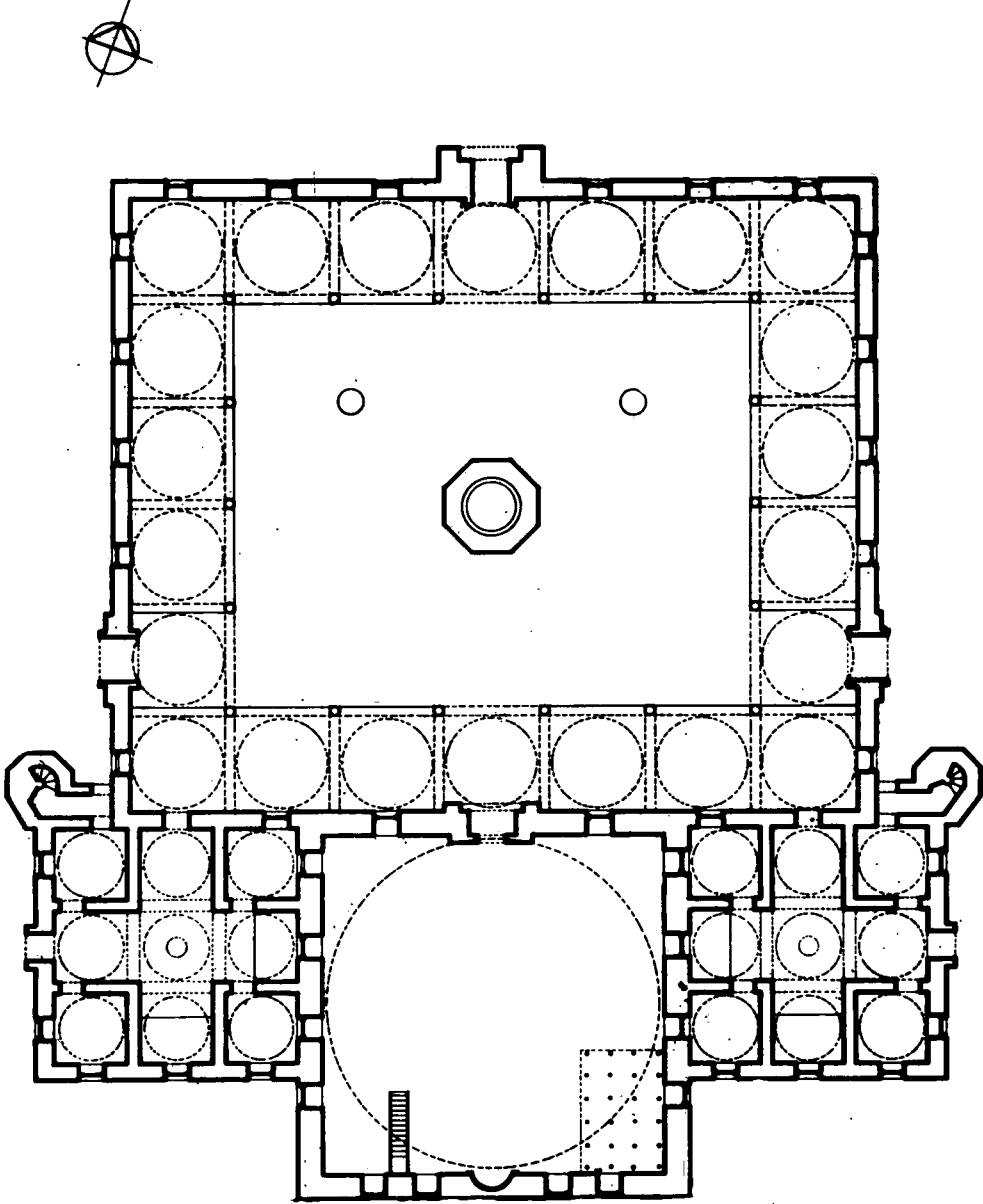
Levha 45: Yunanistan-Serez, Mehmet Bey Camii, güney cephe. (1982, E.H. Ayverdi)

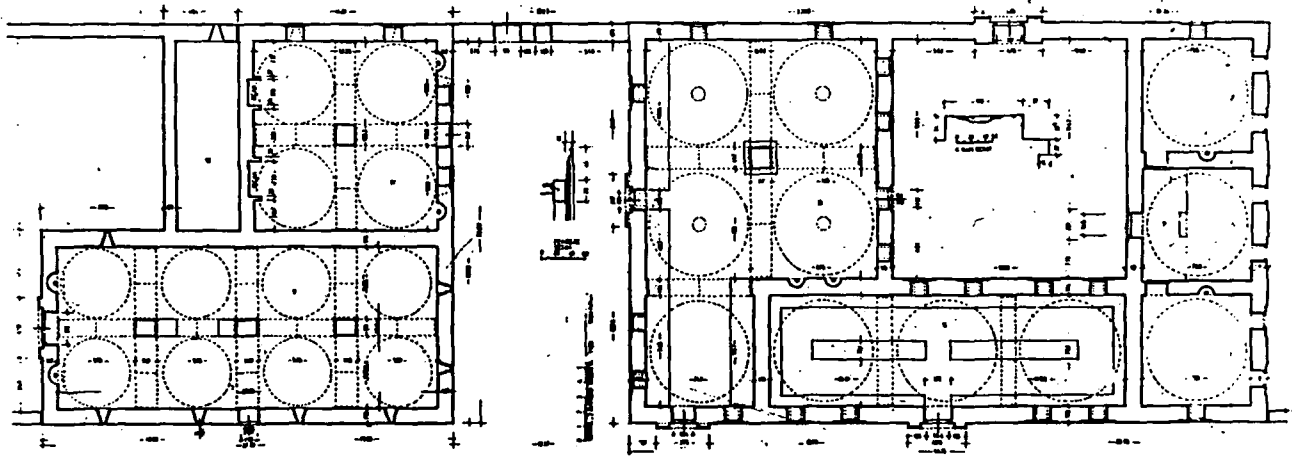
Levha 46: Yugoslavya-Iştip, Hüsam Çelebi Camii, Güney Cephe. (1981, E.H. Ayverdi).

Levha 12: Edime, II. Bayezid Camii, Boyuna Kesit (1968, A. Kuran)

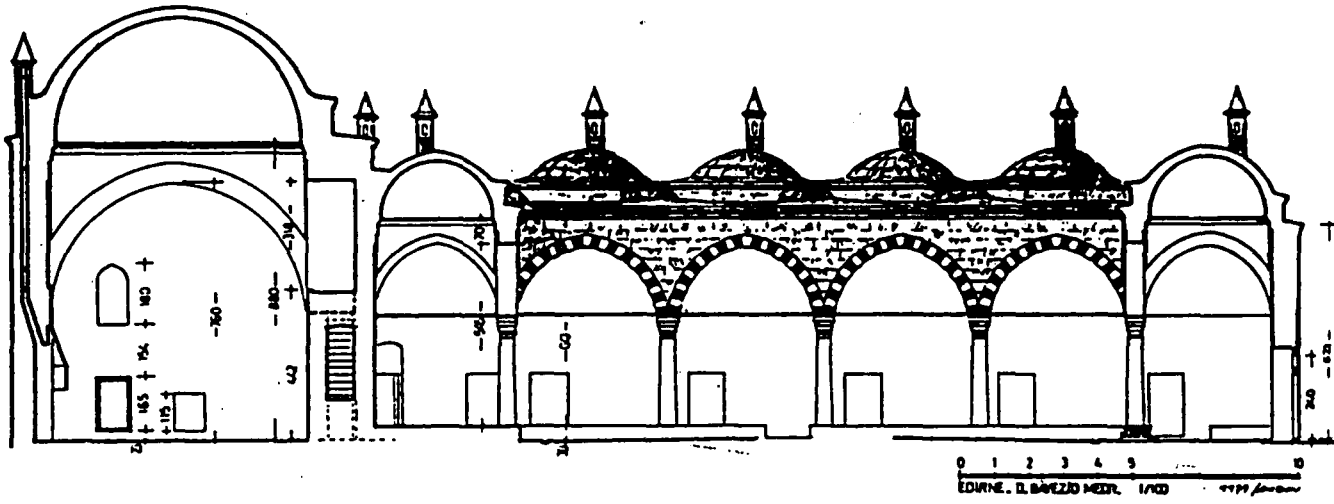

Levha 11: Edirne, II. Bayezid Camii, Plan. (1968, A. Kuran)

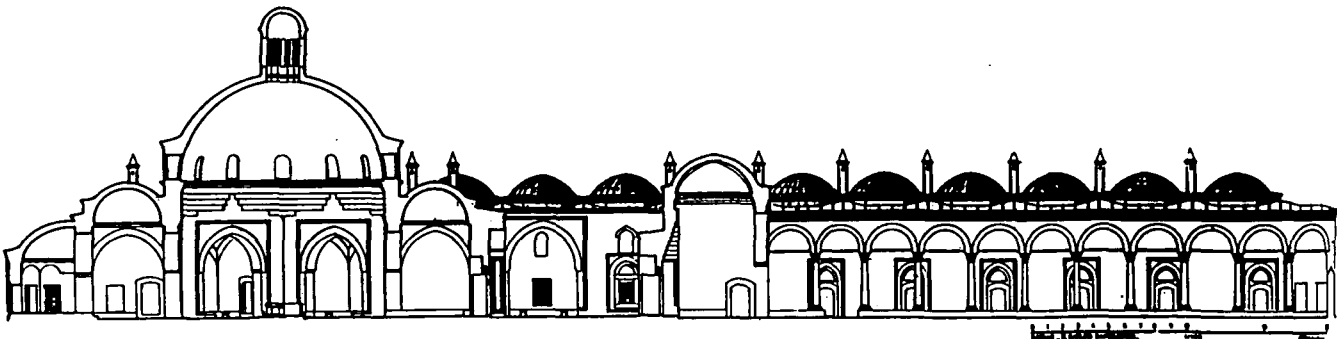

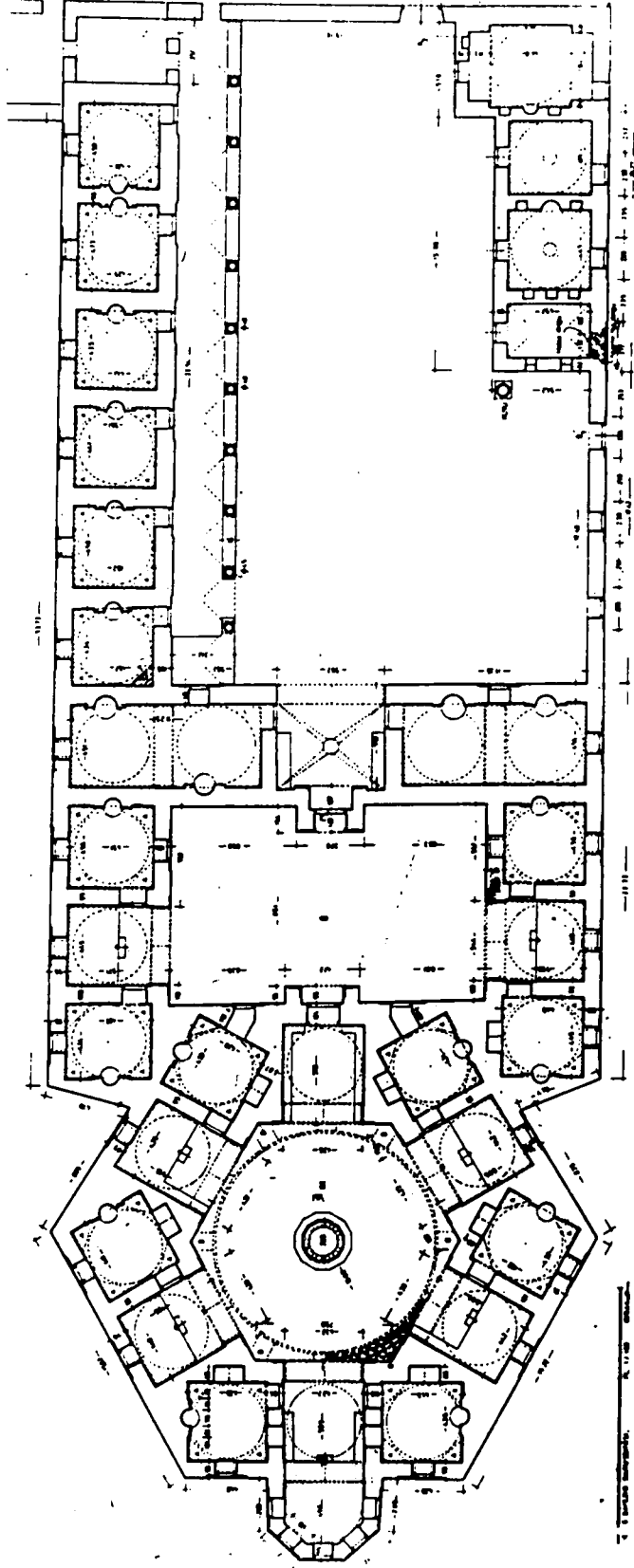
Levha 23: Edirne, II. Bayezid Medresesi, Plan. (1983, A. Yüksel).

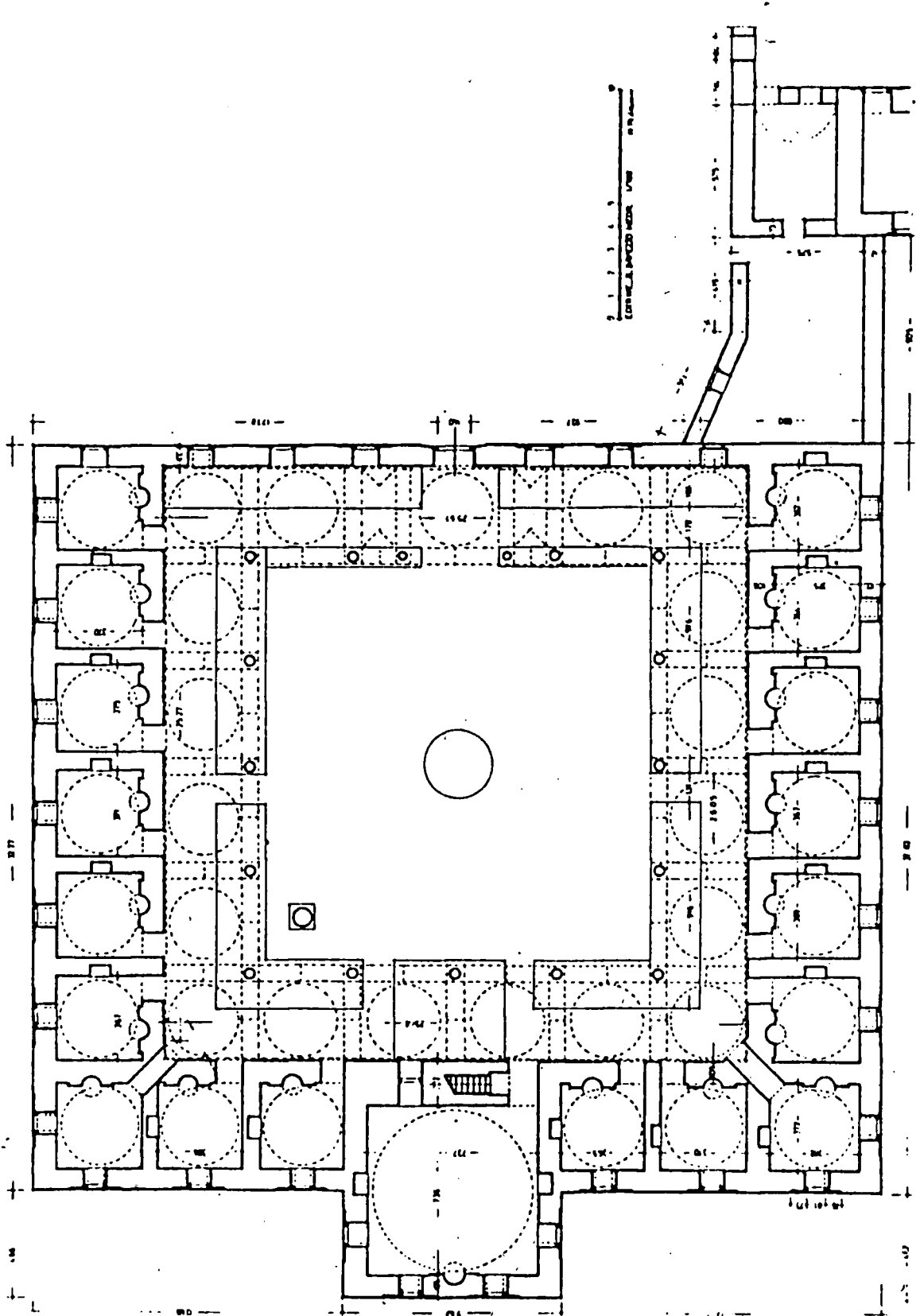
Levha 24: Edirne, II. Bayezid Medresesi Boyuna Kesit. (1983, A. Yüksel)

Levha 28: Edirne, II. Bayezid Darüşşifası, Boyuna Kesit. (1983, A. Yüksel)

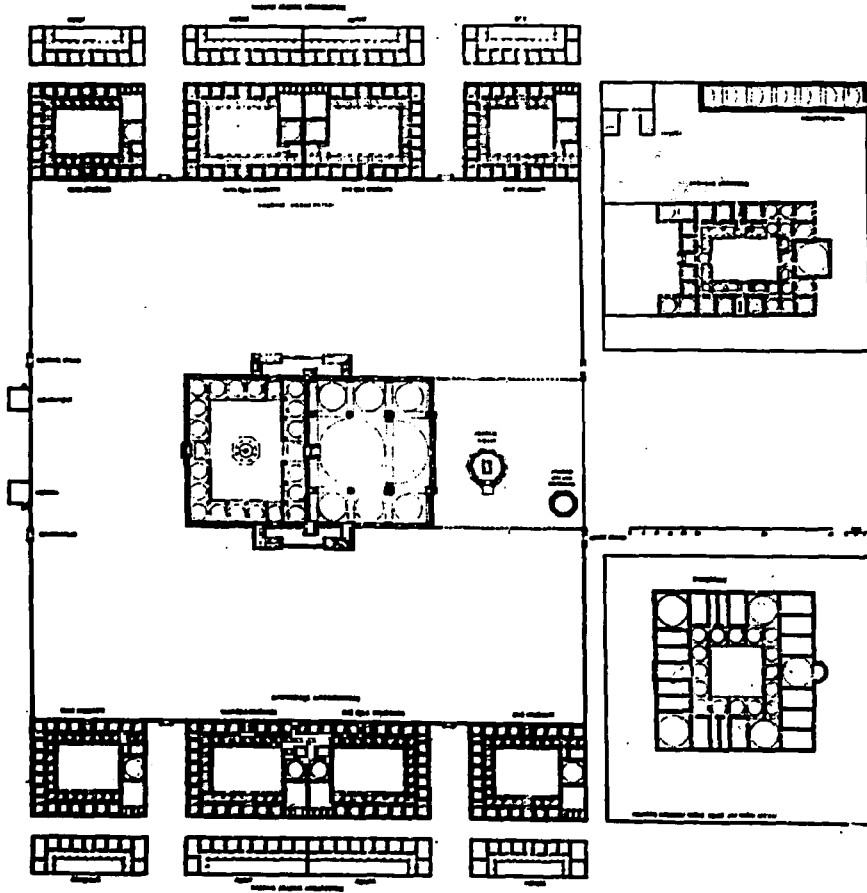

Levha 27: Edirne, II. Bayezid Darüşşifası, Plan. (1983, A. Yüksel)

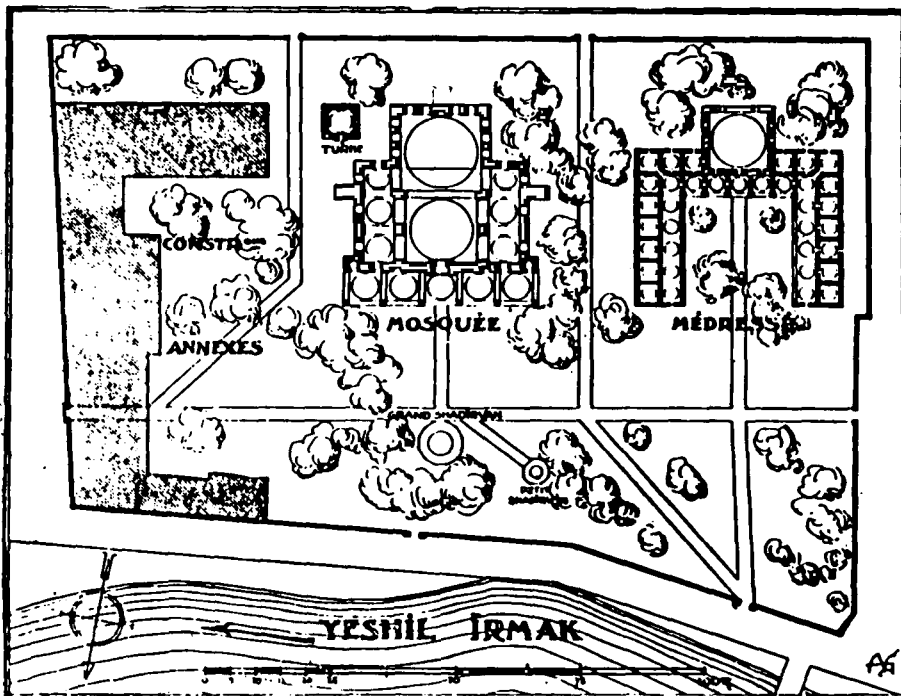

Levha 34: Edirne, II. Bayezid İmaretî, Plan. (1983, A. Yütkel)

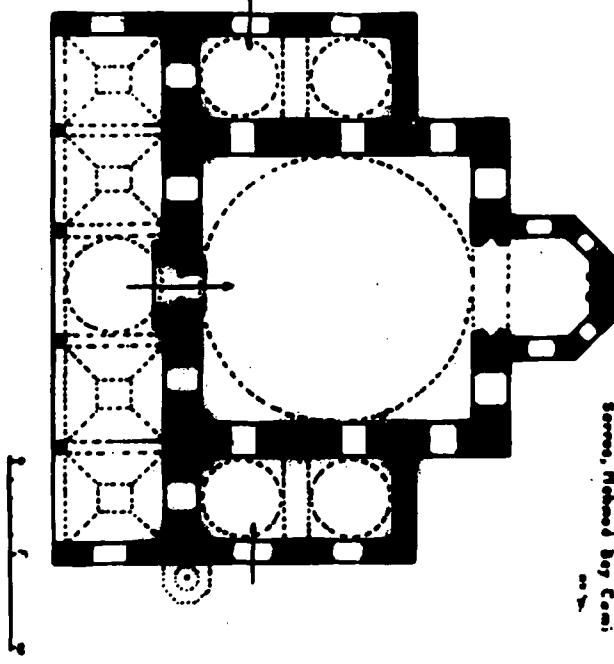

Levha 41: İstanbul, Fatih Külliyesi, Konum Planı. (1974, E.H. Ayverdi)

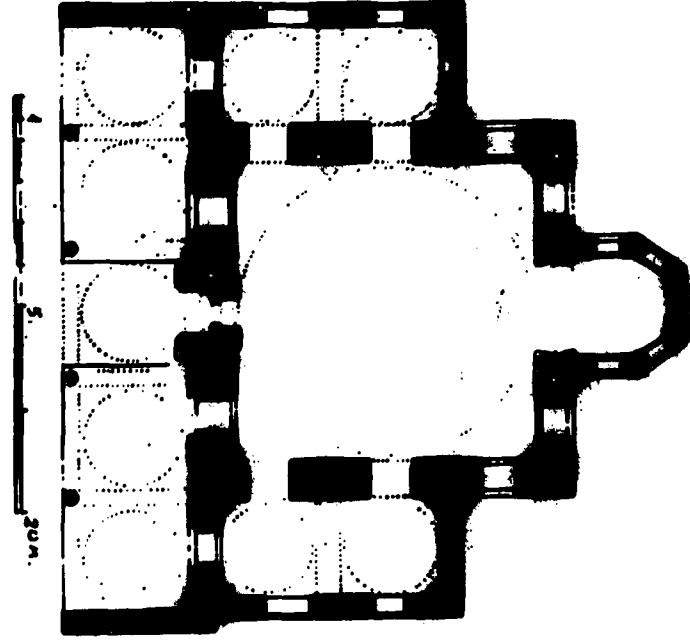
Levha 42: Amasva, II. Bayezid Külliyesi. Konum Planı. (1934, A. Gabriell)

184. a.R.Serez'de Mehmed Bey Câmii krokisi
(Anhegger'den)

184.b.R.Serez'de Mehmed Bey Câmii krokisi
(Kiel'den)

Levha 44: Yunanistan-Serez, Mehmed Bey Camii, kroki. (1967, R. Anhegger)

Levha 43: Amasya, Kapıağası Medresesi, plan. (1971, G. Goodwin)

